

Часопис за национална и државна питања

УДК 323.1(=163.41)

ISSN 1820-4996

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

Година XVII

vol 40.

Број 2/2021.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА
ПИТАЊА

ISSN 1820-4996 УДК 323.1(=163.41)

Број 2/ 2021. год. XVII vol. 40 стр. 1-310

DOI: <https://doi.org/10.22182/ni.4022021>

Часопис покренут поводом 200 годишњице савремене српске државности.

Часопис излази три пута годишње.

Издавач:

Институт за политичке студије

Адреса:

Светозара Марковића 36, Београд

Телефон: 3039-380, 3349-205

Email: ipsbgd@eunet.rs

Оснивачи часописа:

Милан Матић, Живојин Ђурић

Главни уредник:

Милош Кнежевић

Одговорни уредник:

Живојин Ђурић

Редакција:

Миломир Степић, Милош Кнежевић, Жељко Будимир,
Душан Пророковић, Марко Пејковић, Сања Шуљагић,
Зоран Милошевић, Александар Гронски

Секретари:

Бојана Секулић

Андријана Јовановић

Савет часописа:

Радослав Гађиновић, Ђуро Бодрожић, Живојин Ђурић, Момчило
Суботић, Славенко Терзић, Борис Милосављевић, Милош Ковић,
Миша Ђурковић, м. М. Лобанов, Наталија Белоус,
Владислав Кучмистиј, Дејан Михаиловић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Прелом и штамп:

Бирограф комп, Земун

Тираж: 50 примерака

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

САДРЖАЈ

ВОЈСКА, ВОЈНИ ОДНОСИ, ОБЛИЦИ СУКОБА

<i>Милош Јончић</i>	ВОЈНО НЕСВРСТАВАЊЕ: ПОЈАМ, РАЗВОЈ, ПЕРСПЕКТИВЕ.....	9
<i>Драган Гостовић</i>	ВОЈСКА У ПОЛИТИЧКОМ СИСТЕМУ ДРУГЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	41
<i>Винко Пандуревић</i>	ОБАВЕЗА СЛУЖЕЊА ВОЈНОГ РОКА.....	63
<i>Мирослав Митровић, Ненад Перић</i>	РАТ И МЕДИЈИ – ПОВЕЗАНОСТ, УСЛОВЉЕНОСТ И ЕВОЛУЦИЈА ФЕНОМЕНА	85
<i>Милан Миљковић, Драган Јевтић</i>	СУКОБИ У ИНФОРМАЦИОНОМ ПРОСТОРУ ИЗ УГЛА САВРЕМЕНЕ ВОЈНЕ МИСЛИ У РУСКОЈ ФЕДЕРАЦИЈИ – ИСКУСТВА ЗА БЕЗБЕДНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ.....	105

НАЦИЈА, ИСТОРИЈА, НАЦИОНАЛНИ ОДНОСИ

<i>Владимир Првуловић</i>	ДОБРОВОЉНА АСИМИЛАЦИЈА СРБА?.....	135
<i>Рајко Петровић</i>	ИНСТИТУЦИОНАЛНА РЕШЕЊА ЗА ПРЕВАЗИЛАЖЕЊЕ МЕЂУНАЦИОНАЛНИХ ТЕНЗИЈА У ЦРНОЈ ГОРИ.....	155
<i>Милоје Здравковић</i>	УЗРОЦИ ПРВИХ СУКОБА СРБА И АЛБАНАЦА КРОЗ ИСТОРИЈУ	183

Ратко Љубојевић
БАЛКАНСКО ПИТАЊЕ У ВРЕМЕ БЕРЛИНСКОГ
КОНГРЕСА 205

**СРПСКА ПРАСВОСЛАВНА ЦРКВА И РЕЛИГИЈСКО-
ЦРКВЕНИ ОДНОСИ**

Ивица Лазовић
АКТУЕЛНИ ОРГАНИЗАЦИОНИ ИЗАЗОВИ
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ 221

Бојана Секулић
РЕЛИГИЈСКЕ СЛОБОДЕ У СРБИЈИ ПРЕМА
ИЗВЕШТАЈУ СТЕЈТ ДЕПАРТМЕНТА
ЗА 2019. ГОДИНУ 243

Љупка Катана
НАЦИОНАЛНА И ПРОСВЕТИТЕЉСКА УЛОГА
СРПСКЕ ЦРКВЕ ТОКОМ
ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА (1914-1918) 265

ПРИКАЗИ

Јелена Миљковић Матић
ГОЈКО ПЕРОВИЋ, О ХРШЋАНСКОМ
И ГРАЂАНСКОМ ИДЕНТИТЕТУ, НИКШИЋ,
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКУ КУЛТУРУ, 2020, СТР.174. 285

CONTENTS

ARMY, MILITARY RELATIONS, FORMS OF CONFLICT

<i>Milos Joncic</i>	MILITARY NON-CLASSIFICATION CONCEPT, DEVELOPMENT, PERSPECTIVES	9
<i>Dragan Gostovic</i>	MILITARY IN THE POLITICAL SYSTEM OF THE SECOND YUGOSLAVIA	41
<i>Vinko Pandurevic</i>	OBLIGATION OF MILITARY SERVICE	63
<i>Miroslav Mitrovic, Nenad Peric</i>	WAR AND THE MEDIA - CONNECTIVITY, INTERACTION AND THE EVOLUTION OF THE PHENOMENON	85
<i>Milan Miljkovic, Dragan Jevtic</i>	CONFLICTS IN THE INFORMATION SPACE FROM THE ANGLE OF MILITARY THOUGHT IN THE RUSSIAN FEDERATION - EXPERIENCES FOR THE SECURITY OF THE REPUBLIC OF SERBIA	105

NATION, HISTORY, NATIONAL RELATIONS

<i>Vladimir Prvulovic</i>	VOLUNTARY ASSIMILATION OF SERBS?.....	135
<i>Rajko Petrovic</i>	INSTITUTIONAL SOLUTIONS FOR OVERCOMING INTERETHNIC TENSIONS IN MONTENEGRO	155
<i>Miloje Zdravkovic</i>	CAUSES OF THE FIRST CONFLICTS BETWEEN SERBIAN AND ALBANIANS THROUGH HISTORY	183
<i>Mitko Ljubojevic</i>	THE BALKAN QUESTION AT THE TIME OF THE BERLIN CONGRESS	205

SERBIAN ORTHODOX CHURCH AND RELIGIOUS- CHURCH RELATIONS

Ivica Lazovic

CURRENT ORGANIZATIONAL CHALLENGES
OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH 221

Bojana Sekulic

RELIGIOUS FREEDOM IN SERBIA ACCORDING
TO THE REPORT
STATE DEPARTMENT FOR 2019 243

Ljupka Katana

NATIONAL AND ENLIGHTENMENT ROLE
OF THE SERBIAN CHURCH IN
THE FIRST WORLD WAR (1914-1918).....265

REVIEW

Jelena Miljkovic Matic

GOJKO PEROVIĆ ON CHRISTIAN AND CIVIC
IDENTITY: REFLECTIONS ON CURRENT
ISSUES OF THE SPIRITUAL SITUATION
OF OUR TIME, 2020, PAGE. 174. 285

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

ВОЈСКА, ВОЈНИ ОДНОСИ, ОБЛИЦИ СУКОБА

Милош Јончић

ВОЈНО НЕСВРСТАВАЊЕ: ПОЈАМ, РАЗВОЈ,
ПЕРСПЕКТИВЕ.....9

Драган Гостовић

ВОЈСКА У ПОЛИТИЧКОМ СИСТЕМУ ДРУГЕ
ЈУГОСЛАВИЈЕ 41

Винко Пандуревић

ОБАВЕЗА СЛУЖЕЊА ВОЈНОГ РОКА.....63

Мирослав Митровић , Ненад Перић

РАТ И МЕДИЈИ – ПОВЕЗАНОСТ, УСЛОВЉЕНОСТ
И ЕВОЛУЦИЈА ФЕНОМЕНА 85

Милан Миљковић, Драган Јевтић

СУКОБИ У ИНФОРМАЦИОНОМ ПРОСТОРУ
ИЗ УГЛА САВРЕМЕНЕ ВОЈНЕ МИСЛИ
У РУСКОЈ ФЕДЕРАЦИЈИ – ИСКУСТВА
ЗА БЕЗБЕДНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ.....105

Милош Јончић*

Институт за међународну политику и привреду

ВОЈНО НЕСВРСТАВАЊЕ ПОЈАМ, РАЗВОЈ, ПЕРСПЕКТИВЕ**

Сажетак

Појам војног несврставања, војне несврстаности има своје корене у правном институту неутралности, чији је саставни део војна неутралност. Како би се избегле термилошке недоумице аутор дефинише појмове неутралност, неутрализација, несврстаност, војна неутралност, војна несврстаност. Да би се избегло погрешно тумачење и мешање појма војна неутралност која подразумева права и обавезе, аутор износи мишљење да је прихватљивији и прецизнији термин војно несврставање и доктринарно то доказује. Рад указује на друштвене околности и моменте у међународним односима и развоју међународног права који су утицали на настанак неутралности. Неутралност у савременим међународним односима постаје концепт који захтева реформу и отвара перспективу војној несврстаности. Многе државе које су прогласиле неутралност, све више тај концепт усмеравају искључиво на војну несврстаност. Измењене околности мултилатералног светског поретка приморавају чак и неутралне државе да се одрекну свог положаја неучествовања у оружаним сукобима и да се окрену

---

* др Милош Јончић, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, mjoncic@diplomacy.bg.ac.rs;

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2021. године“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2021. године.

положају нечланства у војно-политичким савезима. Војно несврставање није могуће примењивати повремено или делимично, зато рад указује на неке предности, али и мане овог положаја у међународним односима.

Кључне речи: неутралност, војна неутралност, војно несврставање, тотална одбрана, војна одбрана, цивилна одбрана, економска одбрана.

ПОЈАМ И ДЕФИНИЦИЈА „ВОЈНОГ НЕСВРСТАВАЊА“

Да би се избегле термилошке недоумице око појмова неутралност и војна неутралност неопходно је дефинисати оба појма, истражити могуће заједничке корене, али и направити јасну разлику између ових и сличних појмова и института у међународним односима.

Неутрализација представља процес у ком се одређени субјект доводи у стање неприпадања ни једној страни. Забрана вођења ратних операција на одређеном простору и коришћење тог простора као базе за вођење таквих операција. Потврђује се међународним уговором, којим се заинтересоване стране обавезују да на одређеном простору (делу територије, међународним мореузима, заливима, каналима) неће водити ратне операције. Овакав положај имају Антарктик, делимично свемирски простор и морско дно. *Неутрализам* означава уздржан спољнополитички курс неке државе у погледу неког овореног питања или ситуације. Представља једнострану изјаву воље државе и политичку одлуку суверене државе која може бити повучена без међународноправних последица (Кривокапић, 2010, 646).

Неутрална држава је она држава која не учествује у рату и непристрасно се односи према његовим актерима на фаворизујући ни на који начин ниједну страну у сукобу (Кривокапић, 2010, 647). Неутралност представља државу која не подржава ни једну страну у неспоразуму, надметању или рату (Oxford Dictionary, 855). Неутралан – *neutralis*, непристрасан, који не припада ни једној стран(ц)и, који не учествује у рату, *неутралне државе*, државе којима је, из међународних разлога, зајамчена неутралност, нпр.

Швајцарска (Вујаклија 1980, 607).

Положај неутралне државе, потврђен и прихваћен од стране међународне заједнице, доноси држави права и обавезе у односу на оружани сукоб као посебну ситуацију у међународним односима. Овакво опредељење државе у многоме одређује спољну политику земље. Неутралност може бити стална (перманентна, трајна) и привремена (обична, *ad hoc*). Стална неутралност представља положај државе која на основу међународног уговора преузима обавезу, на неодређено време, да ће остати неутрална у случају сваког будућег сукоба (Јончић 2016, 14). Привремена (обична или *ad hoc*) неутралност означава положај државе која преузима обавезу да ће остати неутрална у случају појединачног, конкретног оружаног сукоба, рата (15).

У пракси међународних односа суштинска разлика између сталне и привремене неутралности не постоји већ само разлика у просторном дејству и временском трајању (Аврамов, Крећа 2003, 495). Обична, *ad hoc* неутралност може бити променљива категорија, па се држава може определити као неутрална на почетку оружаног сукоба, а да протеклом времена промени свој став и обавести међународну заједницу да мења свој положај или да се укључи у оружани сукоб. Америчке савезне државе, њих 21, су 1939. године потписале Декларацију о неутралности у односу на европски сукоб и утврдиле начела неутралности, али су 1941. године, након напада на Перл Харбор, ушле у сукоб против Сила осовине. Привремена неутралност престаје са правним дејством окончањем сукоба, уласком у сукоб (који може бити изазван понашањем неке од сукобљених старана или кршењем права неутралне државе), или изјавом да повлачи неутрални статус у датом сукобу.

Џорџ Вашингтон (George Washington) је 22 априла 1793. године издао први Проглас о неутралност Сједињених Америчких Држава (САД) и тиме указао на спољнополитичко опредељење Америке (Müller 2019, 1).¹ Термин „неутралност“ као саставни део неког међународног уговора први пут је

1 Проглас је указао да ће Сједињене Државе остати непристрасне у европском сукобу између револуционарне Француске са једне стране и Велике Британије и њених савезника са друге стране.

употребљен у Амиеанском уговору 1802. године (*Treaty of Amiens*) у погледу неутралности острва Малте (*The Treaty of Amiens 1802, Art. X*).² Термин „грајна неутралност“ први пут је употребљен у Декларацији потписаној 20. марта 1815. године која је прикључена уз Завршни акт Бечког конгреса. Том декларацијом су Русија, Велика Британија, Француска, Аустрија, Шпанија, Португалија и Шведска гарантовале независност и вечну неутралност Швајцарске Конфедерације (Дашић 2015, 280). Термин „неутрализација“ појавио се први пут у Париском мировном уговору (1856) у погледу неутрализације Црног мора.

Како се неутралност државе прихвата од стране међународне заједнице, овај статус мора се доследно поштовати као и свака друга обавеза коју је држава прихватила у међународном праву, односно обавезе проистекле из неутралног статуса није могуће примењивати делимично и повремено (Јончић, 2016).

По Вателу (*Emmerich de Vattel*) „Неутралне нације су оне које у време рата не узимају учешће у сукобу, али остају солидаран пријатељи са обе стране, без фаворизовања једне на штету друге.“ (*Vattel 1758, § 103*).

Неутрална држава има обавезу да остане непристрасна према самом сукобу и према учесницима у том сукобу. Држава мора да се уздржи од пружања помоћи, у било ком облику, сукобљеним странама. Под кршењем неутралности би се сматрало допуштање преласка преко територије трупа или конвоја са оружјем, муницијом, војном опскрбом страна у сукобу. Такође, постављање радио-телеграфских станица, као и других уређаја намењених да служе као средство везе заређених страна представљало би кршење правила о неутралности (*V Хашка конвенција 1907*).

Неутрална држава има право да њена неутралност буде

---

2 Члан 10 Уговора из Амиена наводи: „Острва Малта, Гозо и Комино биће враћени реду Светог Јована Јерусалимског да их држи под истим условима, под којима их је држао пре рата, а у складу са одредбама... ..Овим се проглашава неутралност Реда и острва Малте..., ...Луке на Малти биће отворене за трговину и пловидбу свих нација, које ће тамо плаћати једнаке и умерене дажбине: ове дажбине примењиваће се на одржавање малтешког језика, како је одређено у параграфу 3, на одржавање цивилних и војних острвских структура...“

поштована пре свега кроз неповредивост њене територије. Преко територија неутралних држава дозвољен је прелаз транспорта рањеника, болесника, болничког и здравственог материјала и хуманитарне помоћи. Ови транспорти морају строго поштовати забрану транспорта ратног материјала. Неутрална држава чија би територија била повређена слободна је да одбије тај акт и употребом силе. Неутралност не би била прекршена у случајевима када појединци прелазе границу и стављају се у службу једне од зараћених страна, али формирање јединица или отварање центара за регрутацију представљало би и кршење правила о неутралности, а упућивање тих оружаних група на територију држава у сукобу представљало би акт агресије. Када је реч о транзиту или извозу оружја, муниције или других средстава која могу бити од користи странама у сукобу, неутралне државе нису обавезне да спрече ове радње (V Хашка конвенција 1907, чл. 7). Неутрална држава је дужна да кажњава све акте супротне неутралности само ако су почињени на њеној властитој територији (чл. 5).

На почетку Америчког рата за независност (1775-1783) Велика Британија је покушала да обезбеди подршку Руског Царства. Потреба Британаца за поморском подршком је навела британску владу да тражи руски савез и најам дела руске флоте. Циљ овог захтева је био да се обезбеди Руска медијација у решавању односа са Француском и да се искористи руска флота уз накнаду. Русија је тај захтев одбила и формирала заједно са Данском и Норвешком Лигу оружане неутралности, која је имала за циљ да се неутралним бродовима омогући пловидба између лука зараћених држава и дуж њихових обала (у територијалним водама), да роба и опрема зараћених страна на неутралним бродовима не могу бити предмет заплене, осим ако се не ради о роби која се може дефинисати као „кријумчарена роба“. Чланице Лиге су показале спремност да и оружаном штите неутралне бродове, тако што ће послати војне бродове на море да прате и контролишу неутралне бродове и њихово кретање поморским путевима (De Madariaga 1962).

Положај неутралних држава у поморском рату подразумева низ додатних обавеза и дужности. Посебан је положај ратних бродова који се налазе у неутралним лукама

(XIII Хашка конвенција 1907). Неутралне поморске државе бориле су се за своја права да тргују и слободно се крећу током рата, са било ким и било где (Müller 2019, 1).

У време Америчког грађанског рата (1861–1865) појављују се случајеви кршења статуса неутралности, што је било потврђено и пресудом арбитражног суда у случају брода „Алабама”. Британска краљица је на почетку рата издала декларацију о неутралности и остала изван сукоба. Ипак, државе Конфедерације су успеле да од британских бродоградилница наруче неколико бродова – међу којима и брод „Алабама”. Сви ови бродови су бродоградилнице напуштали без оружја, али су им била уграђивана места за топове тако да је њихово накнадно наоружавање било лако. Због тога је Унија још у време градње „Алабама” протествовала да се брод заплени. Док је Велика Британија реаговала брод је већ кренуо на пробну пловидбу и никада се није вратио. За све време сукоба овај брод је био најуспешнији у потапању и заплени бродова Уније. Иако потопљен 1864. године, случај злоупотребе овог брода доспева пред арбитражу тек након окончања рата. САД су тражиле од Велике Британије да јој исплати штету коју је проузроковала јер је, премда у неутралном статусу, снабдевала ратним бродовима противничку страну. Арбитража је стала на становиште да је Велика Британија прекршила правила о неутралности по којима је била дужна да спречи испловљавање брода, чак није спречила ни његово касније упловљавање у луке (Јончић 2016, 15; Кривокапић 2010).

Модалитети статуса неутралности се разликују према начину на који је неутралност успостављена (нпр. домаћим законодавством или путем међународног уговора) и начину којим је тај статус признат од других држава (*de jure* кроз међународни споразум или уговор, или *de facto* кроз праксу у међународним односима) (Новаковић 2011, 9). Туркменистан је успоставио своју сталну неутралност Уставом 1992. године, али је та неутралност призната од стране Уједињених нација Резолуцијом Генералне скупштине (Resolutions UN A/RES/50/80) тек 12. децембра 1995. године.³

Неутралност јесте институт према ком је држава

---

3 Члан 2. Устава Туркменистана наводи „Туркменистан има статус трајне не-

обавезна према међународном праву не само да не прибегава рату, осим у самоодбрани, већ која има и своју мирнодопску компоненту, као што је дужност суздржавања од било којих уговорних обавеза које би могле угрозити његову трајну неутралност (Wozzek 1969, 78). Један од неопходних услова сталне неутралности, на којем се инсистира у случајевима пет западноевропских неутралних држава, јесте да на територији стално неутралне државе не могу постојати војне базе других држава (Милосављевић 2016, 157). Неки аутори указују да у случају постојања унутрашњег оружаног сукоба не постоји обавеза држава да се придржавају статуса неутралности, истичући да је по својој унутрашњој логици грађански рат тоталан и не признаје категорију неутралности (Гађиновић 2020). Овакав став је прихватљив у случајевима постојања унутрашњег оружаног сукоба у ком учествују као страна у сукобу побуњеници нивоа *rebels* и *insurgents*, али се не би могло прихватити у случају оружаног сукоба нивоа *belligerency* у ком су побуњеници признати као ратујућа страна (Јончић 2020, 83).

Несврстаност представља једнострано опредељење државе да води несврстану спољну политику, да се налази изван војнополитичких блокова, да подржава доктрину која тежи успостављању новог система међународних и економских односа (Кривокапић 2010, 644). Треба разликовати овај појам од Покрета несврстаних.⁴ Несврстана држава је земља која не пружа подршку, нити добија подршку

тралности који је признат од светске заједнице и темељи се на праву. Организација Уједињених нација у резолуцијама Генералне скупштине „Трајна неутралност Туркменистана“ од 12. децембра 1995. године, а такође и од 3. јуна 2015. године признаје и подржава статус трајне неутралности проглашене од стране Туркменистана, позива државе чланице Уједињених нација да поштују и подржавају овај статус Туркменистана, поштујући такође његову независност, суверенитет и територијални интегритет. Стална неутралност Туркменистана темељ су његове унутрашње и спољне политике.“ (Constitution of Turkmenistan 1992).

4 Покрет несврстаних је међународна организација земаља које су у време Хладног рата остале изван два супротстављена војно-политичка савеза великих сила. Од сусрета шефова држава и влада 1979. године на ком је усвојена Хаванска декларација утврђени су сврха и циљ овог покрета: „...да осигура националну независност, суверенитет, територијални интегритет и безбедност несврстаних земаља у њиховој борби против империјализма, колонијализма, неоколонијализма, апартејда, расизма, укључујући и ционизам и све облике стране агресије, окупације, доминације, мешања или хегемоније, као и

од било које моћне државе на свету. (Oxford Dictionary, 861).

На основу наведених дефиниција може се закључити да је за спољнополитичко опредељење државе, па и Републике Србије, која тежи да остане изван војних савеза прецизнији, исправнији, јаснији израз **војно несврставање** или **војна несврстаност**.

Војно несврставање представља унутрашњу одлуку суверене државе да неће приступати међународним организацијама које имају за циљ војну сарадњу и одбрану, дакле одбрамбеним савезима, војним савезима, војно-политичким савезима. Компоненте војног несврставања би биле сарадња са свим државама и међународним организацијама са циљем јачања одбрамбених капацитета, неучлањивање у војно-политичке савезе, заговарање политике очувања мира у региону и свету, рад на разоружању оружја за масовно уништење, а све у духу поштовања правила међународног права оружаних сукоба.

По неким ауторима управо је политика коју је наша држава некада водила представљала политику несврставања ни у један блок, изузимање од учествовања у сукобима и да значи промоцију мира, стабилности и сарадње (Стојановић 2015, 196).

Војна неутралност је конститутивни елемент сталне неутралности. Означава војну компоненту неутралности, односно обавезу државе да се неће оружаном мешати (узимати учешће) у одређени оружани сукоб (*ad hoc* неутралност) или све будуће оружане сукобе (стална неутралност). Овај појам не обухвата ону компоненту неутралности која се односи на пружање помоћи некој од учесника оружаног сукоба у виду достављања оружја, војне опреме и друге опреме која би појачавала војне капацитете једне од страна у сукобу, нити на обавезу неутралне државе да не закључује споразуме чије престације значе кршење правила о неутралности. Како је то дефинисао Петковић неутрална држава „...је најзад, обавезна, чак и у миру, да не прими на себе било какву обавезу која би је могла увући у рат.“ (Петковић 1982, 69). Неутралност је, дакле, састављена од војне и невојне компоненте. Невојна компонента би, између осталог, обухватала и ограничење

против блоковске политике”.

уговорног капацитета неутралне државе (70).

Норме из Хашких конвенција донете пре више од једног века представљају позитивно право и саставни су део обичајног међународног права. Има аутора који тврде да су застарела и да је неопходно ревидирање: „Далекосежан учинак на застаревање неких начела и норми ратнога права неутралности из Хашких конвенција имали су: (1) Други светски рат као тотални рат, који је збрисао класичне шеме о размеру између војне потребе и захтјева човечности, традиционалну поделу на фронт и позадину, приватно и јавно добро итд., (2) откриће нуклеарног оружја чија се употреба, због страховите и неконтролисане моћи разарања, не може регулисати нормама међународнога права, (3) појава УН-а који ствара квалитативно нови међународни поредак.“ (Радман 2002, 152; Петковић 1982, 63)

Војна неутралност само је један од аспеката сталне неутралности, јер чињеница је да ратови не почињу сами од себе, него су узроци често на политичком или економском плану (Стојановић 2015, 196). Неутралност по дефиницији обухвата и војну неутралност док обрнуто не важи (Јовановић 2019). Неутралност представља правни институт са правима, обавезама и могућом правном одговорношћу државе, па тако и све компоненте неутралности самим тим и војна неутралност морају бити прихваћени и морају се поштовати као свака међународно правно призната обавеза. Са друге стране, војно несврставање представља политички институт и не производи директне правне последице по државу која се определи за овај курс у својој спољној политици и тако дефинише своју позицију у међународним односима. Политичка одговорност државе је могућа и у случају кршења положаја војно несврстане државе, али у том случају нема места правној одговорности. Уколико држава прекрши свој положај и уђе у неки од војно политичких савеза она тиме неће прекршити нити једну међународноправно прихваћену обавезу. Друге државе, које нису задовољне тим актом, могу извршити политичке притиске, ускратити јој подршку у међународним телима и организацијама, ускратити економску помоћ, па чак прекинути и дипломатске односе, али све то остаје на пољу политичког деловања, а не правног.

СУШТИНА, ПРАВНА И ПОЛИТИЧКА УТЕМЕЉЕНОСТ „ВОЈНОГ НЕСВРСТАВАЊА“

Промене у међународним односима у XXI веку значајно су утицале и на државе које су прогласиле неутралност и чија је неутралност призната међународним инструментима. Да би очувале положај неутралне државе и да би тај правни институт очувао своју сврху и обезбедио перспективу неопходно је ревидирати нека правила која се тичу неутралности. Зато многе државе прибегавају редефинисању своје спољне политике и окрећу се војном несврставању. Неке државе којима је призната неутралност разматрају да огласе напуштање тог курса. Са друге стране има држава које су предузимањем појединих радњи *de facto* одустали од неутралности. Савремени међународни поредак даје све више простора за утврђивање курса војног несврставања, посебно за државе које се по величини територије, броју становника сврставају у мале и средње државе.

Како би се обезбедио положај војног несврставања неопходна је реализација више пројеката, који би омогућили и обезбедили самосталност и независност у области одбране. Концепт војног несврставања, како је истакнуто, се темељи на неучлањивању државе у војнополитичке, одбрамбене савезе. Да би се обезбедило поштовање тог концепта држава мора да створи снаге и механизме којима ће у измењеним међународним односима очувати националну безбедност и суверенитет у најширем смислу.

Циљ војног несврставања јесте заштита националних и државних интереса у измењеним међународним односима. Посебно је измењен положај мањих држава у процесу настанка мултиполарног светског поретка (Јончић и Јазих 2014).

Централно место у политици војног несврставања има систем „тоталне одбране“, „опште одбране“, „свеобухватне одбране“. Тотална одбрана обухвата оружану (војну) одбрану, цивилну одбрану, психолошку одбрану, дипломатску одбрану, економску одбрану. *Војна одбрана* подразумева одбрану земље превасходно војним средствима (оружаном силом). *Цивилна одбрана* представља одбрану земље невојним

средствима као потпором војној одбрани. У оквиру цивилне одбране посебно место заузима цивилна заштита коју чине институције намењене заштити и спасавању људи и имовине од последица ратних дејстава, природних и технично-технолошких несрећа и катастрофа. *Економска одбрана* се везује за чињеницу да је функционисање укупног одбрамбеног сисема детерминисано економским могућностима земље односно способностима њене привреде да подржи укупне одбрамбене напоре. Овај сегмент одбране подразумева и обезбеђивање довољно материјалних ресурса и средстава да би осигурала извршење циљева оружаних снага у одбрани државе. Укључивање и припрема привредних субјеката у снабдевање војске, грађана и државних органа неопходним материјалним и медицинским артиклима. У Естонији, на пример, у сегмент економске одбране укључена је и Банка Естоније која има задатак да обезбеди функционисање банкарског сисема у случају ратног и ванредног стања. *Психолошка одбрана* представља укључивање мас-медиа у систем одбране пре свега кроз обавезу тих медиа да правовремено и истинито информишу јавност у ратном или ванредном стању и да развију систем пропагандне делатности и да спрече негативу пропагандну делатност противника. Одговарајуће институције добијају посебна задужења у области *дипломатске одбране*. Дипломатија се назначава као изузетно важан део у систему одбране, а испољава се, пре свега, кроз дипломатску делатност према трећим државама и међународним институцијама у циљу стварања повољног безбедносног и одбрамбеног амбијента земље. Тоталност система одбране опредељена је и његовом функцијом реаговања на све облике угрожавања безбедности земље, а не само на војне (Вучинић 2009, 127-131).

Тотална одбрана се остварује и кроз делатности у спољној политици и то пре свега кроз независну економију, остварену енергетску безбедност, привреду која је интегрални део система (тоталне) одбране, а која није зависна од спољног фактора... Тотална одбрана представља безбедносну и одбрамбену политику која комбинује војне снаге са, обично, добро развијеном структуром цивилне одбране и покушајем да се изричито „повежу“ цивилна

економија и политичка инфраструктура у планирању одбране (Stein 1990). Поред система тоталне одбране значајно место у очувању положаја војно несврстане државе има географски односно геостратешки положај. Географија је важан аспект успеха оружаног одвраћања (Dreyer and Jesse 2014, 65). Како је географски положај значајно утицао на положај неутралних држава тако утиче и на положај војно несврстаних држава. Војно несврстана држава која има неповољан географски положај (налази се у интересним сферама држава или војно-политичких савеза, представља тампон зону између држава које имају отворена питања...), слабо организован систем одбране, малобројне и немодернизоване оружане снаге имаће озбиљне проблеме у очувању свог положаја.

Стратешки концепти већег броја земаља се заснивају на систему тоталне одбране. Овај концепт није карактеристичан само за државе које су прогласиле сталну неутралност (Швајцарска, Аустрија) или прихватиле концепт војног несврставања (Шведска, Финска) већ и у државама које су чланице НАТО-а (Норвешка, балтичке земље). Тотална одбрана обично обухвата систем опште војне обавезе, испреплетану сарању привреде и оружаних капацитета у циљу обезбеђивања снабдевања у случају оружаног сукоба, укључивање свих цивилних власти, али и невладиног сектора у борби против специјалних облика ратовања.

Швајцарска је била једна од првих држава чија је неутралност формално призната, још на Бечком конгресу 1815. године. Поука Првог светског рата јесте да су Швајцарци мобилисали армију од готово пола милиона припадника и распоредили је дуж целе своје границе (Dreyer and Jesse 2014, 64). Ова чињеница указује на значај система тоталне одбране, опште одбране или опште народне одбране у заштити и очувању положаја неутралне државе и територијалног интегритета и суверенитета. У току Другог светског рата ситуација је била прилично измењена. Швајцарска је морала да трпи многобројна кршења њеног неутралног положаја од стране Немачке. Искуство Другог светског рата као „тоталног рата“ показало је да оружане снаге више не делују у одвојеном окружењу и да је рат погодио све сегменте друштва (Spillmann 1987, 6). Швајцарска је да би спречила

понављање сценарија из Другог светског рата успоставила принцип стратегије са два одвојена дела превентивних мера за очување мира и отпора притисцима и насиљу 1969. године. Још тада је указано на три главна задатка одбране: одвраћање (спречавање рата путем спремности за одбрану), вођење рата и отпор окупаторској сили. Поред оружаних снага, цивилна одбрана проглашена је одвојеним стубом опште одбране. Сви сектори цивилног живота, посебно економија, подигнути су на виши ниво значаја за општу одбрану. Концепт „опште одбране“ нагласио је неопходност интегрисања свих ресурса у свеобухватну мрежу и указао да врховни принцип стратегије није војска већ одбрана државе и нације свим расположивим средствима. Војска је најважнија, али само једна у низу постојећих средстава (Spillmann 1987, 7-8).

Оружано одвраћање у Швајцарској састоји се из три елемента. Први је идеја о наоружаној милицији, јединственој у западној Европи, која има пушке код куће и увек је спремна да се придружи одбрани државе. Други, ширење спортског стрелаштва међу свим узрастима, без обзира на пол. Трећи, национална политичка култура и идеја отпора страним инвазијама заснива се на обећању да се никада неће предати пред страном агресијом (Dreyer and Jesse 2014, 77).

Колико је концепт тоталне или опште одбране дубоко укорењен у доктрину одбране Швајцарске указује и једно уобичајено и често понављано запажање да „Швајцарска нема војску, Швајцарска је војска“ (Stein 1990, 17). Ово становниште се темељи на систему оружаних снага, милиције и систему цивилне одбране (*Zivilschutz*) који чине окосницу система тоталне одбране. Често се истиче да је Швајцарска наоружани камп спреман да преживи нуклеарни рат (18).

„Општа одбрана“ се посматра као координација политичких, војних, економских и психолошких фактора како би произвела ефикасно „средство одвраћања“ (Stein 1990, 19). Швајцарска располаже са око 400.000 обучених припадника Цивилне одбране (*Zivilschutz*). Оружане снаге Швајцарске конфедерације се састоје од копнених и ваздушних снага. Копнене снаге обухватају тенковске, алпске и пешадијске борбене бригаде. Швајцарска има оружану милицију у којој су сви мушкарци војни обвезници који су дужни да служе војни

рок. Приговор сасвести као део верских права и слобода није предвиђен и швајцарски грађани на референдуму редовно одбијају увођење овог концепта. Они који нису способни за војну службу морају да плате таксу. Изузети од војне обавезе су само странци, стварно болесни или хедикепирани и они који изаберу алтернативни облик службе. Обука се састоји од 17-недељне основне обуке (за то време регрут је све време у центру за обуку). Након основне обуке регрути одлазе кући, али су дужни да на сваких 18 месеци одлазе на курсеве обуке у трајању од 28 дана. Након 33 године живота обавеза се своди на три вежбе од 28 дана до 45 година живота и тада се обавеза своди на две вежбе у трајању од седам дана. Са навршених 50 година живота прелази се у службу у систему цивилне одбране. Већина Швајцараца, такође, проводи много времена на добровољним „војним“ спортским тренинзима као што су стрелачки клубови, скијашко трчање и планинарење (Stein 1990, 22). Поред овог начина предвиђен је и концепт обуке у „регрути у једном року“, који одслуже војну обавезу у трајању од 300 дана у континуитету. (Радојевић 2016, 60)

Како је Швајцарска држава без излаза на море и прилично зависна од спољних извора хране, горива и других сировина, претња од „изгладњивања“ сасвим је реална. У складу са тим, национална политика опште одбране посветила је велику пажњу суочавању са било којим обликом економске претње и предвидела одговор на ту претњу кроз веома детаљне планове. Закон о националном систему залиха хране за људе и животиње, горива, укључујући природни гас и лекове предвиђао је залихе довољне за 6-12 месеци мирнодобске потрошње усвојен је још 1980-их. У циљу информисања грађана штампају се бројна упутства и брошуре које се дистрибуирају широј јавности, а којима се детаљно објашњавају владине безбедносне политике и планови. Предпоставка је да ће потпуно информисани грађани бити мање подложни непријатељској пропаганди или националној уцени. (Stein 1990, 20).

Циљ тоталне одбране јесте да се заштите грађани, кључни ресурси, функционисање државних институција, функционисање привреде уопште са посебним акцентом на индустрију и пољопривреду.

Основни задатак привреде у систему тоталне одбране јесте да успостави механизам који ће обезбедити складиштење најважнијих ресурса.

Принцип војне несврстаности чврсто је уграђен у шведску и финску безбедносну културу. Како су обе земље све више интегрисане у НАТО-ове (North Atlantic Treaty Organization) структуре за сарадњу и подржавају заједничку спољну и безбедносну политику ЕУ, ово наводно војно несврставање изгледа све сумњивије (Etzold and Opitz 2015, 1).

Финска спољна и безбедносна политика је утемељена на дубоко укорењеном уверењу да држава мора да преузме искључиву одговорност за сопствену безбедност. Оваквом ставу су допринели сукоби са Совјетским Савезом у 20. веку, али и чињеница да је више пута током Другог светског рата променила савезника. Геостратешка позиција Финске се није у многоме променила у савременом окружењу, пре свега због близине Кољског полуострва (*Кољскиј полуостров*) на ком се налази Руска војна поморска база у граду Северноморск који има статус затвореног војничког града. Финска своју војно несврстану политику темељи на великим одбрамбеним капацитетима, без обзира на значајна умањења људских и материјалних ресурса. Број активних резервних трупа смањен је са 350.000 у 2012. на 230.000 у 2015. години. Буџет за одбрану износи око 1,3 процента бруто домаћег производа (БДП) и међу највећима је у Еврпи. У Финској политичке снаге су подељене око даљег приближавања НАТО-у и коначну одлуку о чланству ће морати да донесу грађани на референдуму. Подршку идеји чланства у НАТО-у даје само 25 процената становништва. (Etzold and Opitz 2015, 2). Све ово указује да Финска остаје на курсу војно несврстане земље.

Шведска задржава курс војног несврставања и тиме поставља темеље за сарадњу са свим државама и међународним организацијама. У оквиру ове сарадње развијен је и партнерски однос са НАТО. Са друге стране у Шведској се пробудило негативно расположење према Русији из разлога повреде ваздушног простора Шведске од стране борбених летелица Русије и због сумњи да су руске подморнице улазиле у шведско територијално море. Шведска безбедносна политика има за циљ да се у будућности предност

да националној одбрани, да се смањи учешће Шведске у војним операцијама у иностранству, да се повећају улагања у војску како би се побољшале њене оперативне способности. Тренутна улагања износе око 1,2 процента бруто домаћег производа (БДП). У оперативном смислу, број војника на балтичком острву Готланд - који је већ био стратешки значајан током хладног рата - повећан је. (Etzold and Opitz 2015, 2). Шведска је прво 2010. године укинула општу војну обавезу, да би је поново увела 2017. године.

НАТО је у својим документима јасно указао да рачуна на сарању са Шведском и Финском. НАТО инсистира да у тренутном безбедносном контексту појачане забринутости због руских војних и невојних активности, појачава сарадњу са партнерским земљама Шведском и Финском, са посебним фокусом на обезбеђивању безбедности у региону Балтичког мора. То укључује: редовни политички дијалог и консултације; размена информација о хибридном ратовању; координисане тренинге и вежбе; и развијање боље заједничке свести о ситуацији за уочавање редовних претњи и развијање заједничких акција, ако је потребно. Оба партнера учествују у појачаним НАТО снагама за одговор (NATO Response Force). Поред тога, оба партнера су потписала меморандум о разумевању о подршци држави домаћину који, према националној одлуци, омогућава логистичку подршку савезничким снагама које се налазе на њиховој територији или су у транзиту током њихове вежбе или у кризи (NATO 2021).

Шведска је једна од шест земаља укључених у Иницијативу за партнерску интероперабилност (Partnership Interoperability Initiative) која даје посебно значајан допринос операцијама НАТО-а и другим циљевима Алијансе. Partnership Interoperability Initiative представља пројекат који има за циљ да продуби сарадњу у операцијама и мисијама под вођством НАТО-а, да омогући интероперабилност партнерских снага што би значило способност да делују заједно са НАТО снагама, а у складу са НАТО стандардима. Обухвата шест држава: Аустралија, Финска, Грузија, Јордан, Шведска и Украјина (NATO 2020).

И поред значајног приближавања НАТО-у и чвршће

сарадње, која превазилази оквире Партнерства за мир, Норвешка и Шведска задржавају своју политику војног несврставања. Ова политика је потврђена и од стране НАТО-а, указујући да „НАТО у потпуности поштује дугогодишњу шведску политику војног несврставања“ (НАТО 2021). Статус ове две државе је нарочито у фокусу након „Евромајдана“ и избијања кризе у Украјини 2014. године, откада Русија стално упућује упозорења овим двама државама да не размишљају о евентуалном уласку у НАТО (Новаковић 2016).

Блискији однос Швајцарске са УН и НАТО представља промену у швајцарској политици, али не фундаменталну. Посебно када се узму у обзир друге западноевропске неутралне државе. Док су се други мали западноевропски неутралци кретали према проевропском ставу након пада европског комунизма, Швајцарска је задржала своју строгу неутралност (Dreyer and Jesse 2014, 68).

Како Јовановић (2019) добро истиче да Финска и Шведска на првом месту, али донекле и Аустрија и Швајцарска, све више означавају своју неутралност управо као „војну неутралност“ или „војно несврставање“ односно као ситуацију неприпадања било ком војном савезу. Треба нагласити да државе које су прогласиле трајну неутралност и којима је она призната могу да акценат ставе на сегменту неутралности који се односи на неприпадање било ком војном савезу, али Србија која нема међународноправно признат статус неутралне државе мора да појмовно направи разлику и тиме јасно потврди свој спољнополитички курс, који се односи искључиво на неприступање војно-политичким савезима.

ПЕРСПЕКТИВЕ ВОЈНОГ НЕСВРСТАВАЊА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Република Србија се определила за спољно-политички курс војне несврстаности. Да би остварила тај стратешки циљ и да би га очувала мора да предуме кораке на унутрашњем и међународном плану.

На унутрашњем плану Република Србија је 2019. године донела два стратешка документа; Стратегију одбране

и Стратегију националне безбедности. Оба документа су дефинисала „војну неутралност“ као спољнополитичко опредељење да се остане изван чланства у војно-политичким савезима.

Стратегијом одбране су дефинисани одбрамбени интереси Републике Србије: „...заштита суверености, независности и територијалне целовитости; заштита безбедности Републике Србије и њених грађана; очување мира и безбедности у региону и свету; унапређење националне безбедности и одбране кроз процес европских интеграција; војна неутралност и сарадња и партнерство са државама и међународним организацијама у области безбедности и одбране.“ (Стратегија одбране 2019, 8).

Три су битна фактора утицала на опредељење Републике Србије за војном несврстаношћу: националне вредности, национални интерес и међународни положај. „Војном неутралношћу Република Србија исказује своје опредељење да не приступа војно-политичким савезима, што не искључује сарадњу у области одбране. Тиме се стварају услови за јачање способности и капацитета система одбране и унапређење укупне безбедности Републике Србије и њених грађана“ (Стратегија одбране 2019, 8). Могућност сарадње у области одбране доприноси закључку да се треба определити за терминологију војно несврставање. Несврставање, као термин, је више у духу сарадње са свим државама и међународним организацијама, у циљу постизања одеђеног циља, него неутралност који упућује на однос према оружаним сукобима.

Заштита одбрамбених и националних интереса Републике Србије јесте између осталог сврха постојања система одбране. Централни национални интерес јесте очување територијалног интегритета и суверенитета на читавој територији. Република Србија на својој територији има замрзнути конфликт. Под замрзнутим сукобима подразумевамо унутрашње или међудржавне сукобе који се одликују релативно стабилним прекидом ватре без трајног политичког решења, у смислу да је распоред снага на терену произвео фактичко стање територијалних промена којима недостаје правно утемељење будући да не постоји сагласност

воља релевантних актера о томе. (Трапара и Јончић 2012). Постојање замрзнутог конфликта додатно отежава заштиту националних интереса. Због чињенице постојања замрзнутог конфликта који угрожава национални интерес неопходно је направити јасну разлику између спољнополитичког правца Републике Србије који подразумева нечланство у одбрамбеним савезима, војним блоковима с једне стране и ограничавања учешћа у оружаним сукобима у складу са правилима међународног права са друге стране. Угрожавање одбрамбених интереса сматра се и угрожавањем безбедности Републике Србије. Сврха постојања система одбране јесте заштита одбрамбених и националних интереса Републике Србије (Стратегија одбране 2019, 8). Средства којима се постиже заштита одбрамбеног интереса као интегралног дела националног интереса су неприступање војно-политичким савезима, интегрално ангажовање субјеката система одбране и одбрамбених потенцијала и стварање услова за одбрану ослонцем на сопствене снаге и потенцијале (15).

Да би сачувала своје националне интересе и обезбедила своју војну несврстану политику Република Србија је предвидела ослањање на сопствене снаге: „Стварање услова за одбрану ослонцем на сопствене снаге и потенцијале реализоваће се посвећивањем посебне пажње планирању развоја система одбране и спровођењу планова и програма развоја.“ (Стратегија одбране 2019, 16). Неопходо је овај концепт конкретизовати и развити у неколико правца. Пре свега ослањање на сопствене снаге и потенцијале захтева увођење тоталне одбране као концепта и механизма који ће обезбедити не само позицију војно несврстане државе у међународним односима већ и обезбедити заштиту виталних националних интереса. Разрадом и применом концепта тоталне одбране створиће се услови за интегрално и правовремено ангажовање свих субјеката система одбране (Стратегија одбране 2019, 10). Следећи корак би био обезбедити економску подршку за систем тоталне одбране, што би обезбедило и систем економске одбране.

Оружани део система тоталне одбране или *војна одбрана* се у државама које се ослањају на сопствене снаге у одбрани темељи на општој војној обавези. Војна обавеза би требала

да обухвати три целине; регрутну обавезу, обавезу служења војног рока и обавезу служења у резервном саставу. Регрутна обавеза би требала да представља први сегмент и односи се на креирање појединачне евиденције лица, утврђивање њихове способности за војну службу и да се на основу способности, са једне и потреба одбране са друге стране, утврди род или служба у оружаним снагама или другим институцијама. Обавеза служења војног рока подразумева да у одређеном временском периоду, који утврди закон, обвезник стекне војностручна и општа знања, војну вештину, физичку спремности и психолошку припремљеност. Обавеза служења у резервном саставу би требала да обезбеди попуно оружаних снага у случају оружаног сукоба. Оружане снаге би требале да буду састављене од професионалног дела, који би обухватио професионалне војнике, подофицире и официре, од припадника на редовном одслужењу војног рока и резервног састава који може бити састављен од активне и пасивне резерве. Активну резерву би чинили резервни официри и војници који би у току године одређени број дана проводили на обукама и вежбама на којима би обновили и продубили своја знања и вештине, али би за то ангажовање остваривали повластице од државе (умањење пореза, ослобађање плаћања неких такси, субвенције, предност при запошљавању итд.). Пасивна резерва би била обавезна да у краћем временском периоду обнови основна војна знања и вештине.

Стратегијом одбране је предивђена доградња нормативно-правне регулативе која се односи на *цивилну одбрану*, као дела одбране Републике Србије. Посебна пажња биће посвећена оспособљавању становништва за одбрану и разради механизма координације субјеката система одбране. (Стратегија одбране 2019, 16). Цивилна одбрана је већ предвиђена позитивним законодавством и представља: „...део одбране Републике Србије који обухвата скуп мера и активности усмерених на: припреме за одбрану и одбрану Републике Србије невојним средствима; обезбеђивање успешног функционисања државних органа, органа аутономних покрајина и јединица локалне самоуправе, привредних друштава и других правних лица, заштите и спасавања и обезбеђења услова за живот и рад грађана и

задовољења потреба снага одбране у ванредном и ратном стању“ (ЗО 2018 чл. 4 ст. 4). *Цивилна заштита* представља организован систем чија је основна делатност заштита, спасавање и отклањање последица елементарних непогода, техничко-технолошких несрећа и других већих опасности које могу угрозити становништво, материјална и културна добра и животну средину у миру, ванредном и ратном стању (ЗО 2018 чл. 4 ст. 4а). У систем цивилне одбране би требало укључити све способне грађане, посебно оне категорије грађана које не подлежу војној обавези (приговор савести) или им је престало ангажовање по војној обавези (лица старија од 60 година).

Географски положај Републике Србије је сличан положају Швајцарске бар у толико што обе државе немају излаз на море. Потпуно је оправдано да и Србија по угледу на Швајцарски систем као средство одбране предвиди обезбеђивање и одржавање потребног нивоа попуне робних и ратних материјалних резерви који би омогућио да у одређеном временском периоду могло да обезбеди несметано снабдевање становништва основним животним намирницама. Овај приступ је сврсисходан не само у случајевима оружаних сукоба, већ и других облика угрожавања државе и становништва као што је опасност од великих катастрофа (земљотреси, поплаве, пожари, пандемије заразних болести).

Поред обезбеђивања ратних материјалних резерви као део економске одбране од посебног значаја треба да буде и ослањање на сопствене снаге и потенцијале, али и даљи развој одбрамбене индустрије. Самостална одбрамбена индустрија треба да обезбеди константно снабдевање и занављање свих јединица борбеним системима и средствима како у миру тако и у случају ратног стања. Искуства из последњих оружаних сукоба су показала да државе морају да буду оспособљене да обезбеде редовно снабдевање свим логистичким потребама оружаних снага. Да би се то обезбедило неопходно је укључивање радне и материјалне обавезе, као и обавезе грађана у извршавању задатака службе осматрања и обавештавања. Радна обавеза која је предвиђена, обухвата рад или службу лица на војној служби и рад или службу за време ратног или ванредног стања, не представља

принудни рад који је Уставом забрањен (Петров и Станковић 2020, 490). Како би се конкретизовала економска одбрана неопходно је непрекидно стварање услова за функционисање привреде и друштва у ванредном стању и рату. Економским развојем Републике Србије створиће се услови за значајније улагање у развој система одбране и модернизацију Војске Србије и других снага одбране (Стратегија одбране 2019, 16).

У оквиру већ поменуте психолошке одбране Република Србија је предвидела да је од посебног значаја и јачање патриотизма и вољности за одбрану и заштиту отаџбине у миру, ванредном стању и рату, у складу са сопственом традицијом и достигнутим цивилизацијским вредностима, кроз образовање, медијске садржаје, неговање традиције и активности чији је циљ јачање друштвеног јединства, осећања националног идентитета, истицање вредности слободе и мира, као и одговорности за њихово очување. У оквиру овог дела треба предвидети посебно обавезе средстава масовног информисања, која морају имати задатке у редовном, правовременом, истинитом информисању становништва.

На међународном плану Србија мора да предузме кораке да учврсти свој положај војне несврстане земље. У оквиру овог плана мора да буде проширење и унапређење сарадње са Организацијом Договора о колективној безбедности (*Организација Договора о колективној безбедности*, ОДКБ), као и са њеним државама чланицама. Како би потврдила свој положај сарадње са свима на равноправној основи Србија треба да настави да унапређује партнерске односе са НАТО у оквиру програма Партнерство за мир и то како је предвидела Стратегија одбране „...као оптималном нивоу сарадње“. Да би се постигао паритет неопходно је потписати адекватне спорезуме са ОДКБ и међународноправно изједначити однос Републике Србије према ова два војно-политичка савеза.

Једно од начела на којима се заснива функционисање система одбране је кооперативност која подразумева: „Систем одбране отворен је за међусобну сарадњу са другим субјектима на националном и међународном нивоу, у складу са потребама, а ради достизања дефинисаног циља (Стратегија одбране 2019). Интероперабилност у Војсци Србије подразумева да се примењују одређени стандарди

који омогућавају извршавање задатака са оружаним снагама других држава.

Стратегија одбране на више места помиње сарадњу и партнерство са другим државама и међународним организацијама. Сарадња и партнерство мора бити успостављено на равноправној основи према свим партнерским субјектима међународног права. Сарадња са НАТО је остварена кроз приступање програму „Партнерство за мир“, а продубљена кроз три Индивидуална програма партнерства - ИПП (Individual Partnership Programme) и два циклуса Индивидуалног акционог плана партнерства – ИПАП (Individual Partnership Action Plan). Како би се испунио положај војно несврстане државе неопходно је достићи исти ниво сарадње и са другим војно-политичким и одбрамбеним савезима у свету.

Програм заједничких војних вежби са свим релевантним субјектима заузима централно место у војној сарадњи и партнерству. Значајан показатељ да Република Србија остварује сарадњу са свим субјектима на равноправној основи јесте покретање процедуре за оснивање преставништва Министарства одбране Руске федерације у Републици Србији у октобру 2020. године. Представништво ће имати задатак да пружи подршку и омогући брже решавање питања у вези са војнотехничком помоћи, војном и војно-техничком сарадњом, а у складу са споразумом између Владе Србије и Владе Русије о војно-техничкој сарадњи. Сличан задатак остварује и НАТО војна канцеларија за везу (NATO Military Liaison Office, MLO) формирана на основу закљученог споразума између Министарства одбране Републике Србије и НАТО децембра 2006. године.

Као што Финска и Шведска имају историјат односа са Русијом којим оправдавају своје приближавање НАТО-у тако историјат односа Србије и Северноатлантске алијансе доводи до закључка да би се учлањењем у НАТО Србија „... превентивно заштитила управо од самог НАТО-а (ма колико то звучало парадоксално), односно експанзионистичких аспирација неких његових чланова (суседних држава)“ (Вуковић 2016, 173). Треба изразити сумњу у потпуну заштиту од експанзионистичких претензија чак и чланством у НАТО.

Пример да чланство у НАТО не елиминише могућност сукоба и претензије суседа на територијални интегритет јесте ранији оружани сукоб Турске и Грчке (обе чланице НАТО савеза) и њихов дугогодишњи спор. Зато Србија треба да задржи своју војно несврстану политику, коју ће темељити и бранити на концепту тоталне одбране.

Правна природа неутралности подразумева обуставу било које сарадње која може да помогне оружаним капацитетима било које од сукобљених страна без разликовања унутрашњих и међународних оружаних сукоба. Војно несврставање омогућило би пружање помоћи сукобљеним странама, чак и у немеђународним оружаним сукобима. Међународно право омогућава пружање помоћи и признање и недржавним оружаним ентитетима који поседују највиши ниво организованости и признати су за страну у оружаном сукобу. (види: Јончић 2020).

Спољнополитичко оределење Републике Србије да буде војно несврстана држава не представља препреку потенцијалном чланству у Европској унији. Лисабонски уговор је донекле изменио Члан Ј4 став 4 Мастрихтског уговора.⁵ Уговором из Лисабона је предвиђено „Ако је држава чланица жртва оружане агресије на своје државно подручје, остале државе чланице обавезне су пружити јој помоћ и потпору свим средствима којима располажу, у складу с чланом 51. Повеље Уједињених нација. То ни на који начин не доводи у питање посебан карактер сигурносне и одбрамбене политике одређених држава чланица.“ (TEU 2007, Art. 42). Нормативно је потврђено поштовање положаја држава чланица које имају специфичан карактер безбедносне и одбрамбене политике, зато под ову норму треба подвести и положај војно несврстаних држава. Ово указује да нормативно нема препрека за даље интеграције војно несврстаних држава, односно Републике Србије.

---

5 Колоквијално познат и као „Ирска клаузула“: „Политика Уније у складу са овим чланом неће прејудуцирати специфични карактер безбедносне и одбрамбене политике одређених држава чланица и поштова ће обавезе одређених држава чланица према Северноатлантском уговору и бити компатибилна са заједничком безбедносном и одбрамбеном политиком успостављеном у том оквиру“ потврђује могућност очувања неутралног статуса Ирске, али и будућих држава чланица (TEU 1992, Art. J.4).

Учешће у мултинационалним операцијама и мисијама под окриљем Уједињених нација, Европске уније и ОЕБС-а не представља препреку војној несврстаности Србије. Због стратешког циља Србије да буде чланица ЕУ упитно је учешће у концепту борбених група ЕУ и војне несврстаности Србије. Како у овом концепту учествују и војно несврстане чланице ЕУ, али и оне које нису чланице ЕУ и НАТО закључак је да ово не може, бар са становишта права, представљати препреку на путу европских интеграција.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Државама којима је међународним правом призната неутралност немају потребу да се оgrade од учешћа у војним савезима који имају за циљ одбрану држава чланица, јер се то подразумева њиховим међународно признатим положајем. Државе чија неутралност није призната морају да једностраним изјавама и унутрашњим правним прописима дефинишу свој положај, како би друге државе могле да прихвате тај положај и да се у складу са тим положајем понашају. Посебно је осетљив однос према великим силама. Нарочито данас, када се успоставља мултилатерални светски поредак.

На примерима више неутралних држава, које полако напуштају свој положај неутралности и окрећу се војној несврстаности треба уочавати предности и мане које пружају ови системи. Из искустава Швајцарске, пре свих, треба извучити искуства како на унутрашњем плану свака држава треба да успостави свој систем одбране који ће јој пружити заштиту националних интереса и заштиту неутралности или војне несврстаности.

Да би се прецизирао положај Републике Србије у међународним односима неопходно је променити и прилагодити терминологију у будућим стратешким документима, али и законским и подзаконским прописима. Из разлога заштите националних интереса, посебно због чињенице постојања замрзнутог конфликта на делу територије који угрожава национални интерес неопходно је, након увођења термилошких измена, јасним законским и

подзаконским регулисањем утврдити шта подразумева „војна несврстаност“ Републике Србије.

Формулација да овакаво опредељење не искључује сарадњу са другим државама у области одбране управо потврђује тезу да треба прихватити термин војно несврставање и избећи термин војна неутралност. Војна неутралност као компонента сталне неутралности, као што је већ поменуто, подразумева и уздржавање од закључења међународних уговора који могу штетити положају неутралности (војне неутралности). Да би се остварила „сарадња у области одбране“ неопходно је закључивање међународних уговора. Најчешћи циљ те сарадње јесте помоћ у одбрани једне или друге потписнице уговора. Држава која би имала положај војно неутралне државе у случају хипотетичког напада на партнерску државу са којом има потписан уговор нашла би се пред дилемом поштовати одредбе уговора или задржати спољну политику војне неутралности.

Након правног дефинисања појма војна несврстаност или војно несврставање у стратешким документима документима треба законским и подзаконским регулативом утврдити темеље војног несврставања. Стубови војног несврставања морају бити на унутрашњем плану систем тоталне одбране, а на међународном плану даљи развој партнерских односа са свим државама и међународним организацијама. Посебно место треба да заузме сарадња са Уједињеним нацијама, Организацијом за безбедност и сарадњу у Европи, Европском унијом у светлу учешћа у мировним мисијама ових међународних организација.

Прожимање или координација војне одбране односно оружаних снага и цивилног друштва треба да буду темељ система тоталне одбране који омогућава заштиту војно несврстаног положаја у међународним односима и одбрану националних и државних интереса.

Комплексност положаја Републике Србије у међународним односима захтева одговорно доношење стратешких одлука. Свака одлука донета од стране државних органа мора бити оцењена и кроз призму које импликације може да остави на положај војне несврстаности. Одговорно понашање омогућава даљи неометани економски развој

Србије. Економски развој је не само предуслов стварања амбијента за реализацију система тоталне одбране, већ утврђивања и заштите одлуке да се остане самосталан у односу на војно-политичке савезе.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Аврамов, Смиља и Миленко Крећа. 2003. *Међународно јавно право*, Београд: Савремена администрација. (Аврамов и Крећа 2003)
- Вујаклија, Милан. 1980. *Лексикон страних речи и израза*. Београд: Просвета. (Вујаклија 1980)
- Вучинић, Зоран. 2009. *Право одбране*. Београд: Факултет безбедности, Службени гласник. (Вучинић 2009)
- Гађиновић, Радослав. 2020. „Грађански рат као облик угрожавања капацитета система безбедности државе.“ *Српска политичка мисао*. број 2/2020. год. 27. vol. 68 стр. 165-182. DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.6822020.7> (Гађиновић 2020)
- Дашић, Давид. 2015. *Историја дипломатије*. Београд: Институт за међународну политику и привреду. (Дашић 2015)
- Закон о одбрани [ЗО], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 116/2007, 88/2009 – др. закон, 104/2009 – др. закон., 10/2015, 36/2018. (ЗО 2018)
- Јовановић, Милош. 2019. „Неутралност У XXI веку: анахрон или савремен концепт?“ *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 4/2019: 1207-1232. Београд. doi:10.5937/zrpfns52-24811 (Јовановић 2019)
- Конвенција о правима и дужностима неутралних сила и лица у случају рата на мору 1907, *Извори међународног хуманитарног права*, Југословесни црвени крст, Београд, 2002. (XIII Хашка конвенција 1907)
- Конвенција о правима и дужностима нутралних сила и лица у случају рата на копну (V Хашка конвенција), 1907, *Извори међународног хуманитарног права*, Југословесни црвени крст, Београд, 2002. (V Хашка

конвенција 1907)

- Кривокапић, Борис. 2010. *Енциклопедијски речник међународног права и међународних односа*. Београд: Службени гласник. (Кривокапић 2010)
- Петковић, Ранко. 1982. *Теоријски појмови неутралности*. Београд: Издавачка радна организација “Рад”. (Петковић 1982).
- Петров, Владан, и Марко Станковић. 2020. *Уставно право*. Београд: Правни факултет. (Петров и Станковић 2020)
- Потемкин, В. П. 1945. *Историја дипломатије*. Београд: Државни издавачки завод Југославије. (Потемкин 1985)
- Стојановић, Игор. 2015. „Политичка неутралност и савремена држава у токовима глобализације“ *Политичка ревија*, Година (XXVII) XIV, vol. 5 Бр. 3: 191-208. (Стојановић 2015)
- Boczek, Boleslaw A. 1969. „Permanent Neutrality and Collective Security: The Case of Switzerland and the United Nations Sanctions against Southern Rhodesia.“ *Case Western Reserve Journal of International Law*. Volume.1 Issue 2: 75-104. Cleveland, Ohio: Case Western Reserve University School of Law.
- Constitution of Turkmenistan, of May 18, 1992 No. 691-XII, <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=2376>. (Constitution of Turkmenistan 1992)
- De Madariaga, Isabel. 1962. *Britain, Russia, and The Armed Neutrality of 1780*, New Haven: Yale University Press. (De Madariaga 1962)
- Dreyer, John, и Neal G. Jesse, 2014. “Swiss Neutrality Examined: Model, Exception or Both?”, Vol. 15, No. 3.: pp. 60–83, *Journal of Military and Strategic Studies*. (Dreyer and Jesse 2014)
- Ђурашковић Радојевић, Драгана. 2016. „Швајцарска „Оружана неутралност““. у *Утицај војне неутралности Србије на безбедност и стабилност у Европи*, ur. Срђан Кораћ, стр. 52-76, Београд: Институт за међународну политику и привреду; Hanns Seidel Stiftung – Кancelariја за Србију и за Црну Гору. (Ђурашиновић Радојевић 2016)

- Etzold, Tobias, and Christian Opitz. 2015. „Between Military Non-Alignment and Integration, Finland and Sweden in Search of a New Security Strategy“. *Stiftung Wissenschaft und Politik*, German Institute for International and Security Affairs, доступно на: <https://www.swp-berlin.org/en/publication/new-security-strategy-for-finland-and-sweden/>. (Etzold and Opitz 2015)
- Jončić, Miloš i Vladimir Trapara. 2012. „Put za rešavanje sukoba – uporedna analiza zamrznutih sukoba na prostoru OEBS“. *Međunarodni problemi*, vol. LXIV, no. 3: 275 – 302. doi: 10.2298/MEDJP1203275T. (Јончић и Трапара 2012).
- Jončić, Miloš, и Aleksandar Jazić. 2014. „The New World Order between unipolarism and multipolarism.“ u *The Old and the New World Order – between European integration and the historical borders: Prospects and challenges for Europe of 21st century*, ed. Duško Dimitrijević, pp. 287 – 301. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, Hanns Seidel fondacija. (Јончић и Јазић 2014)
- Jončić, Miloš. 2016. „Geneza neutralnosti u izvorima međunarodnog prava“, u *Uticaj vojne neutralnosti Srbije na bezbednost i stabilnost u Evropi*, ur. Srđan Korać, str. 11-27, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu; Hanns Seidel Stiftung – Kancelarija za Srbiju i za Crnu Goru. (Јончић 2016)
- Jončić, Miloš. 2020. „Nedržavni akteri u međunarodnom humanitarnom pravu“, u *Nedržavni akteri u međunarodnom pravu*, ur. Mihajlo Vučić. 79-119. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu. (Јончић 2020)
- Milosavljević, Branislav. 2016. „Ograničenja vojne neutralnosti Republike Srbije“. u *Uticaj vojne neutralnosti Srbije na bezbednost i stabilnost u Evropi*, ur. Srđan Korać, str. 149-161, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu; Hanns Seidel Stiftung – Kancelarija za Srbiju i za Crnu Goru. (Милосављевић 2016)
- Müller, Leos. 2019. *Neutrality in World History*. New York/London: Routledge. (Müller 2019)
- North Atlantic Treaty Organization [NATO], Partnership Interoperability Initiative. 03 Nov. 2020 Последњи

- приступ 10. април. 2021. https://www.nato.int/cps/em/natohq/topics_132726.htm (НАТО 2020)
- North Atlantic Treaty Organization [NATO], Relations with Sweden. 06 Apr. 2021. Последњи приступ 10. април. 2021. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52535.htm (НАТО 2021)
- Novaković, Igor S. 2016. „Politika neutralnosti u Evropi od kraja Drugog svetskog rata do danas kao „cena” za status stalne neutralnosti: značaj za Srbiju.“ u *Uticao vojne neutralnosti Srbije na bezbednost i stabilnost u Evropi*, ur. Srđan T. Korać, str. 11-27, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu; Hanns Seidel Stiftung – Kancelarija za Srbiju i za Crnu Goru. (Новаковић 2016).
- Novaković, Igor. 2011. „Koncept neutralne države” *Međunarodna politika*, God. LXII, br. 1141: 5–20. Beograd: Институт за међународну политику и привреду. (Новаковић 2011)
- Radman, Gordan Grlić. 2002. „Neutralnost Švicarske i njezino članstvo u UN-u”. *Politička misao*, Vol XXXIX, br. 3: 145–162. Zagreb: Fakultet političkih znanosti. (Radman 2002)
- Resolutions Adopted by The General Assembly, A/RES/50/80, [Permanent neutrality of Turkmenistan], 11 January 1996, <https://undocs.org/en/A/RES/50/80> (Resolutions UN A/RES/50/80)
- Spillmann, Kurt R. 1987. „Beyond Soldiers and Arms: The Swiss Model of Comprehensive Security Policy” *Stability and Change: Assessing Europe’s Neutrals*“, The Woodrow Wilson Center Washington D.C., November 19 to 21, 1986. (Spillmann 1987, 6)
- Stein, Georg E J. 1990. „Total defense: A comparative overview of the security policies of Switzerland and Austria.” *Defense Analysis*, 6:1, 17-33, DOI: 10.1080/07430179008405428. (Stein 1990)
- Sundelius, Bengt. 1990. „Sweden: Secure Neutrality” *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 512: 116-124, <http://www.jstor.org/stable/1046891>
- Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at

- Lisbon, 13 December 200 [TEU], Official Journal of the European Union C 306, 17.12.2007, p. 1–271. (TEU 2007).
- Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112. (TEU 1992)
- Vattel Emmerich de. 1758. *The Law of Nations or the Principles of Natural Law*, Book 3, Chapter 7, <http://www.lonang.com/exlibris/vattel/vatt-307.htm>. (Vattel 1758)
- Vuković, Nebojša. 2016. „Geostrategijski aspekti Bezbednosno-odbrambenih opcija Srbije“. u *Uticaj vojne neutralnosti Srbije na bezbednost i stabilnost u Evropi*, ur. Srđan Korać, str. 162-187, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu; Hanns Seidel Stiftung – Kancelarija za Srbiju i za Crnu Goru. (Вуковић 2016)
- Wehmeier, Sally. Ed. 2000. *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. New York: Oxford University Press (Oxford Dictionary 2000).

Milos Joncic
MILITARY NON-CLASSIFICATION
CONCEPT, DEVELOPMENT, PERSPECTIVES

Resume

The concept of military non-alignment, military non-alignment has its roots in the legal institute of neutrality, of which military neutrality is an integral part. In order to avoid terminological doubts, the author defines the terms neutrality, neutralization, non-alignment, military neutrality, military non-alignment. In order to avoid misinterpretation and confusion of the notion of military neutrality, which implies rights and obligations, the author expresses the opinion that the more acceptable and precise term is military non-alignment and proves it doctrinally. The paper points out the social circumstances and moments in international relations and the development of international law that influenced the emergence of neutrality. Neutrality in contemporary international relations is becoming a concept that requires reform and opens the perspective of military non-alignment. Many states that have declared neutrality are increasingly focusing this concept exclusively on military non-alignment. Many states that have declared neutrality are increasingly focusing this concept exclusively on military non-alignment. The changed circumstances of the multilateral world order are forcing even neutral states to renounce their position of non-participation in armed conflicts and to turn to the position of non-membership in military-political alliances. Military non-alignment cannot be applied occasionally or partially, so the paper points to some advantages, but also disadvantages of this position in international relations.

Keywords: neutrality, military neutrality, military non-alignment, total defense, military defense, civil defense, economic defense.

---

* Овај рад је примљен 23. априла 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 12. јула 2021. године.

Драган Гостовић*

*Факултет за међународну политику и безбедност,
Универзитет Унион – Никола Тесла, Београд*

ВОЈСКА У ПОЛИТИЧКОМ СИСТЕМУ ДРУГЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ**

Сажетак

Војска подразумева целокупност оружаних снага једне државе. Она првенствено штити државу од спољне агресије, али она штити и унутрашњи уставни поредак. Период од завршетка Другог светског рата 1945. године до распада СФРЈ 1992. године је познат као период друге Југославије. У другој Југославији је успостављен једнопартијски политички систем по угледу на Совјетски савез. Комунистичка партија Југославије (КПЈ) је имала владајући положај, а марксизам је био званична идеологија. Југословенска народна армија (ЈНА) је била изразито политизована и под снажним утицајем КПЈ. Уставне промене крајем шездесетих и почетком седамдесетих година 20. века су донеле крупне промене у карактеру федерације и систему одбране. Те промене су значиле конфедерализацију земље и видно су допринеле каснијем распаду СФРЈ. Нови систем општенардне одбране је донео значајну децентрализацију државе и много већу улогу република и покрајина у пословима одбране. Формирани су национални тј. републички и покрајински штабови и јединице територијалне одбране. Територијална одбрана је уз ЈНА била равноправна компонента оружаних снага. Ове промене су донеле велики ризик јер су практично

---

* d.gostovic@unionnikolatesla.edu.rs

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачког пројекта Војне академије Универзитета одбране „Војска у политичком систему Србије”, ознака пројекта ВА-ДХ/1/19-21, руководилац пројекта проф. др Срђан Благојевић.

формиране републичке и покрајинске војске које могу бити претња безбедности земље у случају међунационалних сукоба. ЈНА је имала високу аутономију у друштву и деловала је као прилично затворена социјална група. Она је као вишенационална народна војска била припремана за општенародну одбрану земље од спољног непријатеља, тако да је неспремна дочекала изазове међунационалних сукоба и грађанског рата. Ипак, ЈНА је почетком деведесетих година 20. века одиграла значајну улогу као снага која је настојала да смири тензије, заштити угрожено становништво и допринесе мирном разрешењу кризе.

Кључне речи: војска, политички систем, друга Југославија, одбрана, марксизам.

УВОД

Војска подразумева целокупност оружаних снага једне државе. Она је носилац одбране виталних државних и националних вредности и интереса од оружаног угрожавања споља и изнутра (Mladenović, Ivaniš i Rokvić 2011, 95). Она је државни орган и стога представља део државног апарата и политичког система. Војска има одбрамбену функцију. Она штити државу првенствено од спољне агресије, али она има и унутрашњу функцију јер нормативно или стварно штити и уставни поредак.

Једно од основних начела демократског политичког система је потчињеност војске цивилним властима. Та подређеност се остварује кроз институцију врховног командовања, али и кроз одређене облике парламентарне контроле (Todorčić, Mladenović i Gostović 2001, 274). При томе војска мора да ужива значајну аутономију, јер то захтева природа њене функције. Веома је важно и начело деполитизације војске. Војска је државни орган и зато мора да буде политички неутрална.

У току и након завршетка Другог светског рата 1945. године у Југославији је успостављен политички систем битно другачији од оног који је постојао између два светска рата. Новоустановљени поредак је потрајао све до распада СФР Југославије 1992. године и тај период је познат као

време друге Југославије. То је био период једнопартијског политичког система заснованог на марксистичкој идеологији у коме је партија комуниста имала владајући положај.

Комунистичка партија Југославије је током Другог светског рата организовала најјачи оружани отпор окупаторским и квислиншким снагама у Југославији. Она је била језгро антифашистичког, народноослободилачког покрета. Основала је Народноослободилачку војску и партизанске одреде Југославије (НОВ ПОЈ) и непосредно руководила борбеним дејствима све до победничког ослобођења земље. КПЈ је у свом раду била надахнута марксистичком идеологијом и борила се за револуционарну промену власти.

Марксизам се заснива на поставци о подели друштва на класу владајућих и класу угњетених. Једини начин да се превазиђе та вечна друштвена неправда је револуција, а то може да учини једино радничка класа. Да би радничка класа извела револуцију, мора имати организовану авангарду у виду комунистичке партије. Након освајања власти радничка класа предвођена комунистима укида приватну својину и започиње процес одумирања државе јер је држава средство класне владавине и људског отуђења. Тако се успоставља „диктатура пролетаријата” као прелазна фаза ка будућем бескласном комунистичком друштву које ће бити друштво изобиља, правде, једнакости и морала (Simeunović 2009, 122-123).

МАРКСИСТИЧКО СХВАТАЊЕ ПОЛОЖАЈА ВОЈСКЕ

Карл Маркс (*Karl Marx*) и Фридрих Енгелс (*Friedrich Engels*) су посветили велику пажњу војном чиниоцу у развоју друштва, али нису о томе написали посебно дело. Они су разматрали војна питања у оквиру општих анализа и ставова о друштву и држави. Сматрали су да је војна организација од друштва отуђена сила која има велику аутономију и која снажно утиче на друштво – кочи или убрзава развој, мења односе међу класама и слојевима, јача или руши политичке режиме. Посматрали су војску као средство за угњетавање у рукама владајуће класе (Bebler 1977, 60).

Класици марксизма су у више радова расправљали о два основна облика војног организовања - о милицијском војном организовању и о стајаћој професионалној армији. Дискутовали су и о бројним прелазним облицима. Они су истицали да је стајаћа војска израз класног угњетавања и супротност политичкој демократији.

Маркс и Енгелс су формулисали начела пролетерске политике према армији након искустава Париске комуне 1871. године. На основу тих искустава они су закључили да радничка класа не може једноставно преузети готову државну машину и употребити је за остваривање сопствених циљева. Потребно је да пролетери униште стари државни апарат, а у склопу тога и стару армију. Уместо стајаће армије, пролетерска држава мора да створи нову организацију која би била облик свеопштег наоружавања народа (Vjatr 1987, 159-160).

Владимир Иљич Лењин (*Владимир Иљич Ленин*) је у периоду пре Октобарске револуције 1917. године делио мишљење да пролетаријат, након обарања старе капиталистичке државе, мора да постојећу стајаћу армију замени формама наоружаног народа, а посебно радничком милицијом. У току револуције Лењин се суочио са бројним проблемима међу којима су снажан отпор контрареволуционарних снага, интервенција страних сила и изостанак европске социјалистичке револуције. У таквој ситуацији он је вршио реформе војске док није успостављена Црвена армија као регуларна војска заснована на чврстој дисциплини и стручном руковођењу. Тек таква војска је била у стању да одбрани тековине револуције и задржана је и у каснијем периоду изградње Совјетског савеза (Gostović 2020, 243).

Чињеница о постојању стајаће армије у социјалистичкој држави је представљала велику промену у марксистичкој теорији. Анализирајући све аспекте ове промене пољски социолог Јежи Вјатр (*Jerzy Wiatr*) закључује да су два фактора имала највећи утицај (Vjatr 1987, 172-175). Први фактор је историјска ситуација која се огледала у томе да је нова совјетска држава била у веома тешкој позицији. Унутрашњи противници, непријатељско окружење, општа

беда и сиромаштво су условили да је била неопходна снажна власт са јаким апаратом принуде. Други фактор је развој ратне вештине и ратне технике и наоружања. Увођење тенкова и авиона у току Првог светског рата знатно је променило реалне изгледе војске засноване на милицијском типу обуке целог народа. Технолошки напредак је утицао да порасте значај и улога специјалних јединица и регуларних војних формација, што је деловало против револуционарне концепције о укидању стајаће армије.

У току и након Другог светског рата у једном броју земаља централне и источне Европе су под утицајем Совјетског савеза извршене тзв. народно-демократске револуције и успостављени политички системи по угледу на совјетски модел.¹ Механизам настанка социјалистичких армија у тим земљама је био различит, али су на крају све те државе формирале регуларне сталне оружане снаге које су биле снажан ослонац новоустановљене пролетерске власти. Скоро све те армије су биле окупљене у војнополитичком савезу Варшавском уговору у оквиру кога су тесно сарађивале и размењивале искуства.²

ПЕРИОД ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Други светски рат је на овим просторима почео тако што је Хитлер заједно са другим фашистичким земљама без објаве рата напао Краљевину Југославију 6. априла 1941. године. После краткотрајних борби Југославија је капитулирала и њена територија је окупирана и раскомадана. Главни институционални носиоци власти (краљ, влада, вођи политичких странака, један број генерала) су напустили земљу. Убрзо су се појавила два покрета отпора. Једно је био Равногорски покрет настао од остатака југословенске војске. То су били четници на челу са Драгољубом Дражом Михаиловићем који су били лојални краљу и избегличкој Влади у Лондону. Други покрет су чинили партизани под

1 То су биле Пољска, Источна Немачка, Чехословачка, Мађарска, Румунија, Бугарска, Албанија и Југославија.

2 Чланице су биле све напред набројане земље осим Југославије. Албанија је иступила 1968.

вођством КПЈ на чијем челу је био Јосип Броз Тито (Nikolić i dr. 2009, 136-143). После краткотрајне сарадње током 1941. године, дошло је до сукоба између ова два покрета што ће обележити цео даљи ток рата. Основна разлика између почетних стратегија ова два покрета је била у томе што су четници заговарали да се не жури са акцијама против окупатора и да се не изазивају непотребне жртве, док су комунисти препознали „револуционарну ситуацију” и тражили одмах акције без обзира на жртве.

Југословенски комунисти су дочекали почетак рата са јасним идејама и пречишћеним ставовима. КПЈ се показала као најјача и најорганизованија снага која се изборила за вођство над народноослободилачким покретом. КПЈ је била чланица Комунистичке интернационале и она је упоредо са антифашистичком борбом против окупатора водила борбу и за промену власти у земљи. КПЈ је прихватала марксистичку идеологију и заступала револуционарну борбу за остварење својих циљева по угледу на искуство Лењинових бољшевика.

У КПЈ је већ 27. јуна 1941. године формиран Главни штаб партизанских одреда Југославије чиме се из цивилног прешло у војно стање. „Сви истакнути лидери постали су војни руководиоци. Војним операцијама руководили су командант и политички комесар, постављени од Централног комитета. Тако је успостављена чврста контрола над војним формацијама” (Nikolić i dr. 2009, 141-142). Почетни облик војног организовања су били партизански одреди који су углавном били везани за одређену територију. Касније, упоредо са развојем устанка, формиране су бригаде, дивизије и корпуси, а у завршном периоду рата и армије. То су биле оперативне јединице способне за дејства на ширим просторима.

Стварањем првих ослобођених територија, КПЈ је организовано приступила образовању народноослободилачких одбора, органа нове власти у селима, општинама, срезovima и окрузима. То значи да је упоредо са народноослободилачком борбом у земљи, на ослобођеним територијама, вршена револуционарна промена власти. Временом је Главни штаб прерастао у Врховни штаб Народноослободилачке војске и партизанских одреда

Југославије (НОВ ПОЈ), а за националне регионе су формиран главни штабови. Врховни штаб је вршио истовремено и војне и политичке функције. Крајем 1942. године основано је Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије (АВНОЈ) као политичко представништво народноослободилачке борбе и оно је од Врховног штаба преузело политичке функције.

У НОВ ПОЈ је постојало двостарешинство. У чети и вишим јединицама постојао је политички комесар који је руководио политичким радом и помагао командиру и команданту да се потпуније ангажују на организацијским и тактичким задацима. Командир/командант и комесар су били равноправни и заједно су решавали сва питања. Прва брига командира/команданта је била руковођење борбом, комесар је бринуо о људима и њиховим правима и дужностима, а помоћник комесара је руководио партијским радом (Миљанић и др. 1987, 189).

Крајем 1943. године одржано је Друго заседање АВНОЈ-а на коме су донете одлуке уставног значаја. АВНОЈ се конституисао као врховно законодавно тело Југославије и највиши орган власти, а формиран је и Национални комитет ослобођења Југославије (НКОЈ) који је имао сва обележја владе. Донете су одлуке о одузимању права југословенској влади у иностранству и о забрани повратка краља у земљу.

На Техеранској конференцији крајем 1943. године дошло је до разрешења југословенског питања. Рузвелт, Черчил и Стаљин су одлучили да максимално помогну партизане и одбацили могућност англо-америчке инвазије преко Балкана. Рузвелт је дао пристанак на стварање совјетске интересне сфере у Источној Европи, чиме је и Југославија препуштена совјетском утицају.

Одлуком Повереништва за народну одбрану од 1. марта 1945. године формирана је Југословенска армија (ЈА), а Врховни штаб НОВ ПОЈ је реорганизован у Генералштаб ЈА као непосредни орган Повереништва. У завршним борбама у Југославији совјетска Црвена армија је значајно помогла у ослобађању земље. Совјетске трупе су пружиле пуну подршку партизанима као свом идеолошком партнеру и допринеле њиховој победи у грађанском рату у Југославији.

ПЕРИОД ОД 1945. ДО ПОЛОВИНЕ ПЕДЕСЕТИХ ГОДИНА 20. ВЕКА

Ако посматрамо концепцију одбране и положај војске у политичком систему, послератни период друге Југославије би се могао условно поделити на три периода: први, од краја рата до половине педесетих година 20. века, други, од половине педесетих до краја шездесетих година и трећи, од краја шездесетих до почетка деведесетих година 20. века (Miljanić i dr. 1987, 219). Главни критеријуми за ову периодизацију су степен подруштвљености државних, а посебно одбрамбених функција, функционисање система одбране и опште карактеристике политичког система. Неки оправдано примећују да су промене у концепту одбране друге Југославије и организацији војске директно зависиле од стања односа КПЈ/Савеза комуниста Југославије (СКЈ) са Комунистичком партијом Совјетског савеза, односно Југославије са Савезом Совјетских Социјалистичких Република (СССР) (Hadžić 2001, 64-65).

У првом периоду је преовлађивао централистички систем организације друштва, државе и војске повезан са отклањањем последица рата, учвршћивањем нове власти и стабилизацијом политичких и економских прилика у земљи. То је био тзв. револуционарни етатизам условљен објективним унутрашњим и међународним околностима. Установљен је једнопартијски систем у коме је КПЈ имала владајући положај. Овај период је имао значајна недемократска обележја: снажно мешање државно-партијских структура у све поре живота, одсуство слободе штампе, широка примена принуде и др.

У првом периоду је војни фактор имао натпросечну улогу у друштву (Bebler 1985, 124-126). Један аспект те улоге је веома велики број редовних припадника Југословенске армије. У кризним годинама тај број се пењао и до 400 хиљада војника. Други аспект је велики удео одбрамбених трошкова у укупним државним трошковима (нпр. 1952. године одбрамбени трошкови су достигли 22,2% укупног националног производа). Трећи аспект је врло важно место војног фактора у унутрашњој и спољној политици Југославије. У унутрашњим односима војска је више година

водила отворене оружане борбе са противницима новог политичког уређења (нпр. на простору Косова и Метохије). У међународним односима јака Југословенска армија је играла важну улогу одвраћања током Тршћанске кризе и сукоба са Информбироом (Вјелажас 2010, 217-230).

У току рата 1941-45. године успоставила се пракса да се цивилно-политички, односно партијски врх у великој мери стопио са руководством војске (Tatalović 1997, 63). Таква симбиоза се наставила и после рата, само у мањој мери. Тито је на посебан начин представљао ту повезаност јер је дуги низ година обједињавао највише политичке, партијске и војне функције. У поратним годинама знатан број активних, резервних и пензионисаних генерала и официра је заузимао важне функције у цивилним институцијама и партијским органима. Министар одбране је био војно лице и та пракса се задржала све време трајања друге Југославије. Утицај оружаних снага на државну политику је био велики и изражавао се у томе што је војска била оружани гарант независности, давала безрезервну подршку политици СКЈ на изградњи аутентичних социјалистичких друштвених односа, била ослонац СКЈ у идеолошко-политичком образовању младих и изградњи земље и имала револуционарну марксистичку усмереност сталног састава, нарочито официра (Tatalović 1997, 64).

У првим послератним годинама совјетски утицај на концепцију одбране и организацију армије је био изузетно велики. Потискивана су искуства из народноослободилачког рата и често се са омаловажавањем говорило о „партизанштини” (Vebler 1985, 132). Укинуте су националне јединице и национални главни штабови. Војно управљање је централизовано на рачун републичких овлашћења. У војној организацији је уведена строга хијерархија, а генерали и официри су добили одређене материјалне и друге привилегије. Међународна војна сарадња се одвијала готово искључиво са Совјетским Савезом и источноевропским земљама „народне демократије“. У Совјетском Савезу је набављано савремено наоружање и тамо су упућивани официри на школовање и усавршавање.

У Југословенској армији је све до 1953. године настављена пракса из рата да је постојало двостарешинство

и истакнута улога политичких комесара. Комесар је обједињавао три значајне функције: (1) војног старешине који је равноправан команданту; (2) руководиоца партијске организације (у рату је то обављао помоћник комесара); и (3) начелника политичког органа (Nikolić 1981, 216). Политички органи су били врло утицајни и они су имали двоструку функцију – деловали су као управно-политички и партијски апарат. Они су били повезани по вертикали од врха до дна у јединствен апарат. По хоризонтали, однос између политичких органа и штабова се заснивао на сарадњи и координацији делатности. Посебна улога политичких органа огледала се у томе што су они, у односу на штабове, имали и одређене инструкторске и контролно-инспекцијске функције (Nikolić 1981, 220). Централни комитет (ЦК) КПЈ је руководио целокупним политичким и партијским радом у војсци преко Политичке управе Министарства народне одбране. На челу управе је био члан ЦК КПЈ који је једновремено био и партијски руководиоца Југословенске армије. На основу изнетог закључујемо да је војска била изразито политизована. У складу са тежњом да се покаже блискост и повезаност војске са народом Југословенска армија је 1951. године променила назив у Југословенска народна армија (ЈНА).

Доминантна (званична) идеологија друштва друге Југославије је била марксистичка идеологија. Она се залагала за потискивање религије сматрајући је „искривљеном друштвеном свешћу“ коју су експлоататорске класе током историје користиле за остваривање својих егоистичких циљева и интереса (Fuletić 1996, 119-121). У складу са таквим схватањем, КПЈ (СКЈ) је промовисала атеизам који је у ЈНА био прилично ригидан. Од старешина се очекивало да буду чланови КПЈ (СКЈ) и да пропагирају атеизам. У касарнама нису постојали верски објекти и није обраћана пажња на религијске потребе војника и других припадника војске. У војним објектима није било дозвољено вршење верске службе, нити држање верске литературе и верских реликвија. Војници клерици (полазници верских школа и верски службеници) су били под посебном присмотром, а понекад су сматрани и „унутрашњим непријатељем” (Marijan 2015, 175-179).

Сукоб са совјетским руководством и Информбироом 1948. године је имао огроман утицај на спољну политику Југославије, организацију одбрамбених послова и укупне друштвене односе. Сукоб је брзо довео до економске блокаде, војног притиска, појачане пропаганде, отворених претњи и реалне могућности оружаног напада СССР-а и његових сателита на Југославију. СССР није био спреман да подржава Титове самосталне потезе око Трста и заоштрава односе са ратним западним савезницима. Стаљин је био „незадовољан Титовом пројекцијом балканске федерације, ангажовањем на страни грчких комуниста у грађанском рату и утицајем у Албанији” (Вјелажас 2010, 223).

У спољној политици Југославија се окреће западним земљама и ускоро добија значајну војну помоћ у наоружању и опреми од САД, Велике Британије и Француске. Американци су охрабривали блиску сарадњу Југославије, Грчке и Турске тако да су ове три земље интензивирале преговоре и 1954. склопиле Балкански пакт. Југославија се приближила НАТО-у, али је ипак задржала одређену дистанцу (Вјелажас 2010, 236). Тито је настојао да се не везује чвршће ни за НАТО ни за Варшавски уговор и изабрао је политику несврставања, која ће касније прерасти у велики међународни покрет у коме је Југославија играла значајну улогу.

Сукоб са Стаљином је утицао и на то да Југославија изабере посебан пут унутрашњеполитичког социјалистичког развоја, који се разликовао од совјетског и огледао у увођењу самоуправљања, прво у привредним предузећима а касније и у другим областима. У области војног организовања промене су се састојале у томе да је повећани значај дат територијалном организовању. За случај рата било је предвиђено формирање лаких партизанских јединица. Једно време (1949-1953) су постојали посебни партизански одреди који су били нека врста тајне партијске војске (Bebler 1985, 134).

ПЕРИОД ОД ПОЛОВИНЕ ПЕДЕСЕТИХ ДО КРАЈА ШЕЗДЕСЕТИХ ГОДИНА 20. ВЕКА

Током педесетих година 20. века дошло је до више значајних промена у политичком и одбрамбеном систему:

Уставним законом из 1953. је отворен пут увођења самоуправљања; 1952. је КПЈ преименована у Савез комуниста Југославије јер је од руководеће постала водећа идејно-политичка снага друштва; у спољној политици се Југославија дистанцира од војнополитичких савеза и заговара несврставање; 1953. је укинута функција политичких комесара увојсцииоддвостарешинствапрешлосенаједностарешинство; бројне организацијске промене у одбрамбеним пословима показују децентрализацију, децентрализацију, веће уважавање искустава народноослободилачког рата и усмерење ка општенародном рату као облику супротстављања могућем агресору. Све ове промене заједнички су значиле један нови квалитет који је обележио прелазак у други период. Дакле, граница између првог и другог периода није оштра и није одређена једним кључним догађајем.

Уставни закон из 1953. је федерацији, а тиме и њеној војсци, ставио у надлежност да уз одбрану земље штити друштвени и политички поредак. Тиме је настављена дотадашња пракса да се оставља могућност да се војска користи и у унутрашњим односима за заштиту уставног поретка. Оваква пракса је постојала током читавог трајања друге Југославије (Hadžić 2001, 64). Уставне празнине су остављале много простора за произвољно коришћење војске у унутрашњим сукобима.

У складу са марксистичким гледиштима, ЈНА је имала важне додатне унутрашње функције у другој Југославији. То су биле: (1) образовно-васпитна функција која се састојала у деловању војске међу војницима ради изграђивања њихове личности; (2) пропагандно-политичка функција која се састојала у утицају војске на остали део друштва у правцу који се поклапао са политиком КПЈ (СКЈ); (3) економска функција која се састојала у сталној или повремениој помоћи коју је војска пружала националној привреди (Vjatr 1987, 314-315; Fuletić 1996, 106-107).

Самоуправљање је најпре уведено у привредним предузећима а затим је прихваћено и у другим друштвеним областима. То је постао општи концепт унутрашњег социјалистичког развоја којим је Југославија показивала своју посебност. У међународним односима Југославија

је имала одређену дистанцу према НАТО-у и Варшавском уговору и активно учествовала у стварању и деловању покрета несврстаних земаља.

У тајним документима Генералштаба ЈНА из 1958. први пут је службено употребљен израз „доктрина општенародног рата” (Bebler 1985, 134). У складу са тим документима ажурирана су војна правила, реорганизоване неке јединице и службе ЈНА, део одбрамбених послова је пренет на општине, извршене су организацијске припреме за могуће формирање партизанских бригада и радничких јединица итд. У интерним расправама о војној доктрини уочаван је раскорак између великих одбрамбених потреба у случају неповољног ратног сценарија и скромних материјалних и кадровских могућности савезне државе и ЈНА. Тај раскорак је указивао на потребу ослањања система одбране на потенцијале целокупног југословенског друштва. Полазне основе доктрине општенародног рата су биле: свенародни и одбрамбени карактер рата који би земља водила, наставак подруштвљавања одбрамбених послова, модернизација ЈНА, изградња територијалних снага познатих из рата, комбиновање оружане борбе и других облика отпора, као и комбиновање фронталних и партизанских дејстава (Tatalović 1997, 64).

Године 1952. на Шестом конгресу КПЈ је променила назив у СКЈ у складу са промењеном улогом. Закључено је да СКЈ не може бити непосредни оперативни руководилац и наредбодавац ни у привредном ни у државном и друштвеном животу, него је потребно да делује као водећа идејна и политичка снага у свим организацијама, органима и установама. На трагу ове промене, у ЈНА је укинута функција политичког комесара и установљена функција помоћника команданта за политичко-просветно васпитање. Касније је то постао помоћник команданта за морално-политичко васпитање и он је био првенствено везан хоризонтално за своју команду (Nikolić 1981, 250-258). Политички органи су одвојени од партијског апарата и њихова вертикална повезаност више није значила непосредно наређивање већ стручно усмеравање.

Уставним законом из 1953. уведена је институција председника Републике који је уједно био и председник Савезног извршног већа, тадашње владе. Председник

Републике је био врховни командант оружаних снага и уједно председник Савета народне одбране, тела које се старало о организацији и мобилизацији извора и снага земље за потребе националне одбране (Jeftić, Mladenović i Rokvić 2014, 68). Уведен је скупштински систем власти који је дограђиван и усавршаван све време трајања друге Југославије. Савезна скупштина је формално имала велика овлашћења, али је недостајала ефикасна парламентарна контрола система одбране. Године 1955. је уведен комунални систем што је био почетак интензивне самоуправне трансформације општине. Општине су добиле значајне обавезе и у области одбране.

Почетком шездесетих година закључено је да су у друштву превладали социјалистички односи па је држава која је од 1946. имала назив Федеративна Народна Република Југославија Уставом из 1963. променила име у Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ).

ПЕРИОД ОД КРАЈА ШЕЗДЕСЕТИХ ДО ПОЧЕТКА ДЕВЕДЕСЕТИХ ГОДИНА 20. ВЕКА

На крају шездесетих година 20. века дошло је до крупних промена у концепцији одбране земље и у организацији одбрамбених послова. Два догађаја су непосредно узроковали ове промене. То су муњевити јунски рат 1967. године између Израела и арапских земаља и окупација Чехословачке од стране Совјетског савеза и земаља Варшавског уговора августа 1968. године (Veblar 1985, 136). Ови догађаји су потврдили да су на осетљивим геополитичким тачкама, где се укрштају интереси великих сила, могући локални оружани сукоби и интервенције. Закључено је да геополитички положај Југославије између два војно-политичка блока не даје никакве гаранције за њену безбедност. Окупација Чехословачке је посебно забринула југословенско руководство због географске и политичке близине догађаја и полуслужбене совјетске тезе о „ограниченој суверености” социјалистичких држава. Туђи тенкови на улицама Прага су довели до обликовања концепције и система општенародне одбране (ОНО) који ће се развијати и дограђивати читаво време трајања друге Југославије.

Тито је реаговао муњевито на окупацију Чехословачке и врло брзо је почело допуњавање одбрамбеног система тајном партијском војском, слично као и 1949. године, али овог пута полицентрично, око централних и покрајинских комитета Савеза комуниста република и покрајина (Vebler 1985, 136). Из те војске се касне јесени 1968. развила „територијална одбрана” (ТО) која ће касније уз ЈНА постати равноправна компонента оружаних снага Југославије. Неколико месеци су трајале живе расправе након чега су одредбе о концепцији и систему општенародне одбране постепено ушле у званична документа. На почетку 1969. године основе концепције и система ОНО су прихваћене на Деветом конгресу СКЈ и детаљније разрађене у савезном закону о народној одбрани. У савезном Уставу из 1974. општенародна одбрана је одређена као нераздвојни део социјалистичког самоуправног друштвеног уређења. Концепција ОНО је била политички поглед југословенског друштва на рат и основне принципе његовог вођења (Miljanić i dr. 1987, 215-217). Са те основе даље су разрађени ставови и начела који конкретније усмеравају активности свих субјеката одбране а што је предмет доктрине општенародног одбрамбеног рата. Доктринарни ставови су систематизовани у теоријско-нормативним документима, законима и подзаконским актима.

Крупне промене у карактеру федерације почеле су Уставним амандманима 1967. и 1968. а целовит облик су добиле 1971. године. Амандманом ХЛI из 1971. одређено је да Оружане снаге СФРЈ поред ЈНА чини и територијална одбрана (Jeftić, Mladenović i Rokvić 2014, 69). Савезни органи нису могли одлучивати као наднационална тела него као заједнички органи република и покрајина и то тек пошто буду изражени посебни интереси република и покрајина. О великом броју питања се одлучивало консензусом. По многима те промене и Устав из 1974. су донели конфедерализацију земље и видно допринели каснијем распаду СФРЈ.

Нови систем ОНО је донео значајну децентрализацију и много већу улогу република и покрајина у пословима одбране. У току 1968-69. формиран су национални тј. републички и покрајински штабови и јединице територијалне одбране. Циљ је био да се уваже одређена позитивна

искуства из народноослободилачког рата у вези са масовним партизанским дејствима широм земље а нарочито у позадини непријатеља. Међутим, ове промене су донеле и велики ризик јер су практично формиране републичке и покрајинске војске које могу бити претња безбедности земље у случају међунационалних сукоба.

Систем ОНО се добро уклопио у већ институционално разгранати систем самоуправљања. Многи домаћи теоретичари су задовољно закључили да систем ОНО представља оригинално остварење марксистичке идеје о „наоружаном народу”. Уочене су одређене неусклађености између војног и безбедносног система које су решаване посебним мерама и активностима цивилне заштите. На крају су све те активности интегрисане у јединствени систем општенородне одбране и друштвене самозаштите (ОНО и ДСЗ).

У ранијим периодима унутарвојни односи су се заснивали на строгој дисциплини и нижи нивои управљања нису имали много самосталности. Усвајањем концепције ОНО и ДСЗ у војној организацији је развијен широки систем колективних тела и органа – војни савети, колегијум команданта, кадровски савети, савети за безбедност и самозаштиту, савети за унутрашњи ред и дисциплину, савети за штедњу и рационализацију, одбори за културне и спортске активности, војничке конференције и разне сталне и привремене комисије (Tatalović 1997, 68). Њиховим деловањем су се желели осигурати активна и креативна улога припадника ЈНА у решавању актуелних питања живота и рада јединице и квалификованије доношење одлука претпостављених. То је био покушај увођења самоуправљања у војску. Овај покушај је дао веома скромне резултате јер није био израз захтева и потреба војне организације. Показало се да једноставно пресликавање неких цивилних искустава на војску није продуктивно.

СКЈ је и даље имао велики утицај на ЈНА и систем одбране. Партија је била инсталирана у центар система и она је преко Комитета за ОНО и ДСЗ контролисала све цивилне, а преко Организације СКЈ у ЈНА све војне субјекте одбране (Hadžić 2001, 66).

ЈНА је имала високу аутономију у друштву и деловала је као прилично затворена социјална група (Hadžić 2001, 69). Она је имала посебан подсистем школства, здравственог и социјално-пензијског осигурања. Постојали су војни судови, војна одмаралишта, војне економије, војни стамбени фонд, војна наменска индустрија итд. Све је то показивало да је посебна политичка улога ЈНА била подупрta специјалним друштвеним статусом ЈНА и њених припадника.

ЈНА је имала углед организације у којој владају рад, ред и дисциплина и која се сматра „школом за живот”. У већем делу Југославије је постојала традиција свечаног испраћаја војника на обавезно служење војног рока. Много људи је долазило на свечаности полагања војничке заклетеве.

Руковођење оружаним снагама се сврстава у вођење спољне политике јер употреба војске за вођење рата и других облика оружаног супротстављања спољној агресији има несумњиве међународне карактеристике. У савременим међународним односима руковођење оружаним снагама има јасна обележја вођења спољне политике, нарочито у активностима војске као што су мировне операције, спречавање хуманитарних катастрофа, превентивне акције, посматрачке мисије и слично (Gostović i Savić 2011, 86).

Оружане снаге друге Југославије (ЈНА и ТО) су све до краја осамдесетих година имале вишеструку значајну политичку улогу чија суштина је била очување тековина револуције и развијање социјалистичке самоуправне демократије. Оваква улога се огледала у томе што су оружане снаге представљале чинилац одбране владајућег положаја радничке класе, чинилац самоуправне интеграције друштва, чинилац равноправности народа и народности, чинилац јединства Југославије и чинилац несврставања и мирољубиве активне коегзистенције (Ibrahimpašić 1979, 138-150).

После Титове смрти 1980. године наишле су године кризе у којима су централне политичке власти ослабиле (Tatalović 1997, 71-72). У таквој ситуацији у којој је и улога СКЈ постепено слабила, порастао је политички значај и утицај ЈНА јер је војска препозната као фактор који може да спречи међунационалне сукобе и распад земље. Војска је имала нека својства која су недостајала партији. Захваљујући

својој организацији и дисциплини војска је била мање подложна националним сукобима и другим размирицама које су биле присутне у партији. Зато се преко војске могло лакше утицати на непослушне политичке снаге у друштву. Тако је ЈНА постала алтернатива владајућем СКЈ у очувању унутрашњег јединства.

Током читавог трајања друге Југославије у ЈНА су чињени озбиљни напори да национални састав старешинског (посебно официрског) кадра буде што приближнији националном саставу становништва (Fuletić 1996, 114-118; Tatalović 1997, 74-77). Наслеђено стање из рата и неповољан одзив за војне школе и академије утицали су да је број Срба и Црногораца био значајно изнад просека, а да су у дефициту били Словенци, Хрвати, Муслимани, Албанци, Мађари и неки други. Све мере у правцу равномерне националне заступљености у официрском кадру ЈНА су биле ограниченог домета па је и криза крајем осамдесетих и почетком деведесетих година дочекана са сличном ситуацијом. Такво стање у ЈНА, актуелни политички догађаји и неке историјске асоцијације су утицали да су хрватски и словеначки званичници били најгласнији у критици ЈНА, гледали је са неповерењем и сматрали је непријатељским инструментом српске хегемоније. Насупрот томе, српски и црногорски званичници су гледали на ЈНА као на снагу која може смирити тензије, заштитити угрожено становништво и допринети мирном разрешењу кризе.

ЈНА је као вишенационална народна војска била припремана за општенародну одбрану земље од спољног непријатеља, тако да је неспремна дочекала изазове међунационалних сукоба и грађанског рата. Ипак, одиграла је значајну улогу коју су сукобљене стране врло различито оцењивале. Током распада СФРЈ официри бивше ЈНА су се борили у различитим националним војскама, али су у највећем броју случајева часно извршавали своје задатке и нису чинили ратне злочине.

У другој Југославији није постојао „приговор савести”. Нису уважавана религијска и друга убеђења која су била против употребе оружја. Ако неки војни обвезник није хтео да иде у војску или је одбијао да прими оружје, бивао је

кривично гоњен и завршавао у затвору. Нису постојали ни професионални војници, односно војници по уговору. Тек 1992. године Уставом Савезне Републике Југославије уведена је могућност „цивилног” служења војног рока (у двоструком трајању) и могућност ангажовања официра, подофицира и војника по уговору.

Највећи недостаци друштвеног и политичког система друге Југославије су били: неефикасан и непримењив економски систем, тоталитаран политички режим који је игнорисао људска права и покушај остварења једног утопијског самоуправног модела друштва (Todoric, Mladenović i Gostović 2001, 255).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Bebler, Anton. 1977. *Marksizam i vojništvo*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Bebler, Anton. 1985. „Razvitak jugoslavenske vojne doktrine”. *Politička misao* 22 (4): 123-141. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Bjelajac, Mile. 2010. *Diplomatija i vojska*. Beograd: Medija centar Odbrana, Akademija za diplomatiju i bezbednost.
- Fuletić, Đuro. 1996. „Vojska u političkom sistemu Savezne Republike Jugoslavije”. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka.
- Gostović, Dragan i Sava Savić. 2011. „Klasifikacija poslova izvršne vlasti.” *Pravni život* 545 (5-6): 71-86.
- Gostović, Dragan. 2020. „Marksističko shvatanje o vojsci u političkom sistemu.” U *Savremeni ekološki, društveni, politički i ekonomski izazovi*, ur. Sanja Mrazovac Kurilić, Ljiljana Nikolić Bujanović i Miša Stojadinović, 236-245. Beograd: Univerzitet Union - Nikola Tesla.
- Grupa autora. 1981. *Politički rad u JNA 1945-1980*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Grupa autora. 1979. *KPJ-SKJ u izgradnji oružanih snaga i ONO*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Hadžić, Miroslav. 2001. „Manjak pretpostavki za demokratsku

- kontrolu Vojske Jugoslavije”. U *Demokratska kontrola vojske i policije u SR Jugoslaviji*, prir. Miroslav Hadžić, 63-98. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku.
- Ibrahimpasić, Mensur. 1979. „Oružane snage i politički sistem”. U *KPJ-SKJ u izgradnji oružanih snaga i ONO*, ur. Veljko Miladinović, 127-150. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Jeftić, Zoran, Miroslav Mladenović, i Vanja Rokvić. 2014. *Osnove civilno-vojnih odnosa*. Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Marijan, Davor. 2015. „Jugoslavenska narodna armija i vjerske zajednice – prilog istraživanju”. *Croatica Christiana periodica* 76: 171-198. Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet.
- Miljanić, Dušan, Radovan Radinović, Nikola Anić, Slavko Mrkić, Dušan Vilić, i Marko Trbović. 1987. *Opštenarodna odbrana i društvena samozaštita SFRJ I*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Mladenović, Miroslav, Željko Ivaniš, i Vanja Rokvić. 2011. *Razvoj institucija i izgradnja političkog sistema Srbije*. Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Nikolić, Drago. 1981. „Razvoj političkih organa u JNA”. U *Politički rad u JNA 1945-1980*, ur. Rahmija Kadenić, 211-302. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Nikolić, Kosta, Nikola Žutić, Momčilo Pavlović, i Zorica Špadijer. 2009. *Istorija 3/4* udžbenik za gimnazije. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Simeunović, Dragan. 2009. *Uvod u političku teoriju*. Beograd: Institut za političke studije.
- Tatalović, Siniša. 1997. „Civilno-vojni odnosi”. *Politička misao* 34 (2): 61-82. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Todorić, Slobodan, Miroslav Mladenović, i Dragan Gostović. 2001. *Politički sistem*. Beograd: Vojna akademija.
- Vjatr, Ježi. 1987. *Sociologija vojske*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.

Dragan Gostovic**MILITARY IN THE POLITICAL SYSTEM OF THE
SECOND YUGOSLAVIA****Resume**

Military implies the totality of a nation's armed forces. It has a defensive function. Armed forces primarily protect a state from external aggression, but it also protects its internal constitutional order. The period between the end of World War II in 1945 and the dissolution of Yugoslavia in 1992 is referred to as the period of the Second Yugoslavia. In the Second Yugoslavia, an one-party political system was established modeled after the political system in the Soviet Union. Communist Party of Yugoslavia (KPJ) took the rule with Marxism being the official ideology. The Yugoslav People's Army (JNA) was extremely politicized and under a strong influence of KPJ.

JNA had important additional internal functions: 1) function of education and nourishment which consisted of the army building soldiers' personalities; 2) army's political-propaganda function directed towards the rest of society; 3) economic function which consisted of permanent or occasional aid which military provided for the national economy. Large amounts of weapons and military equipment was procured from the Soviet Union, which was also the place where many officers were schooled resulting in a significant influence of Soviet experience.

By late 60's JNA was highly centralized and under a powerful influence of KPJ and the nation's federal government. Constitutional amendments that followed in late 60's and 70's introduced major changes in federation's character and its defense system. These changes brought confederation of Yugoslavia, and significantly aided to its later dissolution. New system of people's defense ushered the way for a significant nation decentralization and a much more influential role of republics and provinces in defense matters. National, i.e. republic and provincial headquarters were formed, along with units of territorial defense. Territorial defense units were a component of armed forces on a par with JNA. The goal was to implement certain positive experience

from the national liberation war (WWII). However, these changes came with a grave risk, as they practically enabled the formation of republics' and provincial armies which can represent a threat to national security in the event of interethnic conflict.

JNA enjoyed a significant level of autonomy from the rest of society, and it existed as a rather closed social group. It upheld the reputation of an organization ruled by work, order, and discipline, as it represented a "life's school". In large numbers, military officers were communists who actively advocated atheism. There were no religious objects on military barracks.

As a multiethnic people's army, JNA was trained to defend the country from external enemies; it was ill-prepared for the challenges of interethnic conflicts and civil war. However, it played a significant role as a force which aimed to lower tensions, protect endangered citizens, and contribute to a peaceful conflict resolution in the 90's.

Keywords: military, political system, Second Yugoslavia, defense, Marxism.

---

* Овај рад је примљен 11. априла 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 12. јула 2021. године

Винко Пандуревић*

ОБАВЕЗА СЛУЖЕЊА ВОЈНОГ РОКА

Сажетак

Прошло је десет година од како је обустављена обавеза служења војног рока у Србији. У протеклој деценији уследиле су значајне промене на геополитичкој карти света, као и значајне промене геостратешког и војнополитичког карактера, које су од значаја за геополитички положај Србије, као и за питања њене безбедности и одбране. Управо у овом раду се анализирају политички, геополитички и безбедносни аспекти међународног положаја Србије, који су од значаја за њену стабилност, безбедност и одбрану. Анализом кључних доктринарних докумената из области Стратегије националне безбедности и Стратегије одбране, као и анализом законских и подзаконских аката из домена одбране и војске и изведених доктринарних докумената, анализом и проценом оперативних способности Војске Србије, њене борбене моћи у функцији извршавања додељених мисија у складу са Стратегијом одбране, приказани су основни аргументи у прилог укидања *ОДЛУКЕ о обустави обавезе служења војног рока*.

Служећи се методом анализе и синтезе и историјско-компаративним методом извршена је анализа доктринарних докумената из области безбедности и одбране, идентификовани основни ризици, изазови и претње, анализирана постојећа законска решења у области војне, радне, материјалне обавезе и обавезе служења у резервном саставу, те приказани чиниоци од значаја за одржавање високе борбене моћи Војске Србије ради остваривања функције одбвраћања потенцијалних агресора на Републику Србију.

* pandurevicvinko@gmail.com, др Винко Пандуревић, генерал-потпуковник у пензији.

Кључне речи: Република Србија, Стратегија националне безбедности, Војска Србије, резервни састав, активна и пасивна резерва.

УВОД

Почетком 2021. у Републици Србији интензивирана је расправа о извршавању војне обавезе у њеном пуном капацитету, која осим *обавезе служења војног рока*, која је општа и којој подлежу држављани Србије, подразумева и регрутну обавезу, обавезу вршења цивилне службе и обавезу у резервном саставу. Обавеза служења војног рока регулисана је Законом о војној, радној и материјалној обавези. („Сл. Гласник РС“, број 88/2009, 95/2010 и 36/2018). Треба напоменути да се у наведеном закону регулише и низ других питања везаних за одбрану земље, а о којима се скоро и не говори или се о њима врло мало зна. Наиме, у наведеном закону се осим војне обавезе, регулишу и питања служења у резервном саставу, право накнаде за вршење војне обавезе, евиденције војних обвезника, радна обавеза у државним органима и правним лицима од значаја за одбрану, радна обавеза у јединицама радне обавезе, материјална обавеза грађана, привредних друштава, других правних лица и предузетника у ванредном и ратном стању, као и друга питања од значаја за војну, радну и материјалну обавезу (ЗВМО Сл. Гласник РС“, број 88/2009, 95/2010 и 36/2018), чл.1).

Идеја поновног обавезног служења војног рока појавила се пре пет, шест година, и то врло стидљиво, само у појединим мање атрактивним медијима, док се у електронским медијима са националном фреквенцијом ретко појављивала. Један од иницијатора поновног обавезног служења војног рока у Србији, био је и Клуб генерала и адмирала Србије, (*чије члан и сам аутор овога текста*, прим.аутора).

Нова геополитичка померања у свету, Европи и нашем региону, наметнула су потребу анализе безбедносних изазова, претњи и ризика по безбедност наше земље и стабилност у региону. Нешто јаснију артикулацију ово питање добило је последњих месец дана, када се о обавезном служењу војног

рока почело говорити и са становишта политичких одлука, геополитичких анализа и војно-стручних расправа о овом врло сложеном питању. Поновно обавезно служење војног рока нашло се на агенди највиших државних представника власти, почев од председника Републике, Владе, министра одбране, војног врха, невладиних организација које се баве сектором безбедности и одбране, као и на агенди опозиционих политичара, пре свих, оних који су својевремено донели „ОДЛУКУ о обустави обавезе служења војног рока“. Одлука је врло кратка, зато ћемо је навести у целисти:

1. Обавеза служења војног рока у Војсци Србије обуставља се одслужењем војног рока последње партије војника упућене у 2010. години. Одредба става 1. ове тачке односи се и на регруте који су, због приговора савести, служење војног рока заменили цивилном службом.

Упућивање на служење војног рока у Војску Србије, од 1. јануара 2011. године, вршиће се по принципу добровољности, у складу са законом.

2. Ова одлука ступа на снагу осмог дана од дана објављивања у „Службеном гласнику Републике Србије“, а примењиваће се од 1. јануара 2011. године. («Службени гласник РС», број 95 од 17. децембра 2010).

Током месеца фебруара на више ТВ станица са националном фреквенцијом одржано је више емисија и расправа на ову тему. Више пута се огласио и министар одбране, који се јасно одредио да жели да се врати обавезно служење војног рока и да ће подржати такву одлуку коју би донела Влада РС, а усвојила Народна Скупштина РС. Председник Републике се такође огласио по овом питању, рекавши: „Разговарали смо о враћању обавезног војног рока“. (danas.rs, 28.01.2021).

У расправи о питањима војне обавезе и попуне војске и њених основних мисија, неопходно је поћи од основних стратегијских и доктринарних документи из области националне безбедности и одбране сваке земље, а то су: „Стратегија националне безбедности“ и „Стратегија одбране“, које садрже основне одредбе којима се дефинише објективно стање заштићености државних и националних вредности и интереса од свих облика угрожавања, као и субјективан

осећај безбедности грађана Републике Србије. Стратегија националне безбедности заснива се на примени свеобухватног приступа који подразумева заједничко ангажовање свих субјеката и потенцијала друштва и државе у супротстављању изазовима, ризицима и претњама безбедности и заштити и остваривању националних интереса Републике Србије. У њој се анализира стратегијско окружење Републике Србије, процењују изазови, ризици и претње безбедности Републике Србије, формулишу национални интереси и циљеви, утврђује политика националне безбедности, затим структура и начела функционисања система националне безбедности, као и начин њеног спровођења. Стратегија националне безбедности представља полазну основу за израду других стратешких и доктринарних докумената, докумената јавних политика и нормативно-правних аката у свим областима друштвеног живота и функционисања државних органа и институција, ради очувања и заштите безбедности грађана, друштва и државе.

Ставови из Стратегије националне безбедности се операционализују у стратешким и доктринарним документима, документима јавних политика и нормативно-правним актима. (Стратегија националне безбедности Републике Србије, „Службени гласник РС“, број 94 од 27. децембра 2019, стр.1). Као што видимо Стратегија националне безбедности РС и Стратегија одбране РС, усвојене су 2019. много након обустављања обавезе служења војног рока.

Стратегија националне безбедности као кровни документ наведеног типа изложен је с времена на време потреби иновирања њеног садржаја, пошто се стратегијско окружење, изазови, ризици и претње такође често мењају, понекад на врло непредвидљив начин. *(Познато је да председник САД у првих 150 дана свога мандата објављује Стратегију националне безбедности САД).*

Да би Република Србија (РС) успешно остваривала и штитила своје националне интересе: очување суверености, независности и територијалне целовитости; очување унутрашње стабилности и безбедности; очување постојања и заштита српског народа где год он живи, као и националних мањина и њиховог културног, верског и историјског

идентитета; очување мира и стабилности у региону и свету; европске интеграције и чланство у Европској унији; економски развој и укупни просперитет и очување животне средине и ресурса Републике Србије, неопходно је да сви субјекти система националне безбедности (како управљачки тако и извршни део) благовремено и на најбољи начин извршавају своје функције. (Стратегија националене безбедности Републике Србије, „Службени гласник РС“, број 94 од 27. децембра 2019, стр. 15 и 37).

Такође, да би РС могла да оствари и заштити своје одбрамбене интересе, који су на сличан начин дефинисани у Стратегији одбране: заштита суверености, независности и територијалне целовитости; заштита безбедности Републике Србије и њених грађана; очување мира и безбедности у региону и свету; унапређење националне безбедности и одбране кроз процес европских интеграција; **војна неутралност** и сарадња и партнерство са државама и међународним организацијама у области безбедности и одбране, Србија мора имати снажан одбрамбени систем чија основна полуга мора бити **Војска Србије** као организована оружана снага која брани Републику Србију од оружаног угрожавања и извршава друге мисије и задатке у складу са Уставом, законом и принципима међународног права који регулишу употребу силе. У складу са наведеним РС мора да води политику одбране, као део политике националне безбедности Републике Србије, која представља скуп опредељења, начела и ставова којима се усмерава одлучивање и деловање у Републици Србији ради заштите и остварења одбрамбених интереса. Политика одбране спроводи се предузимањем усклађених мера у различитим областима друштвеног живота значајним за одбрану Републике Србије. (Стратегија одбране Републике Србије, исто). Зато и расправу о поновном увођењу обавезе службења војног рока, треба посматрати у контексту реалне политике одбране.

Када говоримо о величини, структури и опремљености ВС онда морамо имати на уму мисије које ВС извршава. Мисије Војске Србије су: одбрана Републике Србије од оружаног угрожавања споља, учешће у изградњи и очувању мира у региону и свету и подршка цивилним властима у

супротстављању претњама безбедности. (Исто). Све три мисије су врло сложене и одговорне и да би све три биле успешно реализоване РС мора имати адекватну војску.

Ставови изнети у овом уводном делу могу нам послужити за лакшу даљњу расправу о питањима обавезног служења војног рока и јасног истицања аргумената за и против, о чему ћемо у разradi овога рада говорити.

КАКО ЈЕ И ЗАШТО ДОШЛО ДО ОБУСТАВЕ ОБАВЕЗЕ СЛУЖЕЊА ВОЈНОГ РОКА

Након петookтобарских промена, које неки називају „петookтобарском револуцијом 2000“ у РС је започео свеопшти процес трансформације друштва, у свим његовим сегментима, транзиција је добила на убрзању. Скоро све или чак све препоруке лидера кључних западних земаља и саветодавно лидерство њихових представника били су безпоговорно прихваћени од стране нових власти у „ослобођеној Србији“. Процес приватизације привредних субјеката и трансформација привредног система били суглавна преокупација нових власти, а одмах иза тога била је реформа сектора одбране и безбедности, за који су биле заинтересоване владе западних сила. Војска Југославије (ВЈ) (Србије), као „главни непријатељ НАТО“ у агресији на СРЈ (Србију), била је трн у оку новим менторима српских власти, посебно лидерима НАТО пакта и њиховим војним снагама на КиМ. ВЈ попуњена професионалиним официрима и подофицирима, војницима по уговору и регрутима – војницима на одлуку војног рока, која је трпела мнгобројне критике и нападе пре и током НАТО агресије, показала се као врло успешна војна сила у сукобу са најмоћнијим војним савезом икада. ВЈ је херојски бранила своју земљу и свој народ. Показала је врло висок степен борбене готовости и обучености (данас читај оперативне способности), разноврсност оперативних и тактичких поступака, на које НАТО није имао одговор.

„Нова држава“, или боље речено нови режим у РС на врло сервилан начин, без скоро икаквих аргумената, јавне и стручне расправе да не говоримо, под политичким притиском и идеолошким захтевима, прихватила је да се

ВЈ трансформише до не препознатљивости. Из војске су удаљени најбољи ратни кадрови, набољи и најспособнији официри и генерали (неки су послати пред *ad hoc* суд у Хагу, некима је прекинута војна служба, а неки су пензионисани), ратна техника је расходована (уништена и претопљена у железарама), постојећи систем организације војске (који се сматрао застарелим) је замењен новим-натовским системом војне организације, погажена су сва ранија стечена искуства, погажена је и одбачена српска војна традиција, бројно стање војске је сведено на минимум, да би на крају уследила и обустава обавезе служења војног рока и прелазак искључиво на професионалну војску.

Поред одређених унутрашњих слабости које су се појавиле у систему одбране, пре свега у систему регрутације и попуне јединица, које се могу сматрати последицом општих транзиционих процеса, опредељивање све већег броја регрута за „цивилно служење“ у разним установама, погрешна процена међународне ситуације, која је сматрана повољном због наводног „одсуства“ назнака могућег рата, улазак у НАТО-ов програм Партнерство за мир успоставља сарадње са САД, Великом Британијом, Норвешком и Холандијом и брзо очекиваним уласком у НАТО пакт, нове власти су сматрале да је за РС најбоља професионална војска.

Новим властима се чинило да је све ово обећавало успешну интеграцију Војске Србије у НАТО. Према плановима Министарства одбране и Генералштаба, до укидања војног рока би дошло у периоду после 2010, али уз предуслов (који касније није помињан) да Србија буде део НАТО и тако у оквиру ове алијансе планира своју и заједничку одбрану. План професионализације укључивао је и стварање резерве: активне и пасивне, која би била позивана у годишњим терминима у јединице и тако обезбеђивала попуну ратне војске. (Димитријевић 2021). Бојан Димитријевић, који је у време трансформације ВЈ био укључен у тај процес, у наведеном тексту даље самокритично истиче: “Преломни тренутак је био једнострано проглашење косовске независности 2008, које је утицало на обустављање сарадње са значајним делом партнера у НАТО. Проглашење војне неутралности Србије је само допринело даљем отклону од интеграција, али је служило

и као изговор за одсуство озбиљнијег рада на реформи војске. Тако је професионализација почела да се креће у погрешном смеру. Стварање и редовно позивање резерве је у потпуности запостављено“.

Обустава обавезног служења војног рока, донесена је без адекватне стручне расправе и анализе, била је чисто политичка одлука више усмерена на „анимирање гласачког тела“, а не ка адекватном решавању попуње и функционисања војске за наредне деценије и нове безбедносне изазове“. (Исто).

Своју корист у професионализацији ВЈ видео је и НАТО. НАТО жели да његови „савезници“ имају професионалну војску, која би по њиховом захтеву била ангажована у тзв. „НАТО мировним операцијама“, нова америчка „доктрина наметања мира по свету, ширењу и извозу безбедности“. Тако „модернизована“ професионална ВЈ би лакше и компатибилније са НАТО пактом (била би „интероперабилна“), пре свега са САД, могла да попуњава „безбедносне рупе“ широм света где то кажу САД. Наш војска је одбрамбена војска. Војска која брани своју земљу, а не осваја туђе. Док НАТО војске оперишу широм света. Својевремено је државни секретар САД Мадлен Олбрајт рекла, не треба нама војска која ће да седи у САД, него војска која ће да оперише широм света и која ће да доноси профит. Према замисли тадашњих реформатора нашег система одбране, наша војска би, као професионална војна сила, требала да војно оперише по свету за туђе интересе.

УКИДАЊЕ ОДЛУКЕ О ОБУСТАВИ ОБАВЕЗЕ СЛУЖЕЊА ВОЈНОГ РОКА

Супротно процедури, по којој је донесена Одлука о обустави обавезе служења војног рока, потребно је организовати јавну расправу на тему укидања наведене одлуке и успостављању поновног обавезног војног рока. У тој расправи треба пре свега суочити различите аспекте проблема и са политичког, безбедносног и геополитичког, војностратегијског, војноодбрамбеног становишта. Никако не треба испустати из вида економски и финсијски чинилац,

одређену историјску димензију овога питања, српску традицију, стечена искуства, социопсихолошке моменте и др.

АНАЛИЗА ПОСТОЈЕЋЕ БОРБЕНЕ МОЋИ ВОЈСКЕ СРБИЈЕ

Како у савремено доба разумети Његошеву изреку „Бој не бије свијетло оружје, већ бој бије срце у јунака“. Ова мисао и њено отеловљење у непосредној бици је имала велики значај кроз историју српске војске и српског ратовања. Ове изреке се, додоуше у нешто измењеној форми држао и славни Српски војвода Живојин Мишић, који је говорио: “Живот је тешка и сурова борба. Ко сме тај може, ко не зна за страх, тај иде напред „, (Овај Мишићев цитат можемо видети на плакату на порушеној згради бившег Мнистарства одбране СРЈ у НАТО агресији 1999. у центру града, прим. аутора).

Како данас у свету модерних војних технологија, у Војсци Србије (ВС) разумети и у пракси применити наведене идеје у процесу извршавања основних мисија које има ВС, у складу са Стратегијом одбране. Који су то фактори од пресудног значаја за успешну дбрану РС од оружаног угрожавања споља, за учешће ВС у изградњи и очувању мира у региону и свету, те за подршку цивилним властима у супростављању претњама безбедности. Који су то елементи војне (борбене) моћи ВС, од којих одлучујуће зависи остваривање наведених мисија. Какав је њихов међусобни однос у модерном времену и у савременим ратовима.

Према доктринама већине савремених армија света, такође и према доктрини ВС основни елементи, односно компоненте војне моћи су: *концептуална* (основна начела ратовања, доктринарни концепт, развој војне теорије и праксе); *морална* (мотивација, вредности, лидерство, управљање); *физичка* (људство, наоружање и војна опрема, готовост снага, одрживост снага и заједничко деловање).

Очито је да су све три наведене компоненте неопходне да би ВС могла успешно извршавати своје задатке. Да ли је потребно и могуће правити међусобну компарацију ових компоненти по степену важности. Уколико су концепт ратовања и доктринарна начела погрешна или неадекватна, онда се

то негативно рефлектује на друге две компоненте. Уколико су морална и физичка компонента изузетно стабилне и јаке онда се преко њих могу отклонити концептуалне слабости и слабости доктринарних начела. Уколико су и концептуална и морална компоненте адекватне, а физичка компонента (посебно наоружање и опрема) у техничком и технолошком смислу застарели, онда је врло тешко у савременим условима, када постоје високо софистициране технологије и борбени системи успешно извојевати победу или извршити додељене задатке. Пак, ако је морална компонента неадекватана, ако непостоји патриотска свест исказана кроз: част, преданост, лојалност, храброст и другарство, способност војних команданата и сл. онда су друге две компоненте сигурно недовољне. Ефикасност ВС је највећа када влада усклађеност међу наведеним компонентама војне моћи.

Концептуална компонента борбене моћи ВС је мање више позната широј јавности. Стратегија националне безбедности, Стратегија одбране, Војна доктрина, Закон о одбрани, Закон о овојсци и друга законска и подзаконска акта у вези са наведеним су јавни документи, који се свакодневно могу изчитавати и пратити њихова реализација у пракси. Зато није потребно да их овде посебно разарђујемо. Довољно је истаћи да критичка анализа примене одредаба Стратегије националне безбедности и Стратегије одбране, указује на одређене недостатке у пракси и реализацији одређених доктринарних ставова и опредељења. Начин на који је у Стратегији националне безбедности приказано стратегијско окружења у коме се налази наша земља, указује на потребу унапређења борбених способности и моћи ВС. Приказ стратегијског окружења као врло важне детерминате укупне безбедности државе и друштва, дат је свеобухватно, реално и објективно, идентификовани су основни, реални и могући извори угрожавања безбедности наше земље.¹ Да би се на адекватан начин одговорило на све могуће опасности које извиру из приказаног стратегијског окружења, РС као војно неутрална држава мора имати јаку, модерну, технички опремљену и *бројчано јачу војску*.

Посматрали смо у протекле две године мноштво војних

---

1 Видети, Стратегија националне безбедности РС, стр. 2-11.

вежби тактичког и оперативног ниова које је изводила ВС и могли смо видети снажну физичку компоненту борбене моћи ВС, која се манифестује кроз добру техничку опремљеност, савремено наоружање, адекватне борбене поступке и радње, али и недостатак живе силе која је још увек, без разлике, на значајну измену конфигурације бојишта и попршта оружане борбе, има одлучујући значај. У непосредној вези са физичком и концептуалном компонентом ВС јесте борбени морал Војске. Борбени морал је обично једна од највећих непознаница када је реч о компонентама војне моћи сваке војске. Борбеном моралу се посвећује значајна пажња у свакој војсци и настоји се спречити да (не)пријатељске војске сазнају битне карактеристике морала војске. Стање борбеног морала ВС најбоље је познато људима у систему одбране, који тим системом управљају.

Врло се често говори о ниским платама војника по уговору – професионалних војника, као основном разлогу осипања истих из јединица ВС, или пак долазак недовољног броја нових. Свакако да се плате војника по уговору повећавају, али очито недовољно. Увећана плата војника по уговору може бити привлачна и служити као „мамац“ за пријављивање и ступање у професионалну службу у ВС у миру. Висина плате није гарант одлучности и спремности тих истих војника да на адекватан начин дејствују у рату, односно да ће бити бољи и одлучнији од војника који буду позвани из резерве. Морална компонента мора бити адекватана, патриотска свест мора бити исказана кроз: част, преданост, лојалност, храброст и другарство, способност војних команданата и сл.

Данашње стварно бројно стање ВС није познато. Прве две компоненте борбене моћи ВС (концептуална, физичка) могу се оценити високом позитивном оценом, док је неопходно моралну компоненту знатно ојачати кроз повећање бројног стања мирнодопских јединица и активне резерве. У протеклих десет година, колико се регрути не упућују на служење војног рока Србија је изгубила преко 200 000 потенцијалних резервиста, који би били обучени кроз служење војног рока и били би способни да служе као активна или пасивна резерва у ратној армији. С друге стране у истом периоду приближно исти или већи број припадника

активне и пасивне резерве је због година старости, престао бити део ратне армије.

Погледајмо шта се у вези са активном и пасивном резервом каже у Закону о Војсци и Закону о војној, радној и материјалној обавези. Законом о ВС прописано је да се Војска Србије састоји од сталног и резервног састава. Стални састав чине професионални припадници и војници на служењеу војног рока. Резервни састав Војске Србије чине резервни официри, резервни подофицири и војници у резерви. Резервни састав Војске Србије се дели на **активну** и **пасивну** резерву. (ЗВС, „Службени гласник РС“ бр. 116/07, 88/09 и 10/15, 94/2019, чл. 5). Активна резерва представља „обучени резервни састав Војске Србије који се ангажује за попуну јединица Војске Србије, Министарства одбране , ради извршења задатака у одређеном временском периоду и чија су права и дужности регулисани законом и закљученим уговором“. (ЗВРМО „Службени гласник РС“ број 88/09, 95/2010, 36/2018, чл. 54).

Припадници активне резерве се ангажују на задацима одржавања оперативне и функционалне способности, обучавања, ангажовања у мисијама и на другим задацима у складу са закљученим уговором. Планским и интензивнијим обучавањем и кондиционирањем припадника активне резерве обезбеђује се виши степен оспособљености у односу на лица из пасивне резерве, ради попуне команди, јединица и установа Војске Србије којим је одређен виши степен оперативне и функционалне способности. (Исто). Активну резерву чине војни обвезници који испуњавају „опште услове за службу у активној резерви и добровољно су закључили уговор са Министарством одбране о ангажовању у јединицама Војске Србије и Министарства одбране“. (Уредба о служби у активној резерви, „Службени гласник РС“ број 47/11, чл. 2). Законска и подзаконска акта, за разлику од активне, нису дала прецизну дефиницију пасивне резерве. Само се каже да „пасивну резерву чине припадници резервног састава, који имају ратни распоред у командама, јединицама и установама Војске Србије и Министарства одбране, државним органима, цивилној заштити и другим снагама одбране“. (ЗВРМО „Службени гласник РС“, број 88/09, чл. 54).

Јавности није познато колика је активна резерва, каквог је квалитета и да ли се повремено ангажује у јединицама и установама Војске Србије. Сасвим је сигурно да би се поновним извршавањем војне обавезе у складу са поменутиим законом знатно унапредила активна и пасивна резерва. У противном припадници активне и пасивне резерве неће моћи да буду мобилисани, јер их неће бити довољно, а временом их уопште неће бити.

ПОЛИТИЧКИ, БЕЗБЕДНОСНИ И ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ ПОНОВНОГ ОБАВЕЗНОГ СЛУЖЕЊА ВОЈНОГ РОКА

Досадашња дебата о обустави Одлуке о обавези служења војног рока из 2010. године показује спремност државних органа да ово питање размотре потпуно објективно и аргументовано и да у складу са резултатима свих анализа и процена донесу одлуку о поновном обавезном служењу војног рока. Дакле, постоји политичка спремност највиших државних институција, почев од председника Републике, министра одбране и великог броја народних посланика у Народној скупштини РС. О овој теми се говори врло отворено. Медији су „наклоњени“ овој теми. Сматрамо да од политичке решености и одлучности највиших државних органа зависи коначан исход овога питања. Политичка одлука није волунтаристичке природе и несме бити популистичка. Реално сагледавање свих релевантних чинилаца који се тичу безбедности наше земље и њене будућности, јесу полазишта којима се мора руководити политика одбране земље. Осим реалних потреба да се донесе политичка одлука о спровођењу законске процедуре кроз коју би се дошло до укидања „Одлуке о обустави обавезе служења војног рока“, државних врх РС изложен је великим притисцима с поља, како би се ова идеја осујетила. Већ смо навели раније неразумне аргументе којима се предходна власт руководила када је 2010. донела Одлуку о обустави обавезе служења војног рока, који се и данас потенцирају. Увођењем обавезе служења војног рока значајно се јача борбена моћ ВС.

У међувремену, од 2010. значајно се променило

стратегијско окружење, које је врло јасно и аргументовано приказано у најновијој Стратегији националне безбедности РС. У поменутој стратегији је јасно речено да је: РС војно неутрална земља. Наведене одредбе Закона о Војсци и Закона о војној, радној и материјалној обавези до сада нису у целости могле бити испоштоване у погледу ангажовања активне и пасивне резерве. У овој свеобухватној анализи треба истаћи и чињенице да је стање у региону нестабилно: преговори између Београда и Приштине су врло турбулентни и неизвесни, идеја о „Великој Албанији“, је све присутнија; дејтонски споразум се све мање поштује од стране главних његових гараната и високог представника у БиХ; све угроженији положај Републике Српске и српског народа у региону; оптерећеност региона мигрантима, који у све већем броју пристижу у нашу земљу, често без икакве контроле и др.

С друге стране заинтересованост великих сила (САД, Русије, Кине и ЕУ) за подручје Балкана, посебно „западнoг Балкана“, и све снажније њихово надметање за превласт и веће присуство негативно утиче на положај Србије, тако што се Србија с времена на време нађе на „линији ватре“. У оваквим околностима неопходно је имати снажну војску која ће бити фактор одвраћања и важан регионални чинилац. Република Србија треба настојати да, као војно неутрална држава, непрестано унапређује свој систем безбедности ради постизања што ефикаснијег одговора на изазове, ризике и претње безбедности. У Стратегији националне безбедности идентификовани су следећи изазови, ризици и претње безбедности: Оружана агресија на Републику Србију; Сепаратистичке тежње у Републици Србији; Противправно једнострано проглашена независност територије коју административно обухвата Аутономна покрајина Косово и Метохија; Оружана побуна; Тероризам; Пролиферација оружја за масовно уништење; Етнички и верски екстремизам; Организовани криминал; Наркоманија; Масовне илегалне миграције: Епидемије и Пандемије заразних болести (данас живимосапандемијомковида¹⁹, ивидимопотпуноновеодносе међу државама до јучерашњим савезницима); Недовршен процес разграничења држава бивше СФРЈ; Елементарне

непогоде и техничко-технолошке несреће и др. Наведени изазови, ризици и претње безбедности РС говоре сами за себе. У елеминисању наведених изазова, ризика и претњи ВС итекао има своје место, и то бројчано знатно јача, технички модерно опремљена и са високом мотивисаношћу и високим моралом њених припадника.

Неколико високо развијених европских земаља, међу њима и војно неутралних, чији геополитички положај је много повољнији него положај Србије, имају обавезно служење војног рока, међу којима су: Аустрија, Швајцарска, Финска, Шведска, Естонија, Литванија, Норвешка. (Агенција „Бета“, 31.јануар, 2021).

ЕКОНОМСКИ И ФИНАСИЈСКИ АСПЕКТИ

Економски аспекти обавезног служења војног рока су врло важни. Припрема одговарајуће инфраструктуре, смештајних капацитета за војнике, опремање, исхрана, обука у касарнама и теренским условима, плата војника и др. морају наћи своје место у државном буџету. Сам председник Републике је истакао: „То има добрих и лоших страна. Нека од лоших су што само у објектима и храни кошта преко 8 милијарди динара, или 70 милиона евра годишње“ (Дневни лист „Danas“, danas.rs, 28.јануар 2021). Међутим ово су апроксимативне процене коштања војног рока. Потребна је прецизна финсисјка анализа. Војска је једно од најважнијих обележја државе. Свака озбиљна држава има војску. Војска је скупа, то је тачна чињеница. Држава би само привидно уштедела много новца уколико не би имала своју војску, јер би морала да финансира неку другу или да са знатним финансијским средствима партиципира у неком могућем војном савезу, а да при томе њена слобода и безбедност увек буду у туђим рукама.

Као да смо заборавили како је некада изгледало служење војног рока у чему Србија огромно искуство. Војска располаже са великим бројем војних објеката пре свега касарни и магацина. Магацини су још увек пуни војне опреме интендатског типа. Све кревете и душеке које смо видели у спортским халама у време највеће епидемије

ковида 19 потичу из војних магацина. Професионална војска је скупа. Нико није рекао колико би Србија трошила новца да су попуњена сва формацијска места са војницима по уговору. Најскупља је она војска која није у стању да изврши своју уставну улогу и да испуни мисије задате Стратегијом одбране и Законом о одбрани и Законом о Војсци.

Не треба испустати из вида и чињеницу да Војска може позитивно да утиче на економске прилике у појединим регионима у Србији.

СЛУЖЕЊЕ ВОЈНОГ РОКА КАО ТРАДИЦИЈА

Служење војног рока у Србији има дугу традицију, још од стварања стајаће активне војске крајем 19. века. Одлазак у војску је био део живота и у миру и у рату и својеврстан осећај обавезе и припадности држави Србији. О томе сведоче брзе и успешне мобилизације 1912–1914, када је створен и велики број прекобројних пукова који су били део Српске војске. Служење „у кадру” настављено је и за време Краљевине СХС – Југославије. У Југословенској (народној) армији службе војног рока од првих година после Другог светског рата имало је улогу својеврсне школе за стварање „новог човека”, како је 1945. у свом програмском тексту у „Борби” навео Милован Ђилас. У тој „армији новог човека”, регрути са свих страна Југославије су деценијама добијали различита знања и образовања: од описмењивања, преко привикавања на живот у колективу до освајања различитих специфичних знања, од којих је добијање возачке дозволе било посебно престижно. Служење војног рока је било део одрастања, школовања и својеврсне потврде мушкости, неопходне посебно у руралним крајевима. Војник, мамин или татин син, одједном је губио позицију центра универзума своје породице, и постајао један од многих и једнаких у великим војничким колективима. Избегавање службе војног рока се сматрало скоро па нечасним у свим крајевима Југославије. (Димитријевић, исто). Ми данас не треба да стварамо од војника „новог човека“. ВС је у идеолошки, интересно и страначки неутрална. (ЗОВ, исто чл.12). Војници требају да буду патриотски расположени, добро обучени и

оспособљени за одбрану земље.

У свим ратовима у прошлом веку, српски војник се показао као жилав противник, чврст и одлучан да брани своју родну груду. У одбрани земље од НАТО агресије 1999. српски официри и војници су поново показали високу оспособљеност, моралну чврстину и одлучност у супростављању и далеко јачем непријатељу, посебно у техничком смислу. Природно је да се брани своја земља, да се штити своја породица и свој народ, и зато треба очекивати да ће већина српских младића бити спремна и непоколебљива да се одлучи да служи војни рок и на тај начин се оспособе за евентуални рат. Током одбране СРЈ (Србије) посебно у граничном појасу на Кошарама и Паштрику српски војници на одслужењу војног рока су испољили висок борбени морал, обученост и војне вештине и као такви зауставили продор далеко бројнијег непријатеља. То су примери и светле ратничке традиције нашег народа и његове војске.

Приче да ће војници током служења војног рока, само да чисте касарнски круг, су без основа. Касарански круг се чисти и одржава онолико колико то ради сваки домаћин у свом дворишту, али му то није основно занимање. Касарнски круг се чисти једном дневно и то ујутро пре почетка дневних активности и обуке. Свакао да ће акценат утрошка времена бити на обуци, која је разноврсна, почев од упознавања са правилима службе, стројевих радњи, познавања наоружања и других војно-техничких система и средства везе, па преко тактичке обуке појединца, одељења, вода и чете.

Увођењем обавезног служења војног рока, *никако не значи елиминацију војника по уговору – професионалаца. Него би смо добили нови комбиновани систем попуне војске – професионалцима и регрутима.*

СОЦИОПСИХОЛОШКИ АСПЕКТ СЛУЖЕЊА ВОЈНОГ РОКА

Јавности су присутне различите интерпретације резултата наводних истраживања јавног мњења о поновном увођењу обавезног војног рока. Неки истраживачи тврде да преко 60% испитаника подржава увођење обавезног војног

рока, стим да у том проценту преовлађују старији грађани, они који не подлежу војној обавези. Дрги истраживачи и аналитичари тврде да је огромна већина младих за обавезно служење војног рока. Сматрамо да и поред свих негативних кретања на плану безбедности и политичке (не)стабилности у земљи и региону у друштву постоји повољна клима за расправу о служењу војног рока и доношења одговарајућих законских решења у вези са тиме.

Данашњи млади људи у погледу личних афинитета, начина живота, система вредности, нивоа образовања се у многоме разликују од својих вршњака друге половине прошлог века. Сигурно је да су млади људи данас у информатичком и техничком смислу писменији од својих предходних генерација, али је тачно да се и њихов начин живота, који је везан за нове техничке изуме за свакодневну употребу, итекако разликује. Међу младима превладава индивидуализам, самозадовољство, код неких и анархизам, одређена доза непослушности и одбацивање ауторитета. То су особине које нису добро дошле у једној средини у којој превладава хијерахијска структура у организацији, где колектив надмашује појединца, где се време посебно цени, средина у којој су заједничке обавезе важније од личних хтења и задовољстава итд.

Због свега реченог, многи родитељи очекују да њихови синови у војсци стекну радне навике, да осете и другу страну живота, живота у колективу у коме се индивидуалне потребе стављају у други план. Војска јесте и васпитна и образовна установа, али пре свега установа у којој се стичу посебна, специфична знања, неопходна за вођење оружане борбе, знања потребна за ефикасно деловање сваке војне формације. Током служења војног рока млади људи ће се наћи у прилици да реално процене своје способности и властите квалитете и да упознају један конкурентски начин живота. Свакако да ће млади људи у војсци доживјети један облик ресоцијализације, усвојити неке нове норме животног понашања и на други начин евалуирати властите систем вредности. Током служења војног рока млади људи ће бити у прилици да на другачији начин доживе и спознају појам патриотизма и патриотска осећања. Упознаће одређене државне структуре, систем

одбране земље, упознаће људе из другачије животне средине, различитих друштвених статуса, па поједине регионе наше земље.

Ставови и мишљења младих људи, будућих регрута и војника су врло важна током јавне расправе и треба их узети у обзир.

РЕФЕРЕНЦЕ

Вељковић О. Слађан и др. Изазови попуне Војске Србије активном и пасивном резервом, Војно дело 7/2018.

Димитријевић Бојан, Како смо укинули обавезни војни рок, „Политика“, 10.02.2021.

Мачкић Ранко, Баришић Игор и др. Стратегије националне безбедности САД и Руске федерације и могуће импликације по безбедност Републике Србије, Војно дело 8/2017.

Одлука о обустави обавезе служења војног рока, „Службени гласник РС“, број 95 од 17.децембра 2010.

Остојић М.Мирослав, Каравидић Зоран и др. Утицај доктрине и концепта на развој способности Војске Србије, Војно дело 8/2017.

Пандуревић Винко, Нови хладни рат и Србија, Свет књиге, Београд, 2018.

Стратегија националне безбедности Републике Србије, „Службени гласник РС“, број 94 од 27.децембра 2019.

Стратегија одбране Републике Србије, „Службени гласник РС“, број 94 од 27.децембра 2019.

Уредба о служби у активној резерви, „Службени гласник РС“, број 47/11.

Закон о одбрани, „Службени гласник РС“, бр.116/2007, 88/2009 – др.закон, 104/2009 -др.закон, 10/2015 и 36/2018.

Закон о војсци Србије, „Службени гласник РС“, бр. 116/2007, 88/2009, 101/2010 - др. Закон, 10/2015, 88/2015 – одлука УС, 36/2018 и 94/2019.

Закон о војној, радној и материјалној обавези, „Службени гласник РС“, бр. 88/2009, 95/2010 и 36/2018.

Vinko Pandurevic

OBLIGATION OF MILITARY SERVICE

Resume

On the whole, the discussion on the abolition of the „Decision on the suspension of military service“ should be comprehensive, reasoned, all key aspects must be taken into account, especially the new contents of the strategic environment, geopolitical situation in the region and geopolitical forces over Serbia, new challenges. security risks and threats, and the state of combat power and operational capabilities of the Armed Forces. The National Security Strategy clearly states: „The Republic of Serbia, as a military neutral state, strives to constantly improve its security system in order to achieve the most efficient response to security challenges, risks and threats.“ This includes the evaluation of the current capabilities of the Armed Forces, measured through adequate conceptual solutions, military-technical equipment, staffing and the state of morale of soldiers. In order for the Serbian Army to achieve its first mission: - to defend the Republic of Serbia from armed threats from outside, it must, above all, act with its strength by „detering“ potential aggressors. Its second mission - participation in building and preserving peace in the region and the world should include the engagement of an active reserve for that purpose, which will be composed of reservists after military service. The third mission - support to civilian authorities in countering security threats, the Air Force can perform as a whole depending on needs. Security as one of the primary human needs, which can be achieved in a stable and secure society, can be contributed by all young people capable of military service, who will be able to protect themselves and others and the state and society from basic forms of armed threat. The introduction of compulsory military service will significantly improve the combat capabilities and operational capabilities of the Armed Forces as a whole. Compulsory military

service will not mean the abolition of the professional army, ie the elimination of soldiers under contract, but will represent a new concept of military service, which is a combined system of staffing, which consists of professionals and soldiers on military service.

Keywords: Republic of Serbia, National Security Strategy, The Army of Republic of Serbia, reserve composition, active and passive reserve.

---

* Овај рад је примљен 20. априла 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 12. јула 2021. године.

Мирослав Митровић*

*Институт за стратегијска истраживања,
Универзитет одбране у Београду*

Ненад Перић**

*Факултет за дипломатију и безбедност,
Универзитет Унион-Никола Тесла у Београду*

РАТ И МЕДИЈИ – ПОВЕЗАНОСТ, УСЛОВЉЕНОСТ И ЕВОЛУЦИЈА ФЕНОМЕНА

Сажетак

У раду је, са ослонцем на анализу литературе, синтетизован преглед развоја физиономије утицаја медија на становништво у погледу односа према оружаним сукобима, конкретније ратовању. Праћење узајамне везе медија и рата раду ослања се на неколико кључних момента у историји оба феномена, започиње са Француском револуцијом а завршава са Првим заливским ратом. Рад приказује садржајне, организационе и нормативне промене, са освртима на кључне политичке и социолошке феномене који су утицали на еволуцију медија у односу на рат. Рад се садржајно и аналитички зауставља на почетку деведесетих година прошлог века, као прекретници савремених еволутивних процеса како рата, тако и медија. Рад тежи да допринесе разумевању условљености медија и ратовања, као и идентификацији одређених универзалних аспеката који су резултат историјског развоја оба појма, посебно са аспекта актуелних дешавања у савременом друштву.

Кључне речи: рат, медији, јавно мњење, односи са јавношћу.

* miroslav.mitrovic@mod.gov.rs

** nenad.peric@fdb.edu.rs

УВОД

„Маркетинг, медији и односи са јавношћу су се у двадесетом веку припремали за улогу водећих сила на социолошком нивоу. Док су медији, нарочито масовни, задужени за презентовање и усмеравање, те стварају слику човечанства код појединца, група, па и целог друштва“ (Перић 2011: Уводна реч). Креирани ставови се сталним притиском на свест посматрача и вредносни систем друштва претварају у чврсто јавно мњење. Значајан утицај на креирање односа јавности према одређеном феномену, као што је оружани сукоб, конкретније рат, заснива се на вези деловања медија, информација које они емитују и интеракцији са политичком елитом, националним лидерима и оружаним снагама (Seib 2013). Масовни медији имају кључну функцију у обликовању јавног мњења. У контексту оружаног сукоба, медији су моћно оружје у креирању слике стварности код публике, подстичу фиктивна, посредна, али снажна искуства, и постају посебно ефективна у случају ратног стања (Staubert 2013). Медији су снажно средство за мобилизацију нације у вези са учењем у оружаном сукобу, јер “у савременим временима друштва су изразито интегрисана у погледу комуникација, путем масовних медија“ (Buschmann 2001: 102). Поред наведеног, „у другој половини прошлог века дошло је до преласка јавног мњења у факторе који директно утичу на политичка, безбедносна и друга битна питања. Тако су последњи сукоби прошлог века били су окарактерисани великим информационо-комуниколошко-пропагандним активностима ради обезбеђивања подршке јавности“ (Перић 2008: 172).

РАНА ЕВОЛУЦИЈА РАТА И МЕДИЈА

Еволуција физиономије оружаних сукоба и медија који их прате можемо временски пратити од краја осамнаестог века на овамо, док трансформација тумачења рата кроз медије, настаје и прати ток трансформације рата, промену политичких система и условљена је технолошким напретком човечанства.

Лазарич констатује да је први значајнији корак у медијском праћењу рата настаје са Француском револуцијом,

када се политичка власт са појединца (монарха) или неколицине (аристократа) преноси на масу, народ (демократија и републикански систем) (Lazzarich 2013). Тадашњи штампани медији хранили су идеал слободарства и револуционарног заноса кроз надахнуте и позитивне описе догађаја од стране револуционара у форми личних, дневничких записа. Овакав непосредан комуникацијски контакт између рата (револуције) и јавне сфере утицао је на појаву добровољне мобилизације. Истичући условљеност утицаја идеје Француске револуције на најшире масе и медија који су их пратили и потспешивали, Мос [Mosse 1990] наводи да је јавна сфера постала повезана са ратом самим настанком конфликта, односно почетком револуције као политичког феномена, успостављајући релације између публике, политичке елите и оружаних снага, која се надаље кроз историју развија и на послетку исказују своје максималне ефекте у ратовима двадесетог века.

Према Штрауберу, даља медијска еволуција у релацији са ратом настаје у Кримском рату који се може посматрати и као први медијски рат у историји са више аспеката (Stauber 2013). Наиме, током извештавања са фронта у току Кримског рата, новине уносе и графике и ретке фотографије, што представља увођење квалитативно нових и другачијих садржаја. Они подижу тензију и осећај испуњености информацијама доживљањем више чула код читаоца. Такође, у овом рату почињу да се успостављају назнаке улоге ратног извештача (Stauber 2013). Надаље, у овом рату се по први пут користи системски приступ креирању односа јавности према противнику. Наиме, током 1853-54. у готово свим британским медијима истиче се неопходност рата са Русијом уз описивање руског цара као британског архинепријатеља. Промена тона у новинским извештајима настаје после одлуке да се одустане од опсаде Севастопоља крајем 1854., када се креће са интензивним критичким ставом према Кримском рату. Овде је улога медија била у управљању јавним мњењем у вези са опредељењем према рату, променом тежишта и изналагањем кривца и декларисаног непријатеља (Stauber 2013).

Даљу еволуцију узајмног односа и развоја медија и рата уочава се на примеру Француско-немачког рата 1870-71, који

се према Бекеру може сматрати првим ратом у историји који је управљан јавним мњењем од самог почетка (Becker 2001). Дотадашњи технолошки напредак, посебно развој железнице, омогућио је бржи маневар трупа, а телеграфски пренос информација омогућио је пренос информација у готово реалном времену. Овај рат је такође значајно доприноси повећању тиража штампе, а тиме и утицаја медија. Немци постају „гладни“ вести у вези са „послом који се тиче свих њих“ – ратом. Тиражи достижу и по неколико стотина хиљада примерака, па је забележено да су поједина издања допрла и до три милиона читалаца (Wildmeister 1998). Немачки медији су били свесни да ће њихова издања читати војници у рововима, тако да је сваки критицизам према сопственој политици или војним активностима био готово потпуно искључен. У овом рату се наставља интензивно присуство извештача који су све више у цивили, без војних ознака (Stauber 2013). Најзначајнији допринос утицају медија у овом рату је креирање фикције јединства нације и остваривању истог кроз испуњавање ратних циљева. Медији у овом рату су практично омогућили премошћавање растојања између линије фронта и домова грађана. Овај рат је пример ране медијске мобилизације нације, којом се врши идеолошка унификација, политичка и симболичка кохезија нације до данас (Becker 2006).

У начелу, може се рећи да је током касног осамнаестог и читавог деветнаестог века развој навике и потребе за информацијама које медији креирају код опште јавности значајним делом резултат „комуникацијске револуције“, јавним и интензивним припремама за ратове и ратним извештајима у раним новинским издањима, као и повећаном интересовању урбаних елита за ове садржаје. Уочљиво је да европски ратови средином деветнаестог века нагло подижу улогу штампаних медија, новина, као средства масовних комуникација и почиње да представља инструмент политичке мобилизације маса. Ратови у другој половини деветнаестог века кроз медије креирају осећај јединства нације и омогућавају да грађани у својим домовима осете блискост са војницима на ратишту. У организационом смислу, значајан је почетак успостављања функције ратних новинара, извештача.

ВЕЛИКИ СВЕТСКИ РАТ И МЕДИЈИ

Почетак двадесетог века обележен је ширењем новог тумачења рата по коме се он представља као политички инструмент којим је могуће модификовати морфологију европских држава а тиме Европе као континента. Такође, рат се посматра и као духовно средство, којим се креира доминантна идеологија снажних промена са којима је могуће прочистити друштвени живот (Lazzarich 2013). Посебан допринос оваквом схватању рата допринео је покрет Футуриста, чији представник, Филипо Маринети (*Filippo Tommaso Marinetti*) у својеврсном манифесту објављеном у Париском *Le Figaro*-у почетком, 1909. године, наводи „ми ћемо славити рат – једину хигијену света – милитаризам, патриотизам, деструктивне поступке бораца за слободу, узвишене идеје за које вреди умрети“ (Marinetti 1909: 1). У свом гнушању према прошлости, Футуристи се посвећују слављењу победе технологије над природом, доминацији насиља и рата као његове узвишене форме општег стања друштва. Рат се, притом, идентификује са прочишћењем друштва, које је неопходно потребно јер „тек када свака нада буде уништена, нова култура ће се родити; само када хаос постигне перфекцију, нови поредак ће се успоставити, а са њиме и нова равнотежа“ (Parini 1919: 98).

У контексту оваквог тумачења, изражени позитивни атрибути према рату постају доминантне вредности у јавном дискурсу, а мир постаје негативна појава, која се осуђује и презире. Овакве идеје које су снажно промовисане путем штампаних медија, доводе до брзог и агресивног ширења мита према коме је рат ренегеративна и за друштво здрава појава (Lazzarich 2013). Иако зачет у Италији, овај мит се путем штампе веома брзо преноси у Шпанију, Португал, Француску и Велику Британију. У Намачкој се у периоду пре Првог светског рата поимање рата претвара у „идеологију рата“ (нем. *das kriegsideologie*) (Mann 1986: 96). Рат постаје обједињен израз доминантних друштвених вредности у Немачкој пре 1914. године (Losurdo 2001).

МЕДИЈИ И МОБИЛИЗАЦИЈА – ПОДСТИЦАЈ ЗА ДОБРОВОЉНО ЖРТВОВАЊЕ

До Првог светског рата, историјско-политички контекст рата је био доминантно војно питање које је углавном захтевало делимичну мобилизацију људи и државних ресурса. Као што наводи Лудендорф (Ludendorff 1935), раније ратове које су водили суверени, док је Први светски рат први општи, велики рат у којем је готово избрисана граница између војника и цивила. Са успостављањем стајаћих војски, увођењем војних обавеза за све припаднике народа, долази се до ситуације да сву сви грађани укључени у рат. Кроз чин мобилизације, држава је генерализовала све чланове друштва, мотивишући их да учествују у рату представљајући тај ангажман као (нај) виши чин обавезе и одговорности. Самим тим је настала потреба за развојем различитих (апстрактних) форми у свести грађана према рату. Истицањем у први план појмове као што су патриотизам, национализам, религијску припадност, храброст, итд., медији су у свести читаоца креирали услове за мобилизацију маса. Грађани, били или не за рат, у условима тоталне мобилизације финансијски, политички и на друге начине давали су легитимитет одлукама својих лидера и руководства. Дакле, комуникација постаје витално средство без које мобилизација а тиме ни успех у рату није могућ (Lazzarich 2013).

Комуникација има снажнији ефекат када њен наратив и облик стимулише људе да се осећају укључени, ангажовани у активности о којима деле иста или слична осећања и у којима могу да оживе сопствену визију личног учешћа. Постизање оваквог ефекта захтева креирање амбијента у којем се свако може осећати потребним и корисним у форми прилога свог ангажовања у рату, указујући јавности на који начин се тај ангажман може остварити.

Оваква медијска интерпретација и пропаганда су оствариле културолошки померај у свести више европских народа, што је касније допринело покретању Другог светског рата (“директна асоцијација рата и смрти са позитивном вредносном конотацијом оба појма, којом рат практично постаје средство успостављања новог живота”) (Lazzarich

2013: 44). Наведена реторика у спретној комбинацији комуникације и повезаности са узроком („ко је први почео?“) и поларизацијом јавног мњења поделом на „њих“-зле, и „нас“-праведне, уз подизање стереотипа и снажну генерализацију у вези са нацијама коришћена је у свим државама учесницима оба светска рата.

ОРГАНИЗАЦИОНИ И ТЕХНИЧКИ РАЗВОЈ МЕДИЈА У СВЕТСКИМ РАТОВИМА

Први светски рат је означио период када је штампа као медији постала неопходно средство за вођење рата (Lindner-Wirsching 2006; Mruck 2004). Тада се по први пут уочава моћ медија да са извештајима са ратишта кроз визуру сопственог политичког и војног руководства утичу на остваривање подршке унутрашње и међународне јавности. Промишљајући значај медији у подршци ратним напорима, Немачка 1915. године формира посебно новинарско одељење у оквиру генералштаба, које прераста у Ратну новинарску канцеларију у оквиру Врховне команде. Берлин је још крајем августа 1914. године рапоредио војне извештаче у саставе својих трупа и то пет на источном и осам на западном фронту (Staubert 2013). Задатак ове прве „специјалне новинарске“ јединице био је да утичу на расположење војника на фронту, јавности у Немачкој али и немачким савезничким државама кроз војне репортаже и пропаганду (Lindner-Wirsching 2006; Wilke 2007). С друге стране, француско војно руководство није дозвољавало репортерима приступ фронту све до средине 1917., а Британско до пролећа 1915. године. У таквој ситуацији, Француска национална штампа је у недостаку директних информација, посезала за извештајима пре свега британских и америчких извештача, што је доводило до пасивног, посредног и недовољно директног односа и утицаја на јавност (Farfar 1998).

Такође, Први светски рат је први увео коришћење видео записа, што је омогућило осликавање дешавања на бојишту. Прве камере су, уз до тада постојеће илустраторе и фотографе, и поред значајне цензуре значајно допринеле драматизацији и интензитету поруке новинарских извешаја са бојишта (Staubert 2013).

У току Првог светског рата, ратни извешачи се етаблирају као посебна грана новинара који су морали да испуњавају ригоризне услове. Овлашћени ратни новинар у Првом светском рату је морао да буде потврђени патриота, да делује интегрисано у оквиру војне организације, да стрпљиво чека на рубу догађаја, док се не укаже потреба за њихово ангажовање, а после свега да буде спреман на цензуру (Stauber 2013).

Садржајно, револуцију у „увођењу“ рата у домове грађана, увео је Други светски рат. Први директни пренос рата спроведен је од стране Едварада Муrowa (*Edward R. Murrow*), који је путем радио таласа преносио делове ваздушне битке за Британију са кровова Лондона. Интензитет и емоције које је преносио током својих извештаја значајно су допринели општем снажном осећају рата и кохезије код грађанства Велике Британије (Seib 2013).

ХЛАДНИ РАТ И ГЛОБАЛНИ СТРАХ

Период Хладног рата доноси следећу промену перцепције рата и његовог присуства у масовним медијима. Нарастајући нуклеарни арсенал и претпоставка апсолутног уништења, допринели су креирању измењеног става према рату. Уз то, поларизован свет у коме доминирају две супер силе, условио је да се са пројекције светског, пређе на локалне, регионалне и посредне ратове.

Концепт ратовања нуклераним оружјем има доминантну апокалиптичну карактеристику. Амбијент страха који је масовно ширен путем медија, утицао је на то да су милиони људи вршили припреме, припремали породична склоништа, одвајали залихе хране и других артикала, а деца су у школама организовано увежбавала поступке за случај нуклеарне опасности (McEaney 2000). Хладни рат обележен доминантно психолошким факторима (Agon 1962) где је поимиње рата код појединца са поља имагинације сопственог учешћа и доприноса, пресељено на терен осећаја личне немоћи пред апсолутном деструкцијом, сталне разраде нових ужасавајућих сценарија који су даље продубљивали страх. Ова спирала сталног страха од потпуног уништења је главно обележје

општег односа друштва према рату у периоду Хладног рата.

Међутим, глобални страх опште јавности није утицао на смањивање потреба држава, сила и војно-политичких блокова да теже ка остављавању својих циљева (Butler 2012). Осим перманентног страха, који је прерастао у инструмент геополитичке равнотеже, у јавности је креирано схватање да се антагонизми („ми и они“) у сукобу вредносних система (комунизам и капитализам) могу сукцесивно решавати, малим корацима и појединачним победама. Тако настају различите форме ангажовање снага које се не заснивају увек на оружаном сили, већ често на способности и снази пласмана идеја и управљањем информација. Тако у периоду Хладног рата настају форме комуникације које се и данас користе у међународним односима и оружаним сукобима, као што су јавнадипломатија (Митровић, 2018а) и друге форме системског управљања јавним мњењем (Митровић, 2018б). Практично, у доба Хладног рата се дешава прелазак на другачије форме ратовања и интензивирање употребе невојних средства, као што су деловање на морал, психолошка стања, спремност на одбрану, промоцију другачијих вредности, културни и економски утицај, итд. Рат у овом периоду губи своју изразиту милитантну карактеристику и на конто делимичног попримања карактеристика комуникацијске појаве, која више није додатни елемент, већ стратешки и елемент испољавања моћи и борбе за утицај и остваривање циљева. Без постојања стварног борбеног поља или непосредних искустава, публика почиње да доживљава рат у медијском смислу, као виртуелни психолошки надражај индукован сликама које представљају идеју могућег рата. Дакле, овај облик рата се води у домену јавне сфере, виртуелизацијом и управљањем перцепцијом и страховима.

У овом периоду, најснажнији печат остављају репортаже из Вијетнамског рата, које је најпознатији светски теоретичар медија и као „први телевизијски рат“ (McLuhan 1968: 134). Практично, нешто више од две деценије после Мурових радио преноса битке за Британију, у другој половини шездесетих година прошлог века, телевизија је у домове грађана САД, али и широм света, увела рат у Вијетнаму, са свом силином и емоцијама разарања и страдања. Посматрач

који је пратио извештавања из Вијетнама по први пут имао је осећај присуства у борбеним дејствима, али је уједно био свестан безбедне личне дистанце. Овакав ефекат је могућ тиме што телевизија даје спорадичене слике страдања, пренос радње са једне на другу, често ван контекста, коришћењем сцена крвопролића које посматрача не дотичу у физичком, већ једино у емоционалном и психичком смислу (“крв се пролива, али не по тепиху у дневној соби“) и које нестају са променом канала на пријемнику (Arlen 1982; Seib 2002). Вијетнамски рат је уједно потврда да медији сами по себи не генеришу квалитативан став према рату, те да је управо на његовом примеру могуће анализирати дуалност условљености односа политике и медија (Pach 2010; Axelrod 2009). Мада су политичари значајно оптуживали медије за креирање негативног одијума јавности према овом рату, а тиме и нарушивали кохезију америчке нације, мишљења су да је рат изгубљен због лоше политике, а не због деловања медија (Seib 2013). Наиме, у првој фази рата, амерички медији су подржавали деловање политике, да би га у завршној фази, критиковали са становишта незадовољне јавности. Ово је пример мануфактурне медијске стратегије, у којој се од медија декларисан (не увек и прави) став јавности проглашава за алиби и повод за деловање политике (Robinson 2002). Овакав приступ стратешком медијском спину је постао системска појава за подспешивање или смањивање подршке јавности према ратовима до данас (Wolfe 2008; Osgood, Frank & Halberstam 2010).

САВРЕМЕНИ РАТ И КОМУНИКАЦИЈЕ СА ЈАВНОШЋУ

Први заливски рат се назива и „рат уживо“, јер је развој технологије дозволио приказивање сцена конфликта у реланом времену (Lazarich 2013: 48). Медији су омогућили милионима посматрача осећај неосредног доживљаја борбе у истом тренутку када се дејства и одигравају. Непосредно медијска покривеност Првог заливског рата одговорна је за масовно емоционално учешће јавности у овом рату (Habermas 1991). Директни снимци циљања мета, пренос комуникације

током гађања директно из пилотске кабине, пренос удара пројектила, обраћање репортера са још пламтећих згаришта, само су неке од форми медијског учешћа у креирању слике рата код посматрача. Сталним подизањем тензија, посматрач се навикавао на сцене, при чему се код њега истовремено развијала потреба да свака следеће репортажа буде сличног или јачег интензитета.

Осим техничког присуства, битно је истаћи да је Први заливски рат унео и нови својеврстан наратив, односно језик којим се обраћају војни званичници у коментарима дејстава. Доминантан је неутралан, хладан и неострашћен, готов технократки приступ описима дејстава. Резултати се представљају као спасоносна и оздрављујућа решења коришћењем израза као на пример „хирушка прецизност“, у опису тачности погађања циљева у бомбардовања (Lakoff 1991). Смрт као извор апсолутног људског страха је наративом приказана као „губитак“ окупаторских или противничких снага, а цивилне жртве као „колатерална штета“, што представља смишљени конструкт у форми одклона од могућег негативног тумачења цивилних жртава војне акције. На овај начин, структурно осмишљеним наративом Први заливски рат је приказан као „чист“ рат. Овај концепт приказа рата је надаље коришћен у свим војним операцијама, које су легитимизоване као хуманитарне или операције „ослобађања“ демократије (Lazzarich 2013).

Наведена комуникацијска стратегија имала је дубоки продорни ефекат у јавно мњење на светском нивоу. Широм света, медији су прихватили понуђени модел у коме су сцене рата биле посебно атрактивне за гледаоце, продуциране у новом маниру, приказујући сцене које су због примене нових технологија биле на граници научне фантастике или видео игара. Сви садржаји комуникације имали су за циљ допринос легитимизацији рата у смислу обезбеђивања подршке мњења за његово вођење [Walzer 2004:85]. Војне операције су приказане и карактерисане као одмерене, и спроведене у својству признатих и легитимних средстава у успостављању међународног реда који је нарушен инвазијом Ирака на Кувајт. Једна од значајних обележја Првог заливског рата је и појава *CNN* ефекта. Наиме, *CNN*, до тада регионална телевизијска

станица, успела је да својим нетрадиционалним приступом организацији, техничког решења и приступа извештавању из првих борбених линија, постане глобални синоним за креирање гледалачке спознаје будућих ратова, интервенција, криза, спољнополитичких јавних и тајних договора, афера, итд. (Robinson 2002). Уопште гледано, Први заливски рат је глобалној публици приказан као нов, прочишћен од поимања рата са почетка двадесетог века који је означавао масовна уништења и жртве. Он је савременој публици осликао рат који је неострашћен, прецизну операцију са достижним циљем, без дуготрајног давлeња у „мочвари ратишта“ (Lazarich 2013: 49). Први заливски рат се комуникацијском стратегијом (CNN ефекат) позиционирао у свест јавности многих развијених (превасходно Западних) земаља не само као нови, већ и једино могућ и прихватљиви формат рата. Ратови који су се водили током последње деценије двадесетог века, и они на даље, имају снажну интеракцију са медијским извештавањем и општим односом глобалног јавног мњења према тим сукобима. Рат у последњој деценији двадесетог века у свести глобалног гледаоца постаје софистициран, тачан, технолошки, неострашћен, без непотребних жртава и разарања, легитиман и потребан чин помоћи (хуманитарне или зарад наводног успостављања демократије), који је на самом почетку јасно дефинисан временом трајања и постављеним циљевима. Поред тога, ратови се стављају у оквир операција које добијају надахнута, позитивна, заштитничка и ослобађајућа имена (Пустињска олуја, Пустињски штит, Савезничка сила, Оштра стража, Активно настојање, Удружене снаге, итд.), а жртве које настају у њима се називају колатералном штетом и по правилу се извештавање о жртвама избегава и минимизира. Такође, почиње се са ангажовањем професиналаца из области комуникација, ради ефикасног управљања извештавања медија и усмеравања јавног мњења. Наравно, циљ ангажовања професиналаца и агенција за односе са јавношћу у ратним дејствима је креирање одређеног става јавности са сврхом обезбеђивања подршке вођењу рата. Као пример, може се посматрати и ангажман чувене фирме за односе са јавношћу *Hill & Knowlton*, која је у Првом заливском рату била ангажована

од званичника САД да контролише садржаје које могу нарушити перцепцију „чистоте и прецизности“ операција војске САД, али и да креира лажне вести, као ону у којој су Ирачки војници одговорни за смрт беба које су нађене у болници Кувајт Ситија (Lazzarich 2013: 51).

АНАЛИЗА РАЗВОЈА ОДНОСА РАТА И МЕДИЈА

У оквиру напреднаведне сажете ретроспективе еволуције односа медија и рата, истичу се одређене карактеристике у деловању медија у контексту сукоба, које су се током времена надограђивале и усавршавале. Узајамност развоја се може посматрати на основу Линдове теорије о развоју рата у четири генерације (Lind et al. 1989), а промене су инициране новим идејама и технологијама. У развоју своје теорије, у раду из 2004. године, Линд анализом сукоба у периоду последње деценије 20. века, закључује у том периоду, држава губи монопол над ратом, којој се супротстављају недржавни противници (Lind 2004). Рат губи чврсто обличје и постаје све више хибридан. Упоредним посматрањем еволуције рата и деловање медија у контексту сукоба уочава се да оба феномена имају јасну и снажну узајамну повезаност и условљеност.

Генерација	Време	Карактеристике рата	Карактеристике медија
Прва	Наполеонови ратови и период током 19. века до Првог светског рата	Доминација људског потенцијала, бројност армија, линијски распоред и груписање	Повећање tiraжа, означавање непријатеља и коришћење за оправдавање деловања, коришћење за грађење кохезије нације, увођење технолошких решења, убрзање дотока информација, фотографија, први ратни извештачи
Друга	Период око Првог светског рата	Техничке и технолошке иновације у наоружању, значај ватрене моћи	Ширење и ојачавање политичких ставова, омогућавање мобилизације нације, глорификација страдања за више идеале, први радио пренос ратних дејстава, утврђивање стереотипа, манипулација и пропаганда, контролисане информације, прве војне јединице са задацима медијске подршке
Трћа	Други светски рат и период до 80-тих година 20. века Хладни рат	Маневар, мобилност, брзина реаговања, развој оруђа за масовно уништење, регионални и унутрашњи ратови	
Четврта	Од 90-тих година 20. века на даље	Усаглашена и једновремена употреба оружаних и ненасилних и насилних форми грађанских протеста, у комбинацији са применом специјалних операција, уз интензивно коришћење политичких, економских и друштвених инструмената, ради сламања противничких борбених способности, морала и система организовања	Операције уместо рата, директан ТВ пренос рата, лажне вести, дистанциран наратив, манипулација јавним мњењем, менаџмент односа са јавношћу, креирање албума за одлуке елите, оправдање легитимитета испред легалитета

Табела 1. Преглед узајамног односа развоја рата према модификованом Линдовом моделу и карактеристичних промена у развоју односа медија према рату (Аутори).

Развој медија је пратио развој рата. Свака фаза развоја медија је у себи задржавала и унапређивала достигнути ниво из претходне фазе. Наиме, у савременим сукобима јасно се истиче „ми“ и „они“, приликом чега се стереотипима од стране медија подгревају предрасуде и обележава (архи)непријатељ. Притом се на основу доминантних културолошких карактеристика и вредносних система, који су уткани дубље од јавног мњења у срж нације (Митровић 2018б) образују обрасци идентификације „добрих“ и „злих“. Коришћењем интензивних мултимедијалних садржаја, гледалац се упућује да субјективно прима верзију одређеног драматичног чина, без могућности да спозна да ли снимак заиста представља наведени догађај. Тиме медији, креирајући жељени одговор јавности, прелазе из информативног и објективног дискурса у домен управљања односима са јавношћу и врло често манипулације. Практично, медији су у контексту рата еволуирали из преносиоца информација у субјекат стратешке комуникације која има за циљ остваривање доминиције.

Кроз медије се, у савременим конфликтима, између осталог експонирају форме стратешке комуникације (пропаганда, јавна дипломатија, лобирање) са циљем управљања јавним мњењем, а у сврху остваривања националних интереса декларисаних у оквиру питања одбране и безбедности (Митровић 2019, Перић, 2010). Медији, креирањем одређеног мишљења, могу бити инструмент интересних група за притисак ради ангажовања оружаних снага у одређеном сукобу у форми војне интервенције или као основа за остваривање стратешких интереса према трећој страни кроз утицај на доносиоца одлуке и законодавца (Митровић 2017, Перић, 2008). У сваком случају, активно деловање медија у питањима рата омогућава да јавно мњење добија улогу алибија за деловање политичких елита, чиме се оне ослобађају дела одговорности.

У погледу садржаја, медији су прешли дуг од таксативног навођења скупова јединица до инспиративне слободе коришћења мултимедијалних садржаја. Они се пласирају у форми наратива који прати дефинисану структуру опредељености за „добре“ и „лоше“ актере у сукобу уз присутну хладноћу и неострашћеност. Поред тога,

наведеним концептом, медији се користе да се ослика привид одмерености и легитимитета деловања, чак и у случајевима недостатка легалности акције (Bahador 2007).

На сцени је медијска институционализација виктимизације као аргумента подршке војном ангажовању, креирањем шаблона жртве и хероја којим се утиче на јавно мњење које ће подржавати војну интервенцију. Сензационализам, претеривање, и непроверене или лажне вести о масакрима, са невероватним описима и изразито насилним епитетима којима се жртве максимално виктимизују а насилници стављају у положај безрезервне негације људскости, омогућавају подршку јавности. Новинари усклађују своје извештаје са принципима успеха који се мере испуњавањем нарастајуће „глади“ публике за што интензивнијим садржајем. Пред њима је императив да вести морају бити актуелне, тренутне, драматиче и нове. Приче су поједностављене и персонализоване, теже идентификацији са жртвама или доношењу суда о актерима. Присутна је латентна луцидност алузуја, охрабривање повећање заинтересованости публике кроз непосредне приказе страха, јер на публику се утиче језиком, тоном, стилем и подацима (Berrington & Jemphrey 2003).

ЗАКЉУЧАК

Почетак развоја савремених ратова усклађен је са развојем савремених медија. Медији су у корелацији са ратом имали улогу подршке и развоја мотивације јавности да у њима учествују. Кроз сажету ретроспективу која је приказана у овом раду, уочава се да је стил извештавања медија усклађен са развојем рата, те да оба феномена зависе од технолошких иновација и иновативних примена организационих модела. Медији у савременом ратовању имају веома значајну улогу у мотивацији популације, посебно са становишта да савремени ратови теже за што мање разарајућим, а што ефикаснијим начинима оставривања циљева. Савремени медији се суочавају са изазовом да се уместо објективног информисања, поистовете са односима са јавношћу и постану менаџмент функција политичких елита или одређених интересних група.

Ово је изазов на који сами медији морају да пронађу адекватан одговор и да се из позиције „оруђа за освајање подрше, срца и душа“ позиционирају као објективан контролни механизам у оквиру демократског друштвеног система. У другом случају, луцидност њиховог капацитета утицаја на јавност води у некритички однос и губитак поверења према медијима, која се од јавности доживљавају као инструмент моћи, који нас заводи и у који се не верује, али коме се мора повиновати.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Митровић, Мирослав. 2019. Детерминанте стратешке комуникације од значаја за националну одбрану и безбедност. *Зборник матице српске за друштвене науке*. LXX(170): 179–194.
- Митровић, Мирослав (2018а). Јавна дипломатија у парадигми хибридног концепта сукоба. *Војно дело* 2/2018, 309-325.
- Митровић, Мирослав. 2018(б). Допринос разумевању јавног мњења – моделовање управљања и предвиђања реакција. У тематском зборнику *Хибридно ратовање – дилема концепта савремених сукоба*. 195 – 213. Београд: Институт за стратегијска истраживања.
- Митровић, Мирослав 2017. Потенцијали утицаја интересних група на спољну политику САД – случај „Косово“. *Зборник Матице српске за друштвене науке*. 163: 413-428.
- Перић, Ненад., Красуља, Невена., Гујаница Ивана, Медијске, ПР и бренд тенденције, друго, допуњено издање, Synopsis и Чигоја штампа, Београд, 2011., Уводна реч.
- Перић, Ненад. 2010. Односи са јавношћу и кризни ПР са погледом на ВС, *Војно дело*. LXII(2): 317-330.
- Перић, Ненад. 2008. Медијска политика, информисање јавности, масовно комуницирање и пропаганда као средства међународне политике и идеологије. *Национални интерес*, IV(4): 169-182.
- Arlen, Michael. 1982. *Living-Room War*. New York: Penguin Books.

- Aron, Raymond. 1962. *Paix et guerre entre les nations*. Paris: Calmann-Lévy.
- Axelrod, Alan. 2009. *Selling the Great War - The Making of American Propaganda*. New York: Palgrave Macmillan.
- Bahador, Babak. 2000. *The CNN Effect in Action-How the News Media Pushed the West Toward War in Kosovo*. New York: Palgrave Macmillan
- Becker, Frank. 2001. *Bilder von Krieg und Nation. Die Einigungskriege in der bürgerlichen Öffentlichkeit Deutschlands 1864–1913*. München: Oldenbourg.
- Becker, Frank. 2006. „Deutschland im Krieg von 1870–71 oder die mediale Inszenierung der nationalen Einheit“. In *Augenzeugen. Kriegsberichterstattung vom 18. zum 21. Jahrhundert*. Ute Daniel (ed.), 68–86. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Berrington, Eileen and Jemphrey, Ann. 2003. „Pressures on the Press. Reflections on Reporting Tragedy“. *Journalism* 4(2): 225–48.
- Buschmann, Nikolaus. 2001. „Moderne Versimpelung des Krieges. Kriegsberichterstattung und öffentliche Kriegsdeutung an der Schwelle zum Zeitalter der Massenkommunikation (1850–1870)“. In *Die Erfahrung des Krieges. Erfahrungsgeschichtliche Perspektiven von der Französischen Revolution bis zum Zweiten Weltkrieg*. Buschmann, Nikolaus and Horst Carl (eds), 97-123. Paderborn: Schöningh.
- Butler, Michael. 2012. *Selling a ‘Just’ War-Framing, Legitimacy, and US Military Intervention*. Berlin: Springer.
- Farrar, Martin. 1998. *News from the Front. War Correspondents on the Western Front, 1914–18*. Stroud, Gloucestershire: Sutton Publishing.
- Habermas, Jürgen. 1991. Der Golf-Krieg als Katalysator einer neuen deutschen Normalität. In *Vergangenheit als Zukunft*. Habermas Jürgen (ed.), 10-44. Zürich: Pendo.
- Lakoff, George. 1991. Metaphor and War. The Metaphor System Used to Justify War in the Gulf. *Viet Nam Generation Journal Online* 3(3): 1-24.

- Lazzarich, Diego. 2013. „Discourses of War In Seethaler“. In: *Selling War - The Role of the Mass Media in Hostile Conflicts from World War I to the 'War on Terror'*. Josef; Karmasin, Matthias; Melischek, Gabriele and Wöhlert, Romy (eds.), 39-54. Bristol: Intellect.
- Lind, William. 2004. „Understanding Fourth Generation of War“. *Military Review*, September-October: 12-16.
- Lind, William., Nightengale, Keith., Schmitt, John., Sutton, Joseph. and Wilso, Gary. 1989. „The Changing Face of War, Into the Four Generation“. *Marine Corps Gazette*, October: 22-26.
- Lindner-Wirsching, Almut. 2006. „Patrioten im Pool. Deutsche und französische Kriegsberichterstatter im Ersten Weltkrieg“. In *Augenzeugen. Kriegsberichterstattung vom 18. zum 21. Jahrhundert*. Ute Daniel (ed.), 113-140. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Losurdo, Domenico. 2001. *Heidegger and the Ideology of War: Community, Death, and the West*. Amherst, NY: Humanity Books.
- Ludendorff, Erich. 1935. *Der totale Krieg*. München: Ludendorffs.
- Marinetti, Filippo. 1909. „Manifesto del Futurismo“. *Le Figaro*, February 20. <https://www.facebook.com/FondazioneM emmoArteContemporanea/photos/on-february-20-1909-le-figaro-published-the-manifesto-del-futurismo-written-by-f/1220301114788050/>
- McEnaney, Laura. 2000. *Civil Defense Begins at Home. Militarization Meets Everyday Life in the Fifties*. Oxford: Princeton University Press.
- McLuhan, Marshall. 1968. *War and Peace in Global Village*. New York: Bantam.
- Mosse, George. 1990. *Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars*. New York: Oxford University Press.
- Mruck, Tanja. 2004. *Propaganda und Öff entlichkeit im Ersten Weltkrieg*. Aachen: Shaker.
- Pach, Chester. 2010. “We Need to Get a Better Story to the American People”. In Osgood, Kenneth., Frank, Andrew.

- and Halberstam, David. (ed.) *Selling war in a media age: the presidency and public opinion in the American century*. Gainesville: University Press of Florida.
- Papini, Giovanni. 1919. *L'esperienza futurista*. Firenze: Vallecchi.
- Robinson, Piers. 2002. *The CNN effect - The myth of news, foreign policy and intervention*. London: Routledge.
- Seib, Philip. 2002. *Going Live-Getting the News Right in a Real-Time, Online World*. Lanham, MD: Rowman & Littlefields.
- Seib, Philip. 2013. „Delivering War to the Public: Shaping the Public Sphere“. In *Selling War - The Role of the Mass Media in Hostile Conflicts from World War I to the 'War on Terror'*. Seethaler, Josef., Karmasin., Matthias., Melischek, Gabriele and Wöhlert, Romy (eds.), Bristol: Intellect.
- Stauber, Reinhard. 2013. „European Examples from the Seven Years' War to the World War I“. In *Selling War - The Role of the Mass Media in Hostile Conflicts from World War I to the 'War on Terror'*. Seethaler, Josef., Karmasin, Matthias., Melischek, Gabriele. and Wöhlert, Romy. (eds), 19-35. Bristol: Intellect.
- Walzer, Michael (2004). *Arguing About War*. New Haven, CT; London: Yale University Press.
- Wildmeister, Birgit. 1998. *Die Bilderwelt der 'Gartenlaube'. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte des bürgerlichen Lebens in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Würzburg: Bayer. Blätter für Volkskunde.
- Wilke, Jürgen. 2007. *Presseanweisungen im zwanzigsten Jahrhundert. Erster Weltkrieg, Drittes Reich, DDR*. Köln: Böhlau.
- Wolfe, Wojtek. 2008. *Winning the war of words*. Westport, Connecticut & London: Praeger security international.

**Miroslav Mitrovic
Nenad Peric**

**WAR AND THE MEDIA - CONNECTIVITY,
INTERACTION AND THE EVOLUTION OF THE
PHENOMENON**

Resume

The paper aims to contribute to the understanding of the conditionality of media and war. The intention was the identification of certain universal aspects that result from the historical development of both concepts. In the paper, based on the literature analysis, is given a synthesis of the development of the physiognomy of the media influence on the population concerning the war. Mass media have a crucial function in shaping public opinion. In the context of armed conflict, the media is a powerful weapon in creating a picture of reality that fosters fictitious, indirect but powerful experiences, and becomes especially useful in the event of a state of war. Paper follows the development of war and media related to it. The relationship between the media and the war draws on several key points in the history of both phenomena, beginning with the French Revolution and ending with the First Gulf War. Paper illustrates the interaction of war and media in the sphere of motivation, political culture development, technical and multimedia contents, as well as narrative changes. The mid conclusion indicates that the beginning of the development of contemporary wars is in line with the development of contemporary media. The paper also presents substantive, organizational, and normative changes, with an overview of critical political and sociological phenomena that influenced the evolution of the media concerning the war. Since the 1990s, which is the turning point of modern evolutionary processes of both phenomena. The media play a significant role in contemporary warfare, especially from the fact that wars are less devastating but hybrid on the scene. The contemporary media increasingly faces with the intention of identifying with the public relations rather than objectively informing. However, a challenge to which the media themselves must find an adequate response and position themselves from the position of „tools to win support, hearts and souls“ as an external control mechanism within a democratic social system.

Keywords: war, media, public opinion, public relations.

---

* Овај рад је примљен 10. маја 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 12. јула 2021. године.

Милан Миљковић^{1*}

Универзитет одбране Министарства одбране

Драган Јевтић^{2*}

*Универзитет одбране Министарства одбране,
Војна академија*

СУКОБИ У ИНФОРМАЦИОНОМ ПРОСТОРУ ИЗ УГЛА САВРЕМЕНЕ ВОЈНЕ МИСЛИ У РУСКОЈ ФЕДЕРАЦИЈИ – ИСКУСТВА ЗА БЕЗБЕДНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Сажетак

Савремене државе, услед масовне примене информационе технологије у области комуникација, суочавају се са проблемом ефикасне контроле и заштите националне информационе сфере, а самим тим и националне безбедности. Информације се од давнина користе у манипулативе сврхе и као средство за вођење сукоба, а савремено информационо доба је само додатно актуелизовало информациони простор као борбени простор савременог глобалног друштва. Актуелизована је употреба дезинформација и лажних вести у оквиру концепта „хибридног и информационог ратовања“, као начина вођења геополитичких сукоба између великих сила, али и као средства утицаја и притиска на мале државе. С тим у вези, у раду је извршена анализа теоријског и концептуалног приступа безбедносних и војних теоретичара Руске Федерације у вези одбране од претњи из информационе

---

* Доцент др Милан Миљковић је наставник на Универзитету одбране Министарства одбране у Београду. Е-пошта: milanmiljkovic04011@gmail.com

* Доцент др Драган Јевтић је наставник на Војној академији Универзитету одбране Министарства одбране у Београду. Е-пошта: dragan.jevtic179@gmail.com

сфере. Резултати анализе указују да је теоријски приступ Руске Федерације у овој области применљив за Републику Србију која је у својим актуелним стратегијским документима из области одбране и безбедности нагласила потребу да развија система одбране од претњи из информационог простора.

Кључне речи: информационо деловање, информациони простор, перцептивна средства.

ИНФОРМАЦИОНИ СУКОБИ КАО ПРЕДМЕТ ИНОВАТИВНЕ ВОЈНЕ МИСЛИ У РУСКОЈ ФЕДЕРАЦИЈИ

Од почетка 21. века, промене у начину и методима вођења сукоба између држава постале су предмет дискусија и изучавања научне и стручне заједнице Руске Федерације. У периоду од 2000. године до закључно са првим годинама друге деценије 21. века, могу се разликовати две опште врсте војностратегијске мисли у Руској Федерацији. Прва је традиционална и конзервативна, а друга је новонастала и иновативна, која нуди другачије разумевање садржаја и метода вођења сукоба у савременом безбедносном окружењу и будућности.

Заговорници традиционалне мисли, међу којим дугогодишњи председник руске Академије војних наука, генерал армије у пензији Гареев Махмут Ахметович, иако не поричу појаву промена садржаја рата, сматрају да је преувеличана улога „невојног фактора“ у постицању коначног успеха у сукобу (Ахметович, 2003, стр. 52- 59).

Иновативни правци руске војностратегијске мисли су се у јавности појавили у првој деценији 21. века. У оквиру овог правца посебно се издваја теорија о вођењу сукоба у информационој сфери. Имајући у виду да су сукоби у информационом простору по својој суштини и пореклу војне природе, теоретичари Руске Федерације користе појам информационог дејства (рус.-, *информационная война*“) или информационог борба (Папарин, 2012).

Већина теоретичара из Руске Федерације заступа шири приступ при дефинисању и објашњавању природе информационог сукоба, наводећи да њихов крајњи циљ није

само утицај на информације, информационе системе и изворе информација противника, него и промена начина мишљења противничке стране (Rastorguyev, 2003, pp. 6- 7)

У анализи руских ставова везаних за информационе сукобе може се почети са навођењем ставова руског експерта В. И. Цимбала који износи гледиште да коришћење средстава информационих сукоба против Русије или њених оружаних снага, категорички неће бити третирано као невојна фаза сукоба, без обзира на то да ли ће током могућег напада доћи до жртава или не (Лиаропулос, 2007).

Руски војни теоретичар, политолог, пуковник у пензији Игор Панарин у својој књизи „Технологија информационог рата“ пише да у 21. веку можемо закључити да је информациони рат главно средство модерне светске политике и доминантан начин да се постигне политичка и економска моћ држава (Панарин, 2003).

Руски социолог и политички теоретичар Манојло Андреј Викторович дефинише информационо-психолошки сукоб као процес конфронтације између људских друштава усмерен на достизање политичких, економских, војних и других циљева стратегијског нивоа, офанзивним деловањем на цивилно становништво, органе власти или оружане снаге противничке стране посредством пласирања и дистрибуције специјално одабраних и припремљених информација и информативних материјала, као и ради супростављања деловању противника према сопственим ресурсима (Викторович, 2005, 73-80).

Пензионисани адмирал Владимир Пирумов наводи да су сукоби у информационом простору нови облик борбе две или више страна која се састоји од циљано оријентисане употребе посебних средстава и метода за утицај на информационе системе непријатеља и њихове изворе информација, као и заштите сопствених извора информација, а ради постизања дефинисаних циљева (Bikkenin, 2003).

Слично, теоретичар Расторгујев дефинише информациону борбу као сукоб између држава у којем се ексклузивно користе информациона средства, и то у сфери информационих модела. Финални циљ који се жели постићи је стицање сазнања о одређеном информационом систему и касније намерно коришћење тога сазнања за модификацију

или уништење модела окружења тј. информационог окружења противника (Bikkenin, 2003, 6).

За експерте из Руске Федерације информација представља важан фактор који може бити искоришћен у постизању политичких циљева али и циљева током извођења и после завршетка ратних операција.

Информациони сукоби се према руским погледима реализују у оквиру много ширег контекста који се назива *информациони простор – сфера*. Руски доктринарни документи дефинишу информациони простор (рус. информационное пространство) као област активности у вези са формирањем, стварањем, трансформацијом, преносом, употребом и чувањем информација, које имају утицај на индивидуалну и јавну свест, информациону инфраструктуру и стварне информације (Министерство обороны Российской Федерации, 2011, 5). У руским документима наводи се да се информациона сфера састоји од три елемента: од 1) информационе инфраструктуре (системи и уређаји за прикупљање, пренос, обраду и достављање информација), 2) од информација и њихових токова и 3) од персонала који обавља различите делатности. Информациона сфера је настала као последица настанка нове друштвено-економске формације друштва – информационог друштва. У оквиру информационе сфере постоје три концептуалне димензије: физичка, информациона и сазнајна.

Упоредивањем руског и западног приступа запажа се да руски експерти у својим дефиницијама истичу да се информациони сукоби обављају у доба мира и у рату. У миру, термин информациони сукоби се односе на ширу категорије активности, информациону безбедност друштва и владе у психолошком, научном, културном и производном аспекту, са посебним нагласком на заштити државних информационих извора и система и покушаја да се утиче на непријатељске информационе ресурсе. У рату, термин информациони сукоби се односе како на цивилну тако и на војну информациону сферу, кроз остваривање супериорности или смањење неизвесности, путем заштите информација, електронско ратовање, извиђање, као кроз покушаје дезорганизовања непријатеља.

Када се анализира подела информационих сукоба

према средствима извођења, руски тероретичари сматрају да се информациони сукоби, мада су у крајњем случају војни по својој природи, воде и у политичкој, економској и друштвеној сфери и да се примењују преко читавог скупа активности од значаја за националну безбедност (Синковски, 2005, 49) За руске ауторе, безбедност информационе сфере је сложен и, у својој суштини, вишеслојан проблем. Он је предмет интердисциплинарних, технолошких и хуманистичких научних истраживања. Због тога, руски теоретичари заступају став да се информациони сукоби према примењеним средствима деле на сукобе које се спроводе:

- 1) информационо-техничким средствима (нападом на критичне објекте националне инфраструктуре, сајбер нападима) и
- 2) информативно-перцептивним средствима, пропагандом, управљањем перцепцијом противника, обмањивањем, дезинформацијама, психолошким операцијама и обманом (Timothy, 1996, 25-35)

Руски теоретичар Бикенин, говорећи о информационо-психолошком аспекту, износи да и цивилна популација и припадници оружаних снага представљају мете тих активности. Наводи да се такве активности спроводе коришћењем мас-медија (штампе, радија и телевизије), преко религиозне пропаганде, а посебно преко Интернета. За Бикенина, Интернет може да се користи и у информативно-техничком и информативно-психолошком аспекту информационог сукоба (Bikkenin, 2003, 38-40)

Иако руски стручњаци сматрају да је развој информационо-техничких средстава за извођење информационих сукоба веома важан у оквиру трансформације оружаних снага Руске Федерације, као и за сустизање техничке способности западних оружаних снага и њихових борбених способности, указују да примена „меке димензије“ информационих сукоба, тј. да његов информационо-перцептивни аспект, захтева много мање финансијских средстава за њену примену (Timothy, 1998, 1). У том смислу предлажу да се Русија определи на развој „меке димензије“ информационих сукоба, тј. информационо-перцептивне компоненте, имајући у виду да ова опција има упоришта

у Совјетској војној теорији и пракси. Пре свега ту мисле на дугу традицију у проучавању вештине управљања перцепцијом противника, како ради обмањивања тако и у сврху дезинформисања противника.

Када се разматрају руски погледи према средствима за вођење информационих сукоба, важни су ставови Растрогујева, који наводи да средства за вођење информационих сукоба (информационо оружје) могу бити техничка, биолошка или друштвена средство која се користе за продукцију, преношење, презентовање или блокирање информација и података и процеса који су повезани са базом података. По њему, информационо средства, тј. „информационо оружје“ треба да има следеће карактеристике: мора бити искоришћено према противничком циљу са максималном брзином у односу на другу врсту оружја, да може да проузрокује потребну штету противнику у одређеном временском периоду, као и да буде довољно јефтино и једноставно што би омогућило његову масовну производњу и употребу (Rastorguyev, 2003, 6-7).

РУСКИ ПОГЛЕД НА ЗНАЧАЈ ИНФОРМАЦИОНИХ СУКОБА ЗА НАЦИОНАЛНУ И ИНФОРМАЦИОНУ БЕЗБЕДНОСТ И МОЋ

Имајући у виду да је безбедност динамична категорија, искуства из употребе информационих сукоба у савременим кризним ситуацијама утичу на промене концепцијских погледа на објекте и вредности које треба да штити, на опасности које им прете, као и на субјекте и средства заштите. У теоријском погледу, поред традиционалне и превазиђене поделе компоненти националне безбедности на унутрашњу и спољну безбедност, све више је присутан концепт интегралне националне безбедности која се састоји се од више компоненти, где све значајније место заузима информационо безбедност (Мијалковић, 2009, 56).

Термин информационо безбедност се у теориским приступима и доктринарним документима из Руске Федерације користи у ширем смислу, јер се информационо безбедност везује за безбедност целокупне националне информационе

сфере, док је у америчким доктринарним ставовима реч о ужем смислу појма, јер се информациона безбедност у већини односи на безбедност важних националних компјутерских система. Овакви различити концепцијски приступи у поимању информационе безбедности последица су различитог искуства Руске Федерације са једне стране и САД са друге стране, у одбрани од спољног офанзивног информационог напада.¹

Разматрање безбедности информационе сфере (*информационној безбедности*) у радовима теоретичара у Руској Федерацији није новијег датума. Према руским ауторима, бивши СССР је изгубио хладни рат због занемаривања безбедности у информационој сфери друштва (Панарин, 1997). У информационом добу, потцењивање безбедности информационе сфере, могло би по Белаеву да доведе до непредвидивих политичких, економских, еколошких и материјалних последица, а можда чак и немира. Белаев износи да у информационом добу земље морају своје информационе ресурсе сврстати и сматрати као стратешке ресурсе истог ранга као нуклеарна средства. Руски теоретичари износе следећу дефиницију информационе безбедности: „ако је безбедност одсуство претњи или могућност поуздане заштите од њих, онда је информациона безбедност одсуство информационих претњи, или стање заштићености и стабилност основних сфера људских делатности у односу на могућа информациона дејства“ (Урсул, 2000). Информациона безбедност је у овим документима дефинисана „као стање заштићености животно важних интереса личности, друштва и државе у информационој сфери од спољашњих и унутрашњих опасности“ (Доктрина информационој безбедности Российской Федерацији, 2000).

У контексту објективних промена које је глобализација произвела након Хладног рата, посебно се може анализирати вртоглави раст светских телекомуникација и њихов утицај на моћ државе на унутрашњем и међународном плану. Све

1 САД у медијима углавном оптужују Кину и РФ за компјутерску крађу података и шпијунурање путем сајбер простора. Са друге стране Русија је много пута оптуживала САД да покушава да путем информационог рата утиче на јавно мњење у Русији током важних догађаја као што су председнички и парламентарни избори у Руској Федерацији.

већи значај се придаје „меким облицима моћи“, способности да се интересовања и мишљења других обликују у складу са одређеним жељеним културним вредностима и идејама. Из угла једне државе, мека моћ је „садржана у националној вољи, дипломатском умећу и подршци коју власт једне земље ужива у свом народу“, док шире гледано, у условима настајања информатичког друштва долази до изражаја информациона моћ (Nye 1990, 153-170).

Руски теоретичари сматрају да се информација сама по себи развила у веома важну врсту националног или стратешког ресурса за остварење националног интереса и моћи. Руски експерти сматрају да земље које поседују информациону супериорност могу бити више склоне употреби информационих средстава пре него употреби војне силе. Информациона предност подразумева да су сопствене снаге и политичко руководство, обавештени у већој мери него снаге и командни кадар противника. Информативну предност има онај ко поседује комплетаније, детаљаније, тачније и благовременије информације (Vikkenin, 2003, 38-40). Многи руски експерти верују да настајање глобалне информативне сфере омогућава многим земљама да искористе овај простор ради промене глобалне равнотеже снага. Због ових разматрања, изградња способности за вођење информационих сукоба постало је веома значајно за руске теоретичаре војне безбедности.

У савременим свету сукоби у информационом спектру користе се као средство за остварење утицаја и моћи на регионалном и глобалном плану. У вези са наведеним, Руска Федерација је предводник велике групе држава које сматрају да су информациони сукоби, облик агресије на политички и друштвени систем нападнуте државе и да као такви подлежу међународној регулацији као и оружани сукоби. По руском схватању, у информационом простору се могу предузети технолошки сајбер напади, али се могу ширити и дезинформације. Русија сматра да се свако намерно ширење информације на Интернету од стране неке стране владе са циљем подривања или рушења владе друге државе мора у међународним односима квалификовати као агресија (Младеновић 2012, 17).

РУСКИ ПОГЛЕД НА МЕСТО ИНФОРМАЦИОНИХ СУКОБА У НОВИМ РАТОВИМА

Саврени сукоби се, према руским погледима, заснивају на идеји да је ум противника главно поље војног и невојног надметања. Циљ је да се противничкој војсци и цивилном становништву наметну одлуке и активности које су у складу са интересима нападача, а на штету противничке државе. Као резултат тога, нове генерације војних сукоба су доминантно информационе и психолошке природе, јер се на тај начин постиже контрола над информационом сфером противника, депресивно психичко стање и пад морала непријатеља. Применом ових операција, смањује се потреба за значајнијим ангажовањем војних снага у нападним операцијама (Chekinov, Bogdanov, 2013).

Савремени војни теоретичари због тога указују да је главна разлика између традиционалне и „нове генерације сукоба“ концептуални прелазак: 1) са директног уништења на директан утицај; 2) са уништења противника ка његовом унутрашњем пропадању; 3) са оружаних сукоба на сукобе путем културе и информација; 4) из рата са конвенционалним снагама у рат са специјално припремљеним снагама или нерегуларним групацијама; 5) са традиционалног бојишта у три димензије у рат са информацијама / психолошким ратом и ратом перцепције; 6) од директног сукоба до бесконтактног рата; 7) из сегментних сукоба до тоталног рата; 8) из сукоба у физичком окружењу до сукоба у људској свести и у сајбер простору; 9) од симетричног до асиметричног сукоба - истовременом и усклађеном применом политичких, економских, информационих, технолошких и еколошких кампања; и 10) од рата у одређеном временском периоду до стања перманентног рата као природног стања у животу сваке нације (Berzins, 2016).

Анализирајући активности Руске Федерације, западни војни експерти закључују да руски поглед на савремене војне сукобе карактеришу следећи приципи:

- потпуно упознати и анализирати противника користећи научне методе, са циљем да се идентификују и искористе рањивости противника, посебно на стратешком нивоу,

- развити кохерентне стратегије: повезивањем свих војних (конвенционалних, ирегуларних и нуклеарних) и цивилних инструмената државне структуре, као и свих нивоа командовања (стратешки, оперативни и тактички) под јединствену националну команду која развија, примењује и прилагођава мање политике у велику стратегију,
- стратегије спроводити непредвидиво и флексибилно, прилагођавати их непредвиђеним могућностима и ризицима,
- оспоравати постојећу парадигму војних сукоба, уздржавати се од званичног проглашења почетка и завршетка рата,
- конвенционални војни сукоб би требало да траје што краће могуће, док хибридна претња може да траје непрекидно,
- користи време као стратегијску предност, употребом скривених стратегија, стратегијског прикривања и обмањивања и стратегијског изненађења,
- користи оружане снаге без ризика од стратегијског пораза. Користи војна средства за упућивање претњи и притисака према цивилним актерима противничке стране, као и за одвраћање противника од могућих војних акција, и
- тежити да се постигне доминација у информационом простору у односу на противника, и то на свим нивоима (стратегијском, оперативном и тактичком), путем примене комплексних информационих операција.

С тим у вези, високи руски војни представници истичу да је употреба информационих средстава за постизање политичких и стратешких циљева у сукоба порасла, и у многим случајевима премашила моћ силе оружја у његовој делотворности. Напомињу да информациони простор отвара широке могућности за примену метода хибридних сукоба ради смањења борбеног потенцијала јачег и богатијег непријатеља. (Gerasimov, 2013). Следеће карактеристике информационог простора погодују примени информационог и сајбер оружја у такозваном хибридним сукобима: 1)

могућност приступа са дистанце, 2) тешкоће идентификовања нападача и приписивања одговорности за напад и 3) мала цена производа високе технологије који су слободно доступни на тржишту (Миљковић, Путник, 2016, 177-178.).

„Мека димензија“ информационих операција, тј. на њен информационо-перцептивни аспект (пропаганда, одмањивање и дезинформисање), захтева много мање финансијских средстава, имајући у виду да многе сиромашне земље имају дугу традицију у проучавању вештине управљања перцепције противника на нижем нивоу вођења сукоба. Информационо оружје може бити искоришћено према противничком циљу са већом брзином у односу на друге врсте (Gerasimov., 2013, 7-8). Масовност и доступност информационог оружја погодује примени концепта „народног рата“ или „тоталне одбране“ у хибридним сукобима.

Такође, треба се подсетити да се победа постиже не само материјалним већ и духовним ресурсима народа, његовим јединством и тежњом да се свим снагама одупре агресији. Са друге стране, деловање према противничком становништву, као једном од важнијих циљева и „центра гравитације“² чије расположење и понашање пресудно утиче на токове догађаја, могуће је путем многих асиметричних операција на информативном плану.

Руски теоретичари због тога закључују да ће информациони сукоби имати кључну улогу у савременим и будућим конфликтима. Циљ у наредним сукобима неће бити постигнут уколико се не постигне информациона супериорност над противничком страном. У суштини, оквир за хибридне и нелинеарне сукобе, како су представили руски војни експерти Чекинов и Богданов, ослања се на успешној

2 Речи центар и гравитација, потичу од латинских (односно грчких) речи „centrum“ и „gravitatio“. У свом незавршеном делу О рату Клаузевиц је користио појмове *centra gravitates* и *schwerpunkt* за описивање концепта достизања циљева рата. Тврдио је да се из карактеристика зараћених страна развија један центар, који је извор свих снага и покрета зараћених страна и од којег све зависи, тј. који представља ону тачку на коју се усмеравају сва енергија и ресурси. Центар гравитације дефинисан је у Америчким војним документима као оне способности или извори снаге „из којих војне снаге црпе своју слободу акције, физичку снагу и вољу за борбом“ (Види шире: Драгомир Ђурић и Сретен Егерић, „Појмовно одређење центра гравитације“, *Војно дело*, пролеће/2012, стр. 228-252.

примени информативних операција на почетку сукоба како би се обликовали повољни услови за извођење војних операција. Један од њихових аргумената је да се применом ових операција, смањује се потреба за значајнијим ангажовањем војних снага у нападним операцијама (Chekinov, Bogdanov, 2013).

Руски концепт примене информативних сукоба користи војна и невојна средства, која ангажује истовремено и брзо кроз све физичке и информативне домене (просторе сукоба), кроз примену асиметричних и индиректних активности. Нападач, применом информативних сукоба, ублажава и умањује борбене могућности и спремност противника, ствара хаос, заузима виталне објекте и зоне и изолује непријатељско вођство. Иако концепт подразумева употребу конвенционалне силе, која је супериорна и чија је победа скоро извесна, њена употреба се априори не подразумева. Војни сукоб се сматра и оцењује као нежељена активност која се употребљава по потреби и за строго дефинисане циљеве и мисије. Циљ овог концепта је да тежи психолошкој победи, а не победи у физичком домену. Не жели се да војна акција има главну улогу, већ се пушта да механизми информативних сукоба остваре ефекте другог и трећег реда – фазе кампање, како би се „освојила“ подручја која су предмет сукоба.

Наведени теоријски погледи о значају информативних сукоба у новим ратовима утицали су и на конципирање стратегијских и доктринарних докумената Руске Федерације из области безбедности и одбране.

Тако важећа Стратегија националне безбедности Руске Федерације у члану 82. препознаје утицај деструктивног информативно-психолошког дејства као опасност по националну безбедност Руске Федерације (Стратегија националне безбедности Российской Федерације, 2015). Војна доктрина Руске Федерације из 2014. године препознаје значај заштите информативног простора Руске Федерације у сврху заштите националних интереса. Посебно се у члану 12. наведеног документа, поред ширења НАТО на исток, препознаје и „коришћење информативних и комуникационих технологија у војно-политичке сврхе, противно међународном праву“. Такође, у чл.15, истиче се „сложена примена

војне силе, политичких, економских и информационих и других средства невојног карактера“ као једна од битних одлика савремених сукоба (Военная доктрина Российской Федерации, 2014).

Током децембра 2016. године Руска Федерација је усвојила нову Доктрину о информационој безбедности, замењујући Доктрину из 2000. године. Доктрина информационе безбедности Руске Федерације наводи да „обавештајне службе одређених држава повећано користе информационе и психолошке алате у циљу дестабилизације унутрашње политичке и друштвене ситуације у разним регионима широм света и угрожавања суверенитета и територијалног интегритета других држава“. Исти документ, такође, истиче борбу „против информационих и психолошких активности, укључујући и оне усмерене на омаловажавање историјских чињеница и родољубивих традиција које се тичу одбране отаџбине“ као једну од кључних области од значаја за обезбеђивање информационе безбедности Руске Федерације (Доктрина информационной безопасности Российской Федерации, 2016).

Из наведеног се може закључити да савремени стратегијско-доктринарни документи Руске Федерације прате токове у области карактера савремених сукоба и значаја информационог и психолошког аспекта савремених сукоба.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА:

ПОУКЕ ЗА РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ ЗА УПОТРЕБУ ИНФОРМАЦИОНИХ ДЕЈСТАВА ЗА ОДБРАНУ НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Примена информационих дејстава у међународним сукобима налази се у сталном порасту. Развијене земље успостављају националне стратегије и доктрине примене информационих дејстава у којима дефинишу циљеве, снаге за њихову реализацију, као и методе офанзивног и дефанзивног деловања. Полазе од претпоставке и искуства из савремених сукоба да се жељени циљеви у садашњим односима снага могу у потпуности или делимично постићи и силом без насиља, „ненасилном агресијом“, прихватљивом

алтернативом од директне конфротације, односно једном од „најмање узнемиравајућих облика међународних конфликта“.

Примена информационих дејстава према СФРЈ, СРЈ и Републици Србији има дугорочни карактер, са великим бројем носилаца таквих дејстава како националних тако и наднационалних. Противничко деловање у информационој сфери било је један од најбитнијих фактора који су утицали на унутрашња дешавања у Републици Србији, политичке промене и безбедносна дешавања које су се десиле у нашој ближој прошлости. Анализа истраживачке грађе о догађајима за време НАТО агресије указује да је информационо дејство НАТО према СРЈ имало стратегијски значај, као и да је НАТО користио сва достигнућа у извођењу информационих дејстава, од растурања летака широм СРЈ, емитовања са стационарних, пловених и ваздушних платформи сопствених пропагандних програма на радио и ТВ фреквенцијама наших станица, максимално коришћење медијских гиганата, свакодневних конференција за штампу у седишту НАТО у Бриселу, формирања и слања бројних екипа за непосредно лобирање у све значајније светске земље и форуме.

Такође, анализа догађаја у периоду промене власти у Републици Србији октобра 2000. године указује да су наведени догађаји имали карактеристику „обојене револуције“ са усклађеним субверзивним активностима западних обавештајних служби, у оквиру којих су значајно место заузимале информационе и психолошке активности које су спроводиле администрације западних сила и њихове службе према тадашњем режиму и јавном мњењу у Савезној Републици Југославији, путем домаћих и страних медија (Миљковић, Тадић, 2017).

Имајући у виду да у међународном праву не постоји сагласност у вези са легалношћу употребе информационо – медијских дејстава, информационих напада у сајбер простору и контроле употребе Интернета, основано се може очекивати да ће се информациона дејства убудуће примењивати као и до сада, прилагођавајући се потребама конкретног политичког тренутка и користећи реалне могућности које јој стоје на располагању.

У „информационом добу“ информација дејства постају све важније као активност за остварење циљева националне безбедности, односно средставо за одговор безбедносним изазовима на међународној сцени. У том смислу, намеће се потреба покретања конкретних активности Републике Србије на националном и међународном плану.

На међународном плану, Република Србија би требало да, као активни члан међународне заједнице правовремено узме учешће у међународној акцији регулисања сукоба у информационој сфери. У складу са властитом позицијом у светском информационом простору, посебно у сајбер подручју, Србија би могла пође путем руског схватања да су сукоби у информационој сфери усмерени против нација облик агесије који је потребно забранити.

На националном плану треба покренути активности за доградњу стратегијских и доктринарних докумената, као и нормативних аката Републике Србије из области националне безбедности и одбране ради унапређења улоге и капацитета институција које учествују у извођењу информационих дејстава у одбрани националне безбедности.

Основу стратегијско-доктринарног оквира употребе информационих дејстава за одбрану информационе сфере Републике Србије чине Стратегија националне безбедности Републике Србије и Стратегија одбране Републике Србије из 2019. године и Доктрина Војске Србије из 2010. године.

Стратегија националне безбедности и Стратегија одбране представљају систем комплементарних норми које се односе на реализовање специфичних одбрамбених функција државе, између осталих и у информативној области. У вези са тим, на плану усклађивања стратегијских и доктринарних докумената са савременим изазовима и претњама из информационе сфере, потребно је, у складу са одредбама ових докумената, актуелизује значај безбедности и одбране националне информационе сфере Републике Србије³ а претње из информационе сфере третираји као

---

3 Године 2001. од стране Председника Републике Белорусије, А. Г. Лукашенка, утврђена је Концепција националне безбедности. У овом документу постоји посебна целина под називом „Безбедност Републике Белорусије у информационој сфери“. Један од основних фактора који чини претњу у информационој и хуманитарној сфери овако је опредељен: „Ширење непроверених или

врсту претњи како војне тако и невојне природе.⁴ Посебан подстицај унапређењу заштите од противничког дејства путем информационог деловања, допринело би доношење Стратегије информационе безбедности Републике Србије где ће бити дефинисани национални информациони системи од значаја за безбедност и одбрану земље, дефинисане улоге појединим државним органима као и опредељени састави за њену одбрану у информационом простору.

Још је Стратегија националне безбедности из 2009. године означила спољну информативну делатност као могућу претњу унутрашњој безбедности земље (Стратегија националне безбедности Републике Србије, 2009). У њој је било наведено да су развојем савремених информационих технологија, настале нове околности за деловање различитих група и недржавних актера у остваривању њихових циљева, што повећава ризике од угрожавања информационих и телекомуникационих система земље. Претходна стратегија је истицала да до угрожавања функционисања битних елемената система одбране може да дође и кроз деловање сајбер претњи које потичу ван територије Србије (Стратегија националне безбедности Републике Србије, 2009, 9-13). Због тога је у претходној Стратегији био наведен значај благовременог прикупљања и размена података и информација, односно инсистирање је на сталном унапређивању информативне и превентивне делатности. У Стратегији из 2019. године, додатно се наглашава да динамика глобалног развоја информационих технологија условиће даље интензивирање активности повезаних са ширењем лажних вести и дезинформација путем друштвених мрежа. С тим у вези, наводи се да ће у циљу заштите од ових претњи унапређивати способности и капацитета обраде, преноса и заштите информација и информационо-комуникационих система и

измишљених информација, усмерених на рушење... духовних и моралних вредности друштва, а такође подстицање националне и религиозне мржње...“; (Концепција националне безбедности Републике Беларусь, Минск, 2001. стр. 45 – 48.)

4 Стратегија оружане борбе Савезне Републике Југославије, која је донесена пре агресије 1999. године, међу облике угрожавања неоружаним деловањем убрајала је, између осталих и психолошко-пропагандадејства (ППД), обавештајну активност и друга субверзивна дејства.

одбране од техника хибридног и информационог ратовања у информационом и сајбер простору (Стратегија националне безбедности, 2019).

Стратегија одбране из 2009. године прецизира да структуру система одбране, као дела система националне безбедности, чине и институције које се баве пословима из области информисања. Ова стратегија, што је врло важно, наводи да основни ресурси одбране Републике Србије, чине људски и материјални ресурси, где у ове друге спадају и *информациони* потенцијали Републике Србије који се ангажују за потребе одбране (Стратегија одбране Републике Србије, 2009, 16-18). Стратегија одбране из 2019. године наводи да хибридне претње, као нови карактер претњи где информациона дејства имају важну улогу, представљају кључне чиниоце у процесу изналажења одговарајућег модела безбедносног и одбрамбеног организовања држава, што додатно указује на обавезу система одбране Републике Србије да развије капацитете за одбрану од претњи из информационог простора. Ова оцена је и посебно наглашена ставом из Стратегије одбране из 2019. године да ширење лажних вести и дезинформација у оквиру концепта хибридног и информационог ратовања могу да се негативно одразе на функционисање елемената система одбране, због чега је наглашена неопходност континуираног развија технолошке и информационе заштите елемената система одбране на свим нивоима организовања (Стратегија одбране Републике Србије, 2019).

Основе употребе информационих дејстава за одбрану Републике Србије најјасније су дефинисане у Доктрини Војске Србије. У Доктрини је наведено да окружење у којем се употребљавају снаге одбране Републике Србије, обухвата, између осталог и информациону димензију. Доктрина истиче да у оперативне способности Војске Србије спада између осталог и способност искоришћења информационог простора, која подразумева могућност Војске Србије или њених делова да прикупља, обрађује, користи и размеђује податке о простору, времену, сопственим и противничким снагама (Доктрина Војске Србије, 2010, 17). Та способност се исказује кроз капацитет, брзину и квалитет прикупљања,

обrade, преноса и заштите информација од утицаја на ефикасност употребе снага (Доктрина Војске Србије, 2010, 17-18). Доктрина наводи да Војска Србије изводи борбене и неборбене операције. У неборбене операције спадају и информационе операције, које се изводе на свим нивоима командовања као интегрални део осталих операција или самостално, у периоду њиховог: планирања, оперативног развоја снага, у току и по завршетку других операција. Циљ извођења информационих операција остварује се реализацијом различитих војних и невојних мера и активности (Исто, 31). Невојне мере обухватају политичке и дипломатске акције, информисање јавности и сарадњу с цивилним структурама. Војне мере и активности обухватају: 1) психолошке мере и активности, 2) електронска дејства, 3) безбедносне мере и 4) обмањивање.

Може се закључити да постојећа стратегијска и доктринарна документа из области безбедности и одбране дају основни оквир за употребу информационих дејстава за одбрану земље. Евидентно је да се у Стратегији националне безбедности и Стратегији одбране потенцира значај информативне делатности за безбедност и одбрану Републике Србије. Међутим, информативна делатност се као таква у овим документима не третира као мера активне одбране, односно као средство за одбрану националне информационе сфере, што је потребно доградити у складу са савременим доктринарним опредељењима других земаља, на пример Руске Федерације. У Доктрини Војске Србије став да информативни ресурси представљају ресурсе одбране је јасан, али би требало би да буде детаљније разрађен и примењен у нормативним актима који произилазе из Доктрине, а посебно операционализован кроз конкретне задатке институцијама за заштиту информационих ресурса Републике Србије од значаја за одбрану, као и коришћење информационих ресурса за активну одбрану земље. Позитивно је што је у Доктрини јасно наглашен значај способности искоришћења информационог простора што може да се доведе у везу са “способности искоришћења информационог простора за утицај на противничку страну“ и друге безбедносне изазове, а што би требало да буде уграђено у овај докуменат.

Са друге стране, уочљиво је да у стратегијским документима Републике Србије нису дефинисани стратегијски циљеви и дати основни правци обезбеђења информационе безбедности. У том смислу, поучни су ставови руских теоретичара који су дефинисали и класификовали стратешке циљеве информационе безбедности у области националне безбедности и одбране (Партыка, 2018). Стратешки циљеви информационе безбедности у области националне безбедности су заштита суверенитета, одржавање политичке и социјалне стабилности, територијални интегритет државе, обезбеђивање основних права и слобода човека и грађана, а такође и заштита критичне информационе инфраструктуре (Герзић, 2020). Стим у вези, основни правци информационе безбедности у области националне безбедности Републике Србије могу бити:

- сузбијање коришћења информационих технологија за промовисање екстремистичке идеологије, ширење ксенофобије, националног нејединства ради подривања суверенитета, политичке и друштвене стабилности, насилне промена уставног поретка и кршење територијалног интегритета државе,
- сузбијање активности штетних по националну безбедност, које се врше коришћењем техничких средстава и информационих технологија од стране страних служби и организација страних држава, као и од стране појединаца, повећање заштите критичне информационе инфраструктуре и стабилности њеног функционисања, развијање механизма за откривање и спречавање информационих претњи и отклањање последица њихове примене, повећање заштите грађана и територија од последица ванредних стања изазваних информационо-техничким утицајем на објекте критичне информационе инфраструктуре.
- неутрализација информационог утицаја усмереног на нарушавање традиционалних духовних и моралних вредности државе

Стратешки циљ информационе безбедности у области одбране се дефинише као ефикасна заштита виталних

интереса појединца, друштва и државе од унутрашњих и спољних претњи повезаних са коришћењем информационих технологија у војне и политичке сврхе, у циљу спречавања непријатељских аката агресије, чији је циљ подривање суверенитета државе, кршење територијалног интегритета држава и угрожавање међународног мира, безбедности и стратешке стабилности. У складу са тиме, главни правци заштите информационе безбедности Републике Србије у области одбране могу бити:

- стратешко одвраћање и спречавање војних сукоба који могу настати као резултат употребе информационих сукоба,
- унапређење информационе безбедности оружаних снага и других снага система одбране, укључујући снаге и средства информационог супростављања,
- предвиђање, откривање и процена информационих претњи, укључујући претње оружаним снагама државе у информационој сфери, и
- неутралисање информационо-психолошког утицаја, усмереног на подривање јединства народа, историјских основа и патриотских традиција повезаних са одбраном земље.

Оно што такође треба искористити као позитивне смернице из теоријских и доктринарних приступа из Руске Федерације за доградњу стратегијских и доктринарних приступа Републике Србије је да информациону безбедност треба сагледавати не само као техничко питање, имајући у виду да је за Стратегију развоја информационе безбедности Републике Србије надлежно Министарство трговине туризма и телекомуникација, него као сложен и вишеслојан проблем који је предмет интердисциплинарних, технолошких и хуманистичких научних истраживања. У том смислу информациону безбедност треба дефинисати у ширем смислу као безбедност друштва и владе у психолошком, научном, културном и производном аспекту, са посебним нагласком на заштити државних информационих извора и система, а не онако како је дефинисано у Закону о информационој

безбедности Републике Србије који презентује уско техницистичко гледање на ово безбедносно питање (Закон о информационој безбедности, 2017).⁵

Даље, врло је важно да се у стратегијским документима нагласи да се информациона дејства према нашој земљи неће сматрати као невојна фаза сукоба, као и да се одбрана од противничких информационих дејстава води преко читавог скупа активности од значаја за националну безбедност.

Оно што је посебно корисно за Републику Србију, имајући у виду ограничене људске и материјалне капацитете и још недовољан ниво техничког развоја је примена руског приступа који афирмише примену „меке димензије“ информационих дејстава, тј. њихов информационо-перцептивни аспект (пропаганда, одмањивање и дезинформисање), који захтева много мање финансијских средстава. Овакво опредељење се уклапа и са релативно свежим и позитивним искуством у вођењу пропагандне одбране током агресије 1999. године, као и са чињеницом да је овакво информационо оружје довољно јефтино и једноставно за производњу, као и да могућност његове масовне употребе погодује примени концепта „тоталне одбране“ који је прихваћен и дефинисан у стратегијским документима Републике Србије из области безбедности и одбране.

Трећи правац активности у приступу овом проблему се огледа у неопходној потреби да што пре отпочне са изградњом властитих капацитета за одбрану националне информационе сфере. Они се морају развијати паралелно у свим правцима и не смеју бити ограничени на пасивну одбрану, јер такав правац води у подређен положај у области информационих сукоба. Имајући у виду степен зависности српског друштва од активности у информационом, посебно сајбер простору, приоритетне области развоја би требало да буду активна одбрана сувереног информационог простора. У извођењу информационих операција у циљу одбране

5 У њему је дефинисано да информациона безбедност представља скуп мера које омогућавају да подаци којима се рукује путем ИКТ (техничких) система буду заштићени од неовлашћеног приступа, као и да се заштити интегритет, расположивост, аутентичност и непорецивост тих података, да би тај систем функционисао како је предвиђено, када је предвиђено и под контролом овлашћених лица.

националне информационе сфере треба да се укључе сви субјекти значајни за одбрану земље. Једина ограничења у томе би морала да буду обавезе поштовања постојећих регулатива међународног права оружаних сукоба, људских права и националних интереса (Младеновић, 2012, 37-38).

У закључку, може се констатовати да у ситуацијама, када активности у информационом простору и окружењу Републике Србије, како информационо-технолошке тако и информационо-психолошке природе, представљају претњу по националну безбедност, држава мора имати развијене стратегије и капацитете својих снага одбране за одговор на наведене претње и исте ангажовати на основу стратегијских и законских решења и надлежности институција. Теоријски приступи безбедносних и војних експерата Руске Федерације у конципирању одбране у информационој сфери пружају добру основу за доградњу стратегијског и доктринарног приступа Републике Србије у овој области.

РЕФЕРЕНЦЕ

Андреј Лиаропулос, *Russia's Approach to Information Operations*, January 2007, www.rieas.gr/

Военная доктрина Российской Федерации, 2014. године, доступно на www.scrf.gov.ru, преузето 30.04.2020. године.

Гареев М.А. *О некоторых характерных чертах войн будущего*. /Военная мысль. - 2003.,бр. 6., стр. 52 - 59.

Герзић Чедомир, *Информациона безбедност као елемент националне безбедности*, 15. Међународна конференција Ризик и безбедносни инжењеринг, Копаоник, 16.-18. јануар, 2020. http://www.rizik.vtsns.edu.rs/RSE_2020/radovi/05/RIZIK_05_4.pdf

Доктрина Војске Србије (Службени Војни лист бр. 2/10) стр. 17.

Доктрина информационној безбедности Российской Федерации, Президент, 09. 09. 2000.

Закон о информационој безбедности „Службени гласник РС“,

бр. 6 од 28. јануара 2016, 94 од 19. октобра 2017, 77 од 31. октобра 2019.

Концептуалне взгляды на деятельность Вооруженных Сил Российской Федерации в информационном пространстве, Министерство обороны Российской Федерации, 2011, стр. 5

Концепция национальной безопасности Республики Беларусь, Минск, 2001. стр. 45 – 48.)

Манойло А.В. - *Информационно-психологическая война: факторы, определяющие формат современного вооруженного конфликта.* — Киев: Материалы V Международной научно-практической конференции «Информационные технологии и безопасность», вып. №8, 2005 г., стр. 73-80.

Мијалковић Саша.: „Национална безбедност – од Вестфалског концепта до послехладноратовског“, *Војно дело* 2/2009, стр. 56.

Миљковић Милан и Дарко Тадић, „Информационе операције западних обавештајних служби у србији октобра 2000. Године“, *Војно дело*, 5/2017, стр.

Миљковић Милан, Путник Ненад, „Активности савремених обавештајних служби у сајбер простору“, *Војно дело*, (Београд, 7/2016, стр 177-178.)

Младеновић М., Дракулић М., Јовановић Д.: *Међународно право и сајбер ратовање*, *Војно дело*, пролеће 2012, стр.17.

Панарин И.: *Проблемы обеспечения информационной безопасности в современных условиях*, Украинский ресурс по безопасности, <http://kiev-security.org.ua>, 1997.

Панарин Игор Николаевич - *Технология информационной войны./ 2003., стр. 320*

Папарин И.: *Доктрина информационе одбране Русије*, Евроазија, јули 2012, <http://euroasiaserbia.wordpress.com/2012/07/18/>

Партыка, Т.Л. Информационная безопасность: Учебное пособие / Т.Л. Партыка, И.И. Попов. - М.: Форум, 2018.

- Петровић, Ј.: „Информациона безбедност – правни, економски и технички аспект“, *Информациона безбедност 2012 – научно стручни скуп*, Београд, стр. 3.
- Синковски, С.: „Информациона безбедност – компонента националне безбедности, Београд“, *Војно дело*, 2/2005, стр. 49.
- Стратегија националне безбедности Републике Србије, 2009, стр. 24.
- Стратегија националне безбедности Републике Србије, „Службени гласник РС“, број 94 од 27. децембра 2019.
- Стратегија одбране Републике Србије, „Службени гласник РС“, број 94 од 27. децембра 2019.
- Стратегија одбране Републике Србије, Министарство одбране, 2009, стр.16.
- Стратегија национальной безопасности Российской Федерации, чл. 82, 2015. године, доступно на www.scrf.gov.ru, преузето 30.04.2020. године
- Урсул А.Д., Цырдя Т. Н., „Информационная безопасность, сущность, содержание и принципы ее обеспечения“, *Журнал Факт* № 2, 2000.
- A.V. Smolovyi, „Problemniye voprosy sovremennogo operativnogo iskusstva i puti ikh Rescheniya“, *Voyennaya Mysl* no. 12, 2012.
- Ariel Cohen and Robert E. Hamilton, *The Russian Military and the Georgian War: Lessons and Implications*, Monograph, Strategic Studies Institute, U.S. Army, Carlisle, 2011, p 19.
- Bikkenin R. “Information Conflict in the Military Sphere: Basic Elements and Concepts“, *Morskoy Sbornik*, No 10, 2003, pp. 38-40.
- Chekinov and Bogdanov, “The Nature and Content of a New-Generation War,” *op cit.*.
- General Valery Gerasimov, “The Value of Science in Foresight: New Challenges Require Rethinking on the Forms and Methods of Warfare,” *Military Industrial Kurier*, (27 Feb. 2013), <http://vpknews.ru/sites/default/files/pdf/>

VPK_08_476.pdf .

Georgii S. Isserson, *The Evolution of Operational Art.*, Fort Leavenworth, SAMS Theoretical Special Edition, 2005.

http://www.eastviewpress.com/Files/MT_FROM%20THE%20CURRENT%20ISSUE_No.4_2013.pdf

Janis Berzins, *Russia's New Generation Warfare in Ukraine: Implications for Latvian Defense Policy* Riga, National Defense Academy of Latvia, Center for Security and Strategic Research, 2014, pp 2-3.

Janis Berzins, *Russia's New Generation Warfare*, October 11, 2016, [http://www.thepotomacfoundation.org/The New Generation of Russian WarfareThe Potomac Foundation.htm](http://www.thepotomacfoundation.org/The_New_Generation_of_Russian_WarfareThe_Potomac_Foundation.htm)

M. D. Ionov, „On Reflexive Control of the Enemy in Combat”, *Military Thought* (English edition), No. 1, January 1995.

McAfee, *Virtual Criminology Report 2009*, Santa Clara, McAfee, 2009.

Nathan D. Ginos, *The Securitization of Russian Strategic Communication*, Monograph, School of Advanced Military Studies, Fort Leavenworth, 2010.

Nye J. S. Jr.: „SoftPower“, *Foreign Policy*, no. 80, 1990, pp. 153-170.

Rastorguyev C.: *An Introduction to the Formal Theory of Information Warfare*, Moscow, 2003, p. 6.

Scott J. Shackelford, “Estonia Three Years Later: A Progress Report on Combating Cyber Attacks”, in: *Journal of Internet Law*, February 2010.

Sergei Chekinov, Sergei Bogdanov, “The Nature and Content of a New-Generation War, *Voyennamysl*, No.4, October 2013, *mysl*, No.4, October 2013, http://www.eastviewpress.com/Files/MT_FROM%20THE%20CURRENT%20ISSUE_No.4_2013.pdf

Thomas L. T., „Russian Views on Information-based Warfare“, *Airpower Journal* (Special Edition 1996), pp.25-35.

Through Toughness, Fort Leavenworth, Foreign Military Studies Office, 2011, p 131.

Timothy L. Thomas, *Recasting the Red Star: Russia Forges Tradition and Technology Through Toughness*, Fort Leavenworth, Foreign Military Studies Office, 2011.

Timothy L. Thomas, *Recasting the Red Star: Russia Forges Tradition and Technology*

Timothy L.T.: *Dialectical versus Empirical Thinking: Ten Key Elements of the Russian Understanding of Information Operations*, Fort Leavenworth: Foreign Military Studies Office, Center for Army Lessons Learned, September 1998, p.1.

Valery Gerasimov, „The value of science in anticipation”, *VPK news*, 27 February 2014, <http://www.vpk-news.ru/articles/14632> (преузето 07.04.2017).

Vasily K. Kopytko, „Evolution of Operational Art”, *Voyennaya Mysl* 17, no 1, 2008, pp.202-214

Volodymyr N. Shemayev, „Cognitive Approach to Modeling Reflexive Control in Socio-

**Milan Miljkovic
Dragan Jevtic**

**CONFLICTS IN THE INFORMATION SPACE FROM
THE ANGLE OF MILITARY THOUGHT IN THE
RUSSIAN FEDERATION - EXPERIENCES FOR THE
SECURITY OF THE REPUBLIC OF SERBIA**

Resume

Modern states, due to the mass application of information technology in the field of communications, face the problem of effective control and protection of the national information sphere, and thus national security. Information has long been used for manipulative purposes and as a means of leading conflicts, and the modern information age has only further actualized the information space as a combat space of modern global society. The use of misinformation and false news within the concept of „hybrid and information warfare“ has been actualized, as a way of conducting geopolitical conflicts between great powers, but also as a means of influencing and putting pressure on small states. In this regard, the paper analyzes the theoretical and conceptual approach of security and military theorists of the Russian Federation regarding the defense against threats from the information sphere. The results of the analysis indicate that the theoretical approach of the Russian Federation in this area is applicable to the Republic of Serbia, which in its current strategic documents in the field of defense and security emphasized the need to develop a system of defense against threats from the information space.

Keywords: information action, information space, perceptual means.

---

* Овај рад је примљен 07. априла 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 12. јула 2021. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

НАЦИЈА, ИСТОРИЈА, НАЦИОНАЛНИ ОДНОСИ

<i>Владимир Првуловић</i>	ДОБРОВОЉНА АСИМИЛАЦИЈА СРБА?.....	135
<i>Рајко Петровић</i>	ИНСТИТУЦИОНАЛНА РЕШЕЊА ЗА ПРЕВАЗИЛАЖЕЊЕ МЕЂУНАЦИОНАЛНИХ ТЕНЗИЈА У ЦРНОЈ ГОРИ.....	155
<i>Милоје Здравковић</i>	УЗРОЦИ ПРВИХ СУКОБА СРБА И АЛБАНАЦА КРОЗ ИСТОРИЈУ	183
<i>Ратко Љубојевић</i>	БАЛКАНСКО ПИТАЊЕ У ВРЕМЕ БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА	205

Владимир Првуловић*

Геокономски факултет, Београд

ДОБОВОЉНА АСИМИЛАЦИЈА СРБА?

Сажетак

После свих неправди које су међународни фактори, пре свега ратни непријатељи, али и каснији миротворци, учинили српском народу у два светска рата, у планираном разбијању СФРЈ - медијском харангом, санкцијама и агресијом НАТО на СРЈ и Србију, јасно је да тада, па ни данас није било лако бити Србин. Сигурно је ризично јавно се тако декларисати у свету који је Србе сврстао у „лоше момке“, а посебно је то тешко нашим исељеницима у земљама са доминантним антисрпским ставовима. Зато се многи наши исељеници, из егзистенцијалних, пре свега економских разлога, устежу да изразе своје српско порекло и идентитет. Ако морају, радије истичу да су Југословени. За разлику од њих, припадници бивших југословенских народа, разбијањем Југославије уз помоћ западних земаља у које су се касније иселили, поносито истичу своју нову државност, одричући се српске прошлости, историје и културе и дистанцирајући се од свега што је српско. Све то, показали су подаци из последњег пописа становништва у САД 2011, који нам даје невероватне статистичке податке. У САД има дупло више Југословена, а од Срба више Хрвата, Словенаца, па чак и Албанаца. То је чињеница која указује да се на дужи рок, посебно у другој и трећој генерацији наших људи у расејању, ради о некој врсти добровољне асимилације, уз постепени губитак српског националног и културног идентитета. Србија, као земља матица и Српска православна црква, би морале да предузму државничке и верске, образовне, међународно правне мере, за охрабривање и заштиту наших људи у расејању да сачувају свој српски

* vprvulovic@naisbitt.edu.rs

идентитет и преносе га на нове генерације својих потомака. Иначе ће полако, али сигурно чак и статистички нестати.

Кључне речи: асимилација, апатрид, национални и културни идентитет, расејање, дијаспора, статистички попис становништва, културно наслеђе, српска православна црква, национално биће.

УВОД

На питање о националном пореклу у америчком попису становништва 2011, само се 176.666 америчких грађана изјаснило да су Срби. Као Југословени 325.451 (већином Срби из отцепљених ју-република), а као Хрвати 434.425. Више од Срба, изјаснило се 179.806 Словенаца, и чак 182 423 Албанаца!? Шта ово значи? Суочавамо ли се са својеврсном добровољном асимилацијом¹ Срба у расејању? Како то да други, поменути народи из бивше СФРЈ, несметано поносито истичу своје порекло? Морамо добро проучити све разлоге оваквог става наших грађана у дијаспори и као држава и друштво предузети мере да им се помогне и олакша њихов положај у исељеништву

Један од кључних разлога за обраду ове изузетно значајне теме је процес вишедеценијског одрицања дела наших грађана, посебно оних у расејању, од српског националног бића. То, уз неке друге појаве које ћу обрадити,

---

1 Асимилација је у антропологији и социологији друштвени процес у којем се појединци или групе различитог етничког наслеђа стапају у преовлађујућу културу друштва. Овај процес асимилације подразумева попримање карактеристика преовлађујуће културе до те мере да асимиллована група престаје да се друштвено разликује од осталих чланова друштва. Другим речима, губи лични идентитет и препознатљивост или потпуно нестаје. Као таква, асимилација је најекстремнији облик акултурације. Иако се асимилација може извршити силом или добровољно, ретко је када мањинске групе у потпуности замене своје претходне културне праксе. Још један пример добровољне асимилације догодио се током 18. и 19. века, када су се милиони Европљана преселили у Сједињене Државе. Иако се сматра да су се досељеници европског порекла у потпуности уклопили у чланове преовлађујуће англо-протестантске културе, научна истраживања с краја 20. и почетка 21. века, заговара уравнотеженији и плуралистички поглед на историјске културне промене међу америчким етничким групама. Израз **асимилација** може означавати културни, језички, психолошки и природни процес. Prine Pauls, Elizabeth. „Assimilation“ . *Encyclopedia Britannica*

доводи до својеврсног урушавања српског националног и културног идентитета. Другачије речено, до нестајања или одрођивања Срба, које се у дужем периоду догађа пред нама без значајнијег и организованијег отпора. Да ли смо свесни опасних последица тог процеса по наше и судбине наших потомака?

Морам да напоменем: о овој теми не пишем само на бази проучавања литературе и докумената, већ и из непосредних искустава у раду са нашом дијаспором у ранијој дипломатској пракси. Као дипломата, задужен, између осталог, и за образовање деце наших исељеника на матерњем језику, службовао сам у земљама са значајним бројем наших људи у расејању, као што су Аустрија и Француска. По функцији у мултилатералној дипломатији у оквиру КЕБС (сада ОЕБС), био сам члан делегације СФРЈ задужен за тзв. трећу (хуманитарну) корпу Хелсиншког Финалног акта КЕБС, која обухвата и ову област. Као члан делегације СФРЈ на Конференцији КЕБС о људским правима у Отави (боравио два пута по три месеца у Канади) и људским контактима у Берну (три месеца), интензивно и документовано сам се бавио проблемима исељеника уопште и нашом дијаспором конкретније. Зато мислим да имам основа за озбиљнију расправу о проблемима који су тема овог рада.

Недавно је у „Политици“, на насловној страници, објављена следећа прича која илуструје проблеме, поделе и крњи углед наших исељеника у Канади.²

Дакле, у ситуацији када нас од деведесетих година

---

2 „Занимљиво писмо стигло нам је недавно из Канаде, из Нијагара Фолса, града на обали истоимене реке и покрај познатог водопада. Аутор поменутог писма је Миломир Главчић, познати хуманиста, који је за градњу мостова, цркава, вртића, асфалтирање путева, помоћ познатим му и непознатим невољницима у Србију до сада упутио око десет милиона канадских долара. Већину његових добротинстава „Политика“ је пропратила, али је мање познато да он свесрдно помаже и српску заједницу у Канади, понајвише у региону Онтарио, коме припада и Нијагара Фолс, град у коме деценијама Главчић са својом породицом живи. Писмо је необично и посебно занимљиво јер је копија његове хумане понуде, недавно упућене тамошњој православној црквеној општини, тј. цркви посвећеној Светом Ђорђу. У тој понуди он нуди помоћ од милион долара, а заузврат не тражи ништа друго осим – српске слоге. Наиме, до неслоге у канадској епархији је дошло давно, у послератном периоду и то се и данас тамо понекад препознаје. Међутим, неслога у самом региону Нијагара Фолса настала је пре десетак година, када се један број тамошњих верника

прошлог века и западне подршке растурању СФРЈ кршењем Устава тадашње Југославије, прати анатема лоших момака, који се противе насилном цепању земље и сукобима који су уследили, сада се делимо и унутар православне и светосавске цркве, која је један од кључних чинилаца српског националног идентитета. Да ли смо свесни куда нас то води? Поставила су ми се бројна питања: зашто до тога долази и зашто такве дегенеративне процесе не спречавамо организовано? Да ли смо свесни опасних последица по наше судбине и наше потомке?

У овом раду настојаћу да утврдим основне разлоге за ову и друге поделе и сукобе. Покушаћу да предложим мере које треба да предузимају држава, црква, удружења наши исељеника и свако од нас, како би зауставили трагично осипање српског националног, културног, верског и духовног идентитета у земљи и расејању.

ДЕФИНИЦИЈА ПОЈМОВА И ПРОУЧАВАНИХ ПРОБЛЕМА

Наш угледни историчар и академик Василије Крстић је, у неколико својих текстова, утврдио да су Срби подложни (склони) асимилацији. То је озбиљна и забрињавајућа констатација, на бази исцрпног проучавања српске историје, над којом се морамо замислити и покушати да ту уочену појаву зауставимо и спречавамо.

ГЕНЕЗА НАШИХ ПОДЕЛА И ОДРИЦАЊА ОД НАЦИОНАЛНОГ БИЋА У ЗЕМЉИ

Још у оквиру Краљевине СХС, затим Краљевине Југославије, ФНРЈ и СФРЈ, знало се, али из политичких, демагошких разлога прикривало, да Словенци и Хрвати заједничку државу сматрају само прелазном фазом у стварању

успротивио појединим одлукама црквене општине Свети Ђорђе, нарочито у погледу статуса и управљања црквеном имовином. И, уз благослов тадашњег епископа канадског Георгија, у том региону се оснива још једна, нова епархија. Поменути незадовољни Срби изнајмљују храм од украјинске заједнице и посвећују га Светом Илији“., Политика, 5.март 2021.

сопствених националних држава. Све су чинили како би се кроз религију, језик, писмо, обичаје и измишљање своје „славне“ историје, дистанцирали од Срба. То је појава коју Срби, из заљубљености у југословенство и Југославију, уз помоћ Тита и српских титоистичких политичара, нису хтели да виде. Са распадом СФРЈ, кроз сецесионистичке ратове тих република за сопствену државу, Срби су то спознали на трагичан и суров начин. За промотере сецесионизма из Ватикана, Немачке, САД и других западних држава, они су остварили своје националне државе, а Срби су, преко медијских фалсификата и стигматизације, постали главни кривци, јер су их наводно држали у окупацији и ратом спречавали у осамостаљивању.

ОДРИЦАЊЕ СРБА ОД НАЦИОНАЛНОГ БИЋА У БИВШИМ ЈУ-РЕПУБЛИКАМА

Још је чуднија ситуација са бившим републикама које нису имале сопствени национални идентитет, јер су мешавина више националности и религија, па су под Титом добили „своје“ републике и имена, пошто су верску специфичност претворили у националност: као муслимани у Босни и Херцеговини, као Македонија кроз покушај стварања лажне аутокефалне цркве и досадашња владајућа политичка гарнитура у Црној Гори која се одриче Српске православне цркве и српског порекла. Те новостворене инстант државе дале су се у тежак посао измишљања новог „националног идентитета“, често карикатурално, фалсификујући своју историју, измишљајући нова језичка правила из дијалеката и преузимајући туђе историјске личности као своје јунаке. Основа њихових покушаја стварања новог националног идентитета било је порицање српског порекла, религијске истости, историје, заједничког језика и негирања било каквих трагова српске историјске и културне баштине у новоствореним државама. Када су Грци успели да, тешким преговорима и подршком Запада, забране превару да су југословенски Македонци антички народ Александра Македонског, политичари те бивше ју-државе су признали подвалу, одрекли се својатања грчке историје и задовољили

именом Северна Македонија. Сада имају проблема са Бугарском, која тврди да су они део бугарског народа. Али су Срби, у том делу Старе или Јужне Србије, постали само етничка група, скоро статистичка грешка на више пута одложеном попису становништва из политичких разлога. Са интересовањем чекамо резултате пописа становништа у Северној Македонији у овој 2021 години.

У БИХ ситуација је врло компликована, с тим да је у Дејтонском ентитету - Републици Српској, успешно сачуван српски национални и културни идентитет. Нажалост, то није случај са Сарајевом, Мостаром, Дрваром, Бихаћем и бројним другим деловима Федерације Бошњака и Хрвата, у којима су Срби нестали као статистичка и стварна одредница. Срби, ранији конститутиван народ Босне и Херцеговине, остао је и без статуса националне мањине.

На издисају режима Мила Ђукаовића, у току је био процес расрбљавања друге државе српског народа - Црне Горе. Ова држава је, после учлађења у НАТО, признања независне „државе“ сепаратистички отцепљеног Косова без консултовања народа, уклањања из званичне употребе српског језика и писма, фалсификованих пописа у којима је Србе свела на минимум, покушала да уништи и Српску православну цркву, као последњи доказ српског националног и културног идентитета. По истом рецепту, као у случајевима других новостворених држава бивших ју-република, уз страствено негирање свега што је српско, кроз поништавање кључних одлука из историје те државе, кроз дистанцирања од свог српског порекла. Црна Гора се грчевито борила да створи историју своје засебности и новонастале државности, па јој је, због тога и интереса страних фактора који је подржавају и охрабрују, било потребно да се дистанцира од Срба. После пораза Демократске партије социјалиста Мила Ђукановића, на изборима 2020, надајмо се да је тај погубни процес заустављен, али је нанео немерљиве штете односима са Републиком Србијом и изазвао поделе и сукобе унутар ове државе.

РАЗЛОЗИ ЗБОГ КОЈИХ СЕ СРБИ ОДРИЧУ ОД НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА У РАСЕЈАЊУ

У анализи података из држава у којима је српска дијаспора најбројнија, од којих неке наводим на почетку текста, утврдио сам да су разлози добровољног одрицања од српског националног и културног идентитета (вида асимилације) двоструки: објективни и субјективни. Набројаћу само неке, а има их много више. Међу објективним разлозима, неки од најважнијих су следећи: 1. Кроз историју су нам то насилно радили окупатори и непријатељи, насилно су нас прекрштавали, односно покатоличавали, исламизирали, потурчавали, угаризовали, италијанизовали - приморавали да се другачије изјаснимо да би опстали или избегли уништавање. Тако су стварани национални и верски конвертити, који су по традицији суровији (да би се додворили) од оних који су их приморавали да се трансформишу. 2. Економски, односно егистенцијални разлози су, на пример, одрицање од српског да би се добило држављанство земље усељења (то траже неке земље: Аустрија, Немачка, скандинавске земље, па чак и Ц. Гора, које не признају двојно држављанство). 3. Медиски стигамтизовани, после распада СФРЈ, Срби су постали „лоши момци“. Да би опстали или добили право на усељавање или зелени картон за запошљавање, наши исељеници су се изјашњавали као Југословени најчешће, чак мењали имена и презимена и постајали неки други. 4. Из политичких разлога, одсељени бивши противници режима, кроз сукоб комунистичке власти и поражених снага, су постали непријатељи, па су зато, као апатриди, узимали држављанства држава које су их примиле. 5. Људи у мешовитим браковима, прилагођавали су се страни која је имала бољи третман у избеглиштву. 6. У новооснованим државама, сви су желели да афирмишу до тада непостојећи новостворени национални идентитет, пре свега, одричући се свог српског порекла и идентитета.

Са друге стране, можемо утврдити да су субјективни разлози губитка, прикривања или одрицања од српског националног бића следећи: 1. Ми Срби и наша тадашња влада смо се свесно, Нишком 7.12.1914 и Крфском декларацијом

од 20.07.1917, одрекли српског за рачун вештачког југословенског држављанства. Не само то, већ смо наивно и нереално сматрали такву одлуку као право решење (да сви Срби живе у једној држави!?) и у томе смо једини и најдуже истрајавали. Неки и данас, највише у Београду и Србији генерално. 2. Срби, који су, по академику Василију Крестићу, веома подложни асимилацији, по менталитету, се приклањали ставу да је увек боље приклонити се ономе (држави, нацији) која понуди. То није била политичка, већ чисто прагматична одлука и понашање. 3. У мешовитим браковима, генерално и скоро без изузетака, деца и целе фамилије углавном су прихватале мајчин, а не очев национални идентитет. 4. После медијске стигматизације Срба и српства, у иностранству и дијаспори, прикривали смо, а онда се и одрицали српског порекла, што је резултирало одрођивањем. 5. Можда из комплекса ниже вредности, али и економских разлога, пошто је додатно образовање на матерњем језику скупо, у иностранству су децу препуштали страном едукативном и културном формирању. Тако да већ друга, а дефинитивно трећа генерација, не говори српски језик и сматра да припада некој другој култури. 6. Конформизам бољег и угоднијег живота у егзилу, за наше иселјенике је био цењенији од сиромаштва родног краја.

Шта је резултат свега тога? Поражавајући су примери и илустрације наведених појава. Зато нам је и шокантан податак наведен на почетку увода о изјашњавању Срба у САД током америчког пописа становништва из 2011.г. На питање о националном пореклу, само се 176.666 америчких грађана изјаснило да су Срби!? По незваничним подацима у САД их има око 650.000. Срби, иначе, говоре да их је у Чикагускоро 300.000. Да ли је жалосно или срамотно да се стидимо свог порекла и националног идентитета?

Нашим грађанима у дијаспори треба подвући и стално понављати – захвалност према држави која вам је, у невољи или у развоју, помогла и пружила добре животне услове и бољи стандард и просперитет за ваше потомке, не може се и не сме изражавати – одрицањем од сопственог идентитета и порекла, од припадања својој нацији, вери и обичајима. Тако не раде велики и стари народи: Јермени, Грци, Јевреји, Ирци,

Немци, Пољаци. Морамо се угледати на њих који, поред интегрисаности и поштовања средине која их је прихватила и пружила заштиту и бољи живот, никада не заборављају припадност и везе са земљом порекла. Уосталом, ни земље које примају уселенике, мигранте, економске или политичке и друге избеглице, чак и ако траже одрцање од ранијег држављанства да би се добило њихово, не траже од њих да се одрекну свога порекла и припадности. Додуше, треба рећи: чак и неке неке демократске земље, приликом одобравања држављанства, траже да се одрекнете матичног држављанства, али не могу да траже, нити ви смете да дозволите да се тиме одричете порекла и припадања своме народу, вери, идентитету. У томе треба да вам помогне, пре свега, породица и најближи, а затим редом - држава, школа и образовни систем, црква и све наше институције. Али, без свести о значају сопствености, нема заустављања тужног процеса одумирања српства, нарочито у расејању.

ТРЕТМАН СРБА У ДРЖАВАМА У ОКРУЖЕЊУ И СВЕТУ

У новонасталим државама бивше СФРЈ, невероватно је да Срба званично има више у Словенији - 38.964, по попису из 2002, него у бившој Старој Србији или Јужној Србији, данашњој Северној Македонији - 35.939, према попису из исте године!? И не третирају их као националне мањине, него као етничке групе!? Шта тек да кажемо о расрбљавању Црне Горе: од српске државе основане под вођством Вукана, сина великог српског жупана Стефана Немање, као друге државе српског народа. На пописима од 1910 до 1931, од преко 95% Срба, дошло се статистички до невероватних 1,78% Срба 1948., 7,46% 1971, 9,34% 1991 и до 31,99% 2003. После манипулисаних избора и пописа, од оних који су присиљавани да се изјасне као Црногорци (дакле само да нису Срби), остало је 2011 званично још само 28,73% Срба,. А та некадашња српска држава је, без консултовања народа и противно интересима Србије, признала независност самопроглашене сепаратистичке „државе“ Косово, иако је Метохија некад била у склопу Црне Горе!? Сматра се да укупно има око 11 милиона

Срба: у Србији око 7,5, а остатак у бројним страним земљама. По проф. Ранку Бугарском, у свету српски језик говори 12 милиона људи. Мр Милоје Николић из Ваљева је, у емисији РТ Војводине „Срби заборављени у Турској“, 20. нов. 2011, утврдио да у Турској 10 милиона људи говори српски језик, а само у Истанбулу 3 милиона људи српски сматра за матерњи језик. У Бурси од 2,2 милиона становника 30% говори српски језик!/? Трагично је да су они одавно престали да истичу своје српско порекло, веру и духовност, у складу и са законима, обичајима и притисцима у земљи у коју су се доселили, тако да им је као показатељ порекла остао само српски језик који истичу у неслужбеним контактима.

Ово значи да Србија као држава, црква и сви ми заједно треба да помогнемо Србима у расејању, али и нама у Србији, да сачувамо основне елементе националног и културног идентитета: светосавску веру, језик и писмо, културу и обичаје, културну и историјску баштину, споменике и веровања, косовски завет, саборност и национално достојанство.

Овде морамо одмах разликовати процес интеграције од процеса асимилације делова српског народа или појединаца који су, игром историјских нужности или својом вољом, остали да живе у другим државама са јаким националним идентитетом. Позитивна особина Срба из расејања је способност интегрисања, прилагођавања и акултурације у новим срединама, у којима се добро сналазе, потврђују, обезбеђују сигурну будућност за своју децу и стичу завидну репутацију, као солидни грађани, радници и људи уклопљени у средину. Али од њих се обично не захтева оно што Срби сами понуде или негде бивају на то приморани: асимилација.

Наших менталитетских карактеристика ми се не можемо лако ослободити. Ово се манифестује и у расејању. Пре свега, у превеликој лојалности и сервилности, уместо интеграције у новој и старој средини, нудимо се за асимилацију и са одушевљењем хвалимо нову средину, а често и блатимо средину из које потичемо. Некад није довољно што смо затражили и добили ново, страно држављанство, већ се и без изричитог захтева средине, одричемо или потискујемо матично порекло. Све је тамо, у новом друштво, велико и сјајно, боље и лепше, богатије и драже, а све оно наше је ниже

вредности. Дотле, да и на сународнике који држе до свога порекла и идентитета гледамо са ниподоштавањем или их избегавамо. Дотле, да чак и са својом децом у кући, говоримо тек научени или лоше научени језик земље уселења, јер желимо акултурацију (уствари асимилацију) наше деце у новој средини. Карикатурално је, зато, да чак и кад променимо држављанство и статистички се представљамо као држављани стране земље, упорно задржавамо спомињани металитет: да оговарамо, потцењујемо и одбацујемо све који су, за разлику од нас, верни свом идентитету или не одобравају наше хвалисање стеченим новим идентитетом. Сви покушаји институција из земље порекла или културних радника, уметника и писаца, да нас подсети на наше славно порекло и идентитет, игноришемо или одбацујемо. Наравно да то за последицу има одумирање српства, већ у другој, а камоли у трећој или у каснијим генерацијама.

ОСНОВНИ ЕЛЕМЕНТИ СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ И КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА

Наводимо неколико темељних вредности српског националног бића које га разликују од других: име и порекло, језик, писмо, вера и крсна слава, културно и историјско наслеђе (баштину), које чине основу националног идентитета. Сваки наш човек би морао да их је свестан и да их чува, поноси се њима и преноси на генерације својих потомака. Без тога он је анонимни апатрид³, човек без порекла и „тиква без корена“, вечити мигрант и избеглица од самог себе, добар, послушан и асимиловани покорни грађанин, изванредан за манипулисање и злоупотребљавање. Зна се да су понеки поунијађени Срби из Хрватске и Херцеговине постали најсвирепије усташе, који су се изживљавали над Србима у Јасеновцу и другим губилиштима у Другом светском рату или побеђивали (са хиљаду закланих Срба за један дан) на

3 Апатрид је особа без држављанства, према конвенцији ОУН донете 1954. године, означава лице које ниједна држава не сматра својим држављанином у складу са одредбама свога закона о држављанству Особе без држављанства су избеглице, особе које су се одрекле свог држављанства, као и особе чије је држављанство одузето, услед судске одлуке или неког вида дискриминације. Према проценама УН, у свету има 12 милиона особа без држављанства.

јасеновачким „такмичењима“. Треба се свирепошћу доказати пред домаћинима, чију сте веру и националност накнадно примили, одрчући се свега српског или „Влашког“ које је проглашено назадним и простим. Тако је и настао израз за њих да су „постали већи католици од Папе“. Ево шта о томе, на бази проучавања историјског искуства, говори наш истакнути историчар и академик Василије Крестић:

„Дезинтеграциони чиниоци, који су у нама, чине део наше природе и утичу на наше понашање, настали су као резултат специфичног историјског развоја. Једна од тих специфичности је прекид нашег духовног континуитета. После пропасти српских средњовековних држава Срби су се расули на широком и међусобно удаљеном географском простору. Они су доспели под турску, аустријску и млетачку власт, где су живели одвојено у разноликим али непријатељским, међусобно супротстављеним, верским, цивилизацијским и културним срединама. Стотине година живљења под туђинском влашћу Турске, Аустрије и Млетачке није могло остати без последица на изграђивање менталитета, карактера и свести о духовном јединству нашег народа. Ако се и данас сусрећемо с разликама у понашању, поступцима, погледима, тежњама и циљевима, морамо бити свесни чињенице да је реч о историјски условљеним појавама, које ће нестајати током времена, другачијим државно-правним оквирима, административно-политичким системима, подизањем нивоа националне свести, знања и образовања.

Друга, врло важна специфичност нашег историјског развоја, која је утицала и још увек утиче на наше духовно јединство јесте непостојање друштвеног континуитета. Срби спадају у ред оних малобројних нација Европе које нису имале услова да до краја иживе феудални систем, да прођу фазе његовог развоја и очувају друштвени континуитет. Ми смо нација без друштвеног континуитета, а последице дисконтинуитета нису мале.“ (Крестић 1999, 2).

Поједини важни аспекти српског националног идентитета жртвовани су кроз историју, посебно од Крфске декларације и уједињења у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца 1918. г., на притисак западних великих сила, а затим, под комунистичком влашћу и пролетерским

интернационализмом, зарад вештачки створеног југословенског идентитета. Који су једино Срби и српска републичка власт прихватили, а други народи се претварали да тај идентитет толеришу, док се не „ослободе из братског загрљаја“. То су и учинили 1991, опет уз помоћ западних сила, пре свега Немачке. У читавом периоду после Другог светског рата, Срби су скоро мазохистички потискивали српски национални идентитет кроз образовни систем, под утицајем Комунистичке партије, како би наводно спречили мајоризацију Срба, као најбројније нације.

„О сопственој нацији српски ђаци у основним и средњим школама сазнавали су више о „великосрпским тежњама“, „Великој Србији“ и „српском хегемонизму“ него о светлим тренуцима борбе свог народа. Због таквог, скроз погрешног, антисрпског васпитања, многе генерације ђака изашле су из школа с трајно оштећеним осећањем националне припадности, с окрњеном свешћу о духовном јединству српског народа. У образовном систему понешто се изменило али не толико да би из наших школа излазили људи с јасним знањима, поносни што припадају једном малом али поштовања вредном народу. Ако се жели ојачати национална свест и реafirмисати духовно јединство нашег народа, идеологизовани и политизовани образовни систем мора претрпети темељне измене“ (Крестић 1999, 8).

Како и зашто је тај драгоцен и крвљу чувани српски национални идентитет тако лако и свесно, после победничког пробоја Солунског фронта, замењен за југословенски модел националног идентитета? Који су Срби први прихватили и делимично задржали и после пропасти СФРЈ, много дуже од свих осталих чланица те федерације? Уз напомену да га Словенци и Хрвати никада нису прихватили, што Срби, верујући у југословенство, никада нису схватили.

Ево шта о томе говори академик Василије Крестић, критикујући тај наш немарни однос изаостављањем сопственог у корист артифицијелног југословенског идентитета, који је наметнут и заживео само у српском народу: „Југословенска идеја, југословенска политика и Југославија као држава, како прва тако и друга, разорно су деловале на духовно јединство српског народа. Срби су прихватили југословенску идеју и

залагали се за политику засновану на тој идеји, уверени да је то најбољи и најбезбеднији пут не само за њих већ и за остале југословенске народе, на основу које могу изградити државу у којој ће живети заједно. Због таквих намера Срби су се лако одрицали своје националне посебности, уверени да ће слично њима чинити и остали партнери у југословенској државној заједници. Обављена испитивања показују да су Срби, у свим крајевима бивше Југославије, највише, најбрже и у највећем броју постали Југословени, да остали југословенски партнери ни приближно Србима нису били спремни да се одрекну своје националне посебности за љубав југословенског имена, југословенске идеје и Југославије” (Крестић 1999, 5).

ИМА ЛИ НАДЕ ЗА ВРАЋАЊЕ СЕБИ И СВОМ НАЦИОНАЛНОМ БИЋУ?

Оно што охрабрује појединце који су, присилно или свесно, пристајали на асимилацију или се одрицали српског националног бића из егзистенцијалних разлога, јесте да је могуће вратити се под окриље српског националног идентитета. Бројни примери то показују. Навешћу један од најпознатијих. Ово је уједно и истинита прича о пореклу српских муслимана кроз вишевековну Отоманску окупацију српских земаља. О њој говори велики писац Меша Селимовић, творац величанствених књига „Дервиш и смрт“ или „Тврђава“, који никада није заборавио своје српско порекло.

„ ...Ето тако (да се вратим на поријекло породице), негдје ваљда почетком 17. вијека, мој далеки предак Вујовић из Врањске окупио је око себе синове, девет их је било, па су се договорили да двојица приме непријатељску вјеру, да бране осталу браћу и родбину. Ко зна да ли су их жртвовали, одликовали или бирали од ока. Изгледа да моји часни преци нису били сувише крути што се тиче религије, а ни сувише искрени: више их је интересовала могућа корист, или мања штета, него вјера. За нас, за своје непознате потомке, нису много марили. И можда су ту равнодушност према свакој вјери пренијели до мене у крви моји доцнији рођаци, а можда су своју превјеру плаћали већом ревношћу у новој вјери.

И десило се оно што је предачки савјет замислио, па

су два брата, један Селимовић, један Овчина, бранили браћу и рођаке, генерацијама памтећи да су род. Кад су рођаштво почели да занемарују, па да заборављају, па да презиру, и кад се сасвим затрла родбинска веза, тешко је рећи: то је дио наше тешке и неиспитане историје. Некадашња жеља да се помогне рођацима полако се претварала у црну мржњу. Можда су Селимовићи побјегли из Црне Горе у Билећу да се спасу од истраге потурица, можда су се закрвљени рођаци тукли и затирали што су могли жешће, и није прошло ни двјеста година а Селимовићи и Вујовићи нису више ни знали да су исте крви, а можда су настојали да то што прије забораве и сакрију.“(Селимовић, 1976).

Није ово једини, већ један од упечатљивих примера када потомци проналазе своје корене и одричу се наметнутог туђег идентитета. Неопходно је да, уз свест и потребу човека да пронађе своје корене и врати се до тада изгубљеном националном бићу, свако од нас, држава и њени органи, школа и образовни систем, црква и њене епископије у иностранству, медији и сви заједно учинимо значајнији напор ка том циљу.

Својевремено је Југославија, програмски и кадровски, успешно организовала допунску наставу за децу наших исељеника у најважнијим земљама где они живе. Уколико то, због разних тешкоћа, није било могуће, улогу чувара нашег идентитета у дијаспори вршила је црква кроз дечје вртиће, сталну службу и обележавање најважнијих датума из наше историје. На тај начин смо помагали да друга генерација наших исељеника не заборави своје корене, српски језик и културу. Колико данас наша држава, па и црква, чине за допунско образовање на српском језику за нашу децу у дијаспори? Очигледно недовољно да би, уз презапослене родитеље и привлачне забавне интернет програме, деца из друге и треће генерације могла да се утемеље у српском језику, писму и култури. Да ли смо сви ми, надлежне институције и родитељи тога свесни?

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Сви народи који држе до себе и своје историје, чувања свог националног и културног идентитета, у тешким временима и мирним периодима свог постојања, колективно и

сваки од њених представника појединачно, љубоморно чувају своје карактеристике, специфичности, језик, веру, обичаје, музику и митологију, било на ком светском меридијану да живе. Угледајмо се на наше пријатеље Грке, Јермене, а од старих народа Јевреје, Немце, Ирце, Кинезе, Русе и др. На истом, на почетку поменутом, попису становништва у САД 2011, побројано је 50 милиона Немаца, 37 милиона Ираца (!? којих у матичној држави има само 4,7 милиона), 18 милиона Италијана и 37 милиона Афроамериканаца. То су они који су, упркос америчкој унутрашњој политици тзв. мелтинг пот-а (лонца за претапање) и наводно добровољне асимилације (!?), задржали свој статус и свест о посебностима и пореклу из удаљених држава, које су услед недаћа или каријерних разлога, својевремено насилно или добровољно напустили.

Скорашњи повратак у Србију неколицине значајних научника, писаца и уметника, после успешних каријера у свету, сведочи о позитивном односу наших врхунских кадрова из исељеништва према матици⁴ Почели смо са обесхрабрујућим примером изјашњавања наши грађана на попису становништа у САД, али ови наведени позитивни примери сведоче о постојању свести о значају српског порекла, корена, духовности и вере, српског језика и културе за све наше исељенике где год они живели. Веза са националним бићем не сме бити изгубљена, јер се тиме губи део сопственог бића. Надамо се да је тврдња о склоности Срба ка добровољној асимилацији овим и другим позитвним примерима оповргнута и да ћемо у будућности, за добробит свакога од нас, успети да сачувамо свест о значају нашег националног бића. За нас и наше потомке. Верујемо у то.

Ето то су били поводи и проблеми који су ме натерали да се посветим овом истраживању и упалим светло за узбуну ради спречавања даљег осипања нашег националног

---

4 Између осталих вратили су се и наставили своју каријеру у институцијама и духовном и јавном животу Србије: писац и професор у Америци Владимир Пишталo, светски познати виолиниста Стефан Миленковић, глумица Бранка Катић, писац и професор Александар Кавчић, фудбалски тренер и селектор Драган Стојковић, филмски редитељи Дејан Караклајић и Предраг Гага Антонијевић бројне друге познате личности. Ово наводимо да би показали да је повратак могућ и добродошао за њих, али и за целокупно српско национално, културно, духовно биће.

и културног идентитета. Повратак себи, без тог сазнања није могућ.

Упркос изнетим тешкоћама и препрекама, озбиљним егзистенцијалним разлозима и менталитетским карактеристикама које детерминишу поменути однос наше дијаспоре према очувању нашег националног и културног идентитета у расејању, мишљења сам да је могуће да се изнета ситуација измени. Потребно је ускладити напоре државе, цркве, надлежних министарства просвете и културе и сваког нашег исељеника, како бисмо сачували наш идентитет за потомке и следеће генерације. Важно је да свако од нас, овде и у расејању, схвати да то није административно, ни статистичко питање, већ питање очувања нашег националног бића, опстанка наше културе, језика, посебности, што је до сада вековима било сачувано упркос притисцима, насиљу, окупаторима и заблудама. И мора да опстане свесним односом и бригом свих нас заједно.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Бодрожић, Ђуро, „Српски идентитет“, Српска књижевна задруга, Књижевна задруга Српског народног вијећа, Београд-Подгорица, 2015.
- Јовановић, Бојан, Памћење и самозаборав, Дерета, Београд, 2018.
- Ковачевић, Душан, 20 српских подела (Срба на Србе), Завод за уџбенике, Београд, 2015.
- Ковић, Милош, Дизраели и Источно питање, Клио, Београд, 2018.
- Крестић, Василије, Академик, „Српски духовни простор“, Академија наука и умјетности Републике Српске, Научни скупови, Књига 1, Бања Лука/Српско Сарајево 1999.
- Првуловић, Владимир, „Српски национални интерес“, Прометеј, Нови Сад, 2020.
- Пејин М., Јован, Преглед прошлости Срба у Банату, Београд, Зрењанин, Кикинда, Панчево, 2003.

Пупин И., Михајло, Са пашњака до научењака, Алгоритам, Београд, 2017.

Селимовић, Меша, Сјећања, Вулкан издаваштво, Београд, 1976.

СРПСКИ ШКОЛСКИ ДАН у Француској, 26.марта 1915. Године, Прометеј и РТС, Нови Сад, Београд, 2016.

Prine Pauls, Elizabeth. „Assimilation“. *Encyclopedia Britannica*

Milbrandt, Jay, Stateless (November 16, 2011). *Cardozo Journal of International and Comparative Law (JICL)*, Vol. 20, No. 1, Fall 2011, Pepperdine University Legal Studies Research Paper No. 2012/6, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1919045>

Vladimir Prvulovic

VOLUNTARY ASSIMILATION OF SERBS?

Resume

After all the injustices that international factors, primarily war enemies, but also later peacekeepers did to the Serbian people in the two world wars, the planned breakup of the SFRY, the media harangue, sanctions and NATO aggression against the FRY and Serbia, even today it is not easy to be a Serb. It is certainly difficult to publicly declare oneself in this way in a world that has classified Serbs as „bad guys“, and it is especially difficult for our emigrants who live in countries with still dominant anti-Serbian attitudes. That is why many of our emigrants, for existential, primarily economic reasons, refrain from publicly emphasizing their Serbian origin and identity, so if they have to, they prefer to emphasize that they are Yugoslavs.

Unlike them, members of the former fraternal peoples, who gained their own statehood with the help of the western countries in which they emigrated, proudly emphasize their new statehood, renouncing the Serbian past, history and culture and distancing themselves from everything that is Serbian. All this, the data from the last census in the USA in 2011 showed, gives us incredible

statistical data. There are twice as many Yugoslavs in the United States, and statistically more Croats, Slovenes, and even Albanians than Serbs. This is a fact that indicates that in the long run, especially in the second and third generation of our people in the diaspora, it is a matter of some kind of voluntary assimilation with the gradual loss of Serbian national and cultural identity. Serbia, as the mother country and the Serbian Orthodox Church, should take state and religious, educational, international legal measures to encourage and protect our people in the diaspora to preserve their Serbian identity and pass it on to new generations of their descendants. Otherwise it will slowly but surely even statistically disappear.

Keywords: assimilation, statelessness, national and cultural identity, dispersion, diaspora, statistical census, cultural heritage, Serbian Orthodox Church, national being.

---

* Овај рад је примљен 20. априла 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 12. јула 2021. године.

Рајко Петровић*

Институт за европске студије

ИНСТИТУЦИОНАЛНА РЕШЕЊА ЗА ПРЕВАЗИЛАЖЕЊЕ МЕЂУНАЦИОНАЛНИХ ТЕНЗИЈА У ЦРНОЈ ГОРИ

Сажетак

Црна Гора, иако спада у мале државе по величини и броју становника, је мултинационална држава. Поред најбројније црногорске нације, у Црној Гори живи значајан број припадника српске, а затим и бошњачке и албанске нације. Постојећи облик државног уређења Црне Горе као унитарне републике у коме нема места националном (колективном) принципу расподеле власти и учешћа у јавној администрацији, већ се све своди на грађански принцип не одражава реално стање и потребе свих нација у њој. Предмет овог истраживања јесу институционалне могућности за превазилажење постојећих међунационалних тензија у Црној Гори. Циљ рада је да најпре објасни постојећи уставно–политички систем Црне Горе, затим да анализира интересе и главне захтеве различитих нација у њој, те да укаже на могућа решења која би била прихватљива за све стране, попут признања конститутивности одређеним или свим нацијама, увођења дводомне скупштине, стварања аутономних покрајина или пак федерализације земље. Резултати овог истраживачког рада указују на то да је Црна Гора, с обзиром на њен мултинационални карактер, дугорочно неодржива као унитарна држава заснована на искључиво грађанском принципу, где закључујемо да искуства сличних земаља представљају релевантан показатељ да су и Црној Гори потребне темељне уставне и институционалне реформе. У раду ћемо се користити методом студије случаја, историјском методом и методом компаративне анализе.

* rajko.petrovic@ies.rs

Кључне речи: Црна Гора, устав, институције, конститутивност, консоцијативност, федерализација, међунационалне тензије.

УВОД

Црна Гора се неретко у теорији, али и у пракси не доживљава као мултикултурно друштво у коме је потребно штитити и афирмисати различитости, већ пре као грађанска земља у чијем уставу је било много битније истаћи њен, примера ради, еколошки карактер. Из угла теорије националне државе, Црну Гору је данас теже проматрати него икада. Богату историју, као и материјално, културно и духовно наслеђе на простору данашње Црне Горе присвајају многе нације и државе, што има превасходно политичку позадину. Црна Гора као држава званично постоји од Берлинског конгреса 1878. године када је стекла међународно признање. У периоду османске окупације тешко је говорити о постојању самосталне државе у правом смислу речи, премда је Црна Гора имала одређени степен аутономије у Османском царству јер њени поједини делови, односно племена нису плаћала порез Порти. Доласком династије Петровић–Његош на власт на Цетињу крајем 17. века Црна Гора је постала теократска држава (све до књаза Данила) која је имала неспоран српски и православни карактер. Од тада па све до 1918. године Црна Гора је настојала да се припоји, односно уједини са Србијом, јер је династија Петровић–Његош сматрала да сви Срби на Балкану треба да се ослободе од различитих окупатора и уједине у јединствену српску државу (Лазаревић 2013, 69–70). Не улазећи у неспорно српски карактер црногорске државе до краја Првог светског рата, треба истаћи да је добровољном одлуком Подгоричке скупштине крајем 1918. године она ушла у састав Србије. Божићни устанак 1919. године био је унутарсрпски династички окршај бјелаша (присталица династије Карађорђевића) и зеленаша (присталица династије Петровић–Његош), а не сукоб српске и црногорске нације (Стаматовић 2007, 119–139). Тек касније радом фашистичког и комунистичког фактора ствара се клица црногорске нације и почиње њено јасно диференцирање од српске.

Након готово једновековног југословенског искуства, Црна Гора је обновила своју самосталност 2006. године након што се 55,5% изашлих грађана на крајње сумњивом референдуму о независности изјаснило за излазак из државне заједнице са Србијом (Раковић 2017, 72–73). Треба, међутим, напоменути да у политичком, идентитетском и сваком другом смислу Црна Гора од 2006. године до данас, сем што покрива приближно исту територију Црне Горе пре 1918. године на којој живе потомци тадашњих становника те земље, са том Црном Гором нема никакве додирне тачке и то је суштински важан податак за анализу савремених међунационалних тензија у њој.

УСТАВНО–ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ ЦРНЕ ГОРЕ

Према Уставу Црне Горе из 2007. године она је дефинисана као независна и суверена држава републиканског облика владавине, те као грађанска и демократска земља, без експлицитног навођења који народ(и) се сматра(ју) већинским, а који мањинским. Сувереност припада грађанима који имају црногорско држављанство, а власт је подељена на законодавну, извршну и судску. Законодавна власт припада Скупштини Црне Горе, извршна власт Влади Црне Горе, а Уставом је одређено да земљу представља председник Црне Горе (Ustav Crne Gore 2007). Скупштина доноси устав, законе, буџет, бира и разрешава председника и чланове Владе, те има надзорну улогу у бројним областима. Скупштину чини 81 посланик који се бирају на слободним изборима по пропорционалном изборном систему и чији мандат траје 4 године (Ustav Crne Gore 2007). Влада Црне Горе води унутрашњу и спољну политику земље, извршава законе, закључује међународне уговоре, предлаже буџет, развојни план и стратегију безбедности и врши друге функције. Влада се састоји од председника Владе, потпредседника и министара које бира Скупштина Црне Горе пред којом су одговорни за свој рад (Ustav Crne Gore 2007). Председник Црне Горе представља исту у земљи и иностранству, врховни је командант војске, проглашава законе указом, расписује парламентарне изборе, предлаже Скупштини мандатара за састав Владе и др. Мандат

председника, који се бира на непосредним изборима које расписује председник Скупштине, траје пет година, где исто лице може бити председник државе максимално два пута. У случају престанка мандата, функцију председника до избора новог обавља председник Скупштине (Ustav Crne Gore 2007).

Устав гарантује права и слободе припадницима мањинских националних заједница, шрема оне нису таксативно наведене. Ту, између осталог, спадају: право на очување и изражавање националне посебности; употреба и јавно истицање националних симбола; јавна употреба сопственог језика и писма; оснивање сопствених удружења која би држава финансијски помагала; аутентична заступљеност у Скупштини Црне Горе и скупштинама градова и општина у складу са принципом афирмативне акције; право на сразмерну заступљеност у органима државне власти, јавним службама и органима власти локалних самоуправа у којима дата национална мањина чини значајан део становништва; право на информисање на сопственом језику итд. (Ustav Crne Gore 2007). Веома је занимљив члан 80. Устава којим се изричито забрањује насилна асимилација припадника мањинских народа и националних заједница и изриче обавеза државе да исте од насилне асимилације заштити (Ustav Crne Gore 2007). Службени језик у Црној Гори је црногорски, где су латинично и ћирилично писмо у равноправној употреби, а предвиђена је и службена употреба српског, босанског, албанског и хрватског језика. Црна Гора је дефинисана као секуларна држава у којој су верске заједнице одвојене од државе, а које су равноправне и слободне у вршењу својих обреда и послова (Ustav Crne Gore 2007).

Црна Гора је, према облику државног уређења, унитарна држава. У административном смислу је подељена на главни град Подгорицу, престоницу Цетиње и 23 општине. Она, дакле, нема управне округе, области, регионе, департмане, нити било који виши облик локалне самоуправе од општине, односно града. Занимљив је део Устава који говори о односу Црне Горе са другим државама и међународним организацијама. Када је реч о приступању Црне Горе у Европску унију, јасно је назначено да ће о начину приступања одлучивати Скупштина Црне Горе. Истовремено је забрањено

ступање Црне Горе у савез са другом државом уколико би то водило ка губитку њене независности и пуног међународног субјективитета (Ustave Crne Gore 2007).

НАЦИЈЕ У САВРЕМЕНОЈ ЦРНОЈ ГОРИ И ЊИХОВИ НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕСИ

ЦРНОГОРСКА НАЦИЈА: НАЦИЈА У ИЗГРАДЊИ

За разлику од вишевековног периода када је одредница Црногорац имала географски (регионални) и поданички карактер (у смислу имања држављанства Црне Горе), данас је она вишезначна. Док се део данашњих становника Црне Горе сматра Црногорцима у регионалном, односно завичајном смислу, други део се сматра националним Црногорцима, где међу њима постоји претежно подела на оне који сматрају да су национални Црногорци српског етничког порекла и оне који сматрају да су национални Црногорци црногорског етничког порекла. Без претензија да нечији идентитет негирамо, јер је он ствар личног избора и уверења појединца, морамо се укратко осврнути на теорију о нацији. Постоје две врсте нација – етничке и политичке. Етничке су оне које се темеље на заједничком и специфичном етничком пореклу, језику, обичајима и култури. Политичке, са друге стране, су оне које су настале добровољним удруживањем у одређену политичку заједницу и заснивају се преваходно на поштовању заједнички утврђених устава, закона и других правила понашања, те поседовању заједничког држављанства (Raguch 2018, 107–124). Црногорска нација је, сходно томе, политичка нација која је настала од дела припадника српског етничког корпуса. Говорити о постојању црногорске нације у средњем веку у форми зетске, односно дукљанске нације или пак о црногорској нацији у време династије Петровић–Његоша је историјски неутемељено и представља плод савремених политичких настојања на том простору, а не резултат научно засноване анализе. Без обзира на то што је још књаз Данило I Петровић–Његош радио на превођењу Старохерцеговаца, Куча, Брђана и других у црногорске поданике (Петровић 2011, 9–21), не може се говорити о процесу стварања црногорске нације у то доба. Са друге стране, зачеци

црногорске нације јављају се 1920-их, она се уобличава 1940-их, док се интензивно и уз државну потпору развија од 1990. године до данас. Године 1925. настаје Црногорска странка као политичка фракција зеленашког покрета која се залагала за федерализацију Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и заговарала је идеологију црногорства, премда није постојала јасна визија међу њеним припадницима да ли је реч о регионалној или националној идеји (Vujić 1981). У теоријском смислу концепт црногорске нације у својим списима развијају Савић Марковић Штедимлија (Štedimlija 1937) и Секула Дрљевић (Дрљевић 1926). У међувремену се Комунистичка партија Југославије, уз подршку Коминтерне, залагала за признање црногорске нације, где је најватренији заговорник исте био Милован Ђилас. Претварањем Црне Горе у федералну јединицу СФРЈ црногорска нација је формално–правно озваничена 1945. године, где је историчару Јагошу Јовановићу додељена улога теоријског уобличавања наводне црногорске националне историје (Јовановић 1948). Иако је концепт црногорске нације подразумевао диференцирање од српске, комунисти нису приступили изградњи тзв. црногорског језика, нити промени традиционалне народне заставе у виду црвено– плаво–беле тробојке.

Деловањем најпре Либералног савеза Црне Горе Славка Перовића од 1990. године, а потом и Демократске партије социјалиста (ДПС) од 1997. године под вођством Мила Ђукановића, развој црногорске нације са изразито антисрпским одликама постаје државни пројекат који је кулминирао у периоду од стицања независности Црне Горе 2006. до данас. Створени су потпуно нови државни симболи – застава и грб, док је за химну узета песма „Ој свијетла мајска зоро“ са стиховима фашисте Секуле Дрљевића. Српски језик је најпре 2006. године преименован у матерњи, да би 2007. године тзв. црногорски језик био уврштен у Устав Црне Горе под тим именом, а потом 2011. и званично створен, иако у светским оквирима још није признат као посебан језик. На пољу историјског, културног и духовног наслеђа власт је уз помоћ система образовања и државних медија приступила инжењерингу и фалсификовању, негирајући његов српски карактер кроз историју на том простору. У

политичком смислу, припадници црногорске нације и њена политичка и друштвена елита имају отворено непријатељски став не само према суседној Србији (сматрајући сваки вид бриге Србије као матице српског народа према његовим припадницима у Црној Гори актом мешања у унутрашња питања те земље), већ и према српском народу у Црној Гори, сматрајући га антидржавним и страним елементом идући до те мере да му прети отвореним протеривањем. Посебну су на удару четири епархије Српске православне цркве (СПЦ) на том простору (Милешевска, Будимљанско–никшићка, Захумско–херцеговачка и Црногорско–приморска), а које се означавају идеолозима великосрпског национализма и негаторима црногорске нације и државе (RTS 2020), док је држава истовремено (мада неуспешно) радила на стварању канонски непризнате тзв. Црногорске православне цркве. Поред тога што је Ђукановићева власт дискриминисала Србе у погледу запошљавања у јавној администрацији, учешћа у извршној власти на свим државним нивоима и крађи њиховог материјалног и културног наслеђа, покушај доношења Закона о слободи вероисповести крајем 2019. године био је отворено непријатељски чин према СПЦ са циљем њене елиминације из друштвеног живота Црне Горе (PTC 2020).

Да је циљ утемељивача црногорског национализма, а који ни до данас није напуштен, тзв. црногорчење Срба, односно свођење броја припадника српске нације на свега неколико процената у корист повећања броја припадника црногорске нације, јасно говори преглед пописа становништва у 20. и 21. веку. На попису у Књажевини Црној Гори 1909. године није било националног изјашњавања, јер се сматрало да су, сем нешто мало Албанаца, сви Срби.¹ Једино је вршен попис верске припадности (94,38% православних, остало муслимани) и језичке припадности (95% говорника српског језика) (Šarkinović 2003). И у Краљевини СХС, односно Краљевини Југославији није вршен попис по националној припадности, већ по језичкој 1921. (92,14% говорника

1 Тако је у уџбенику „Земљопис“ аутора Ђура Поповића и Јована Рогановића који је штампан 1911. године у државној штампарији на Цетињу стајало да у Црној Гори живе „све сами чисти и прави Срби, који говоре српскијем језиком“. Погледати у Поповић и Рогановић 2006.

српског и хрватског и 8,45% говорника албанског на територији данашње Црне Горе) (Општа државна статистика 1922), те по језичкој (94,42% српског хрватског словеначког и 5,03% арнаутског) и верској (75,74% православаца, 16,95% муслимана и 7,25% римокатолика) 1931. године (Opšta državna statistika 1931). Према комунистичком попису из 1948. године ситуација се драматично мења, јер се 90,67% грађана изјаснило националним Црногорцима, а свега 1,78% Србима (6.707), парадоксално мање од Албанаца и Хрвата (Novak 1954). Слични високи проценти припадника новонастале црногорске нације на уштрб броја Срба били су присутни и на комунистичким пописима 1953. (86,62% наспрам 3,3%) (Novak 1959), 1961. (81,37% наспрам 2,99%) (Grabeljšek et al. 1994a), 1971. (67,15% наспрам 7,46%) (Grabeljšek et al. 1994b), 1981. (68,54% наспрам 3,32%) (Grabeljšek et al. 1994c) и 1991. (61,86% наспрам 9,34%) (Radovanović 1995). Падом комунистичког репресивног режима национална структура Црне Горе се значајно мења, па је тако на попису 2003. године било 43,16% Црногораца и 31,99% Срба, где се јасно види да је значајан пораст броја Срба био обрнуто пропорционалан значајном паду броја Црногораца (Laković 2004). Нешто другачија ситуација била је на попису 2011. године – 44,98% Црногораца и 28,73% Срба (Zavod za statistiku Crne Gore 2011). Данас су Црногорци апсолутна већина у осам општина и градова (Жабљак, Мојковац, Шавник, Колашин, Никшић, Даниловград, Подгорица и Цетиње), а релативна већина у четири (Котор, Тиват, Будва и Бар).

СРПСКА НАЦИЈА: БОРБА ЗА ОПСТАНАК И ОЧУВАЊЕ ИДЕНТИТЕТА

Српски народ се у Црној Гори већ деценијама налази у специфичном положају. Иако је реч о народу који је вековима учествовао у изградњи ове државе и њеном ширењу, одбрани и ослобађању током низа ратова, данас су Срби у њој у крајње неповољном положају. Премда је према последњем попису из 2011. године у Црној Гори живело 178.110 Срба (28,73%), они нису ни конститутивни народ, нити им је признат статус националне мањине. Томе је, додуше, допринео и став дела српске јавности у Црној Гори, било да је реч о онима који мисле

да је недопустиво да буду проглашени за мањину у сопственој држави, било о онима који разлике између националних Срба и Црногораца виде као магловите или минималне. Иако је Уставом Црне Горе гарантована консоцијативност, број Срба у јавној администрацији је у огромној несразмери у односу на њихову бројност (Спутњик 2020). Дискриминаторну праксу незапошљавања Срба црногорско руководство је чак отворено и у фашистичком маниру правдало тиме да не могу запошљавати оне који потиру темеље црногорске државе. Фрапантно делује податак да од 1945. године до данас ниједан Србин у Црној Гори није обнашао функцију председника, премијера или председника скупштине те земље. Видели смо претходно како се кретао удео Срба у укупном броју становника Црне Горе у протеклих неколико деценија, што нас наводи на закључак да је над њима вршен тихи, али систематски етноцид и културоцид са дугорочним последицама. У идентитетском смислу, српска нација се не налази само под ударом црногорског националног идентитета, већ и тзв. дуалног идентитета (српско–црногорског, односно црногорско–српског). Иако је на попису 2011. године било тек 2.103 Срба–Црногораца и 1.833 Црногораца–Срба (Zavod za statistiku Crne Gore 2011), број говорника српског језика који нису национални Срби износи око 14,15%, док број припадника СПЦ који нису национални Срби износи чак око 43,34%, где јасно видимо да је дуални идентитет увелико у повоју. Срби су апсолутна већина у три општине (Пљевља, Плужине и Андријевица) и релативна већина у три (Бијело Поље, Беране и Херцег Нови). Упркос томе, те општине нису удружене ни у какву политичку, економску, културну или неку другу врсту аутономије.

У смислу политичке организације, Срби у Црној Гори нису јединствени. Постоје јасно профилисане српске политичке партије које се залажу за побољшање положаја српског народа у Црној Гори, као и оне које се залажу за целокупне политичке промене у земљи које би, између осталог, биле повољне и по Србе. Најзначајније српске партије су Нова српска демократија (НСД) Андрије Мандића и Демократска народна партија Црне Горе (ДНП ЦГ) Милана Кнежевића. Нова српска демократија има 9 од 81 посланика у

Скупштини Црне Горе, баштини политички конзервативизам и залаже се за конститутивност и консочијативност српског народа (Програм Нове српске демократије (НСД) 2021). Иако ДНП ЦГ у свом називу нема српски префикс, нити се у свом програму залаже за побољшање положаја Срба или њихову консочијативност, лидер странке се у јавним наступима залаже за такве идеје, декларисани је Србин, баш као и већина њеног руководства и бирача (Програм Демократске народне партије 2014). Ова партија броји 5 од 81 посланика. Демократски фронт (ДФ), најзначајнији део коалиције „За будућност Црне Горе“ са парламентарних избора 2020. године (освојила 27 мандата), просрпска је коалиција коју су 2012. године формирали НСД и Покрет за промјене (ПЗП) Небојше Медојевића, а којој су се касније придружиле и ДНП ЦГ, Демократска српска странка, Српска радикална странка и друге мање партије. Иако је у првим годинама деловања коалиција избегавала да се отворено бави горућим питањима за српски народ у Црној Гори, током литија (верских и политичких протеста против режима Мила Ђукановића крајем 2019. и током 2020. године), током изборне кампање 2020, а посебно након избора исте године се профилисала у политичку снагу која се отворено бори за српске националне интересе у Црној Гори, захтевајући системско побољшање положаја Срба (*Kurir* 2019). Премда за Демократску Црну Гору (ДЦГ) Алексе Бечића махом гласају Срби, ни на основу програмског садржаја, ни на основу јавних наступа њеног руководства не може се рећи да је реч о српској партији. На поменутим литијама и протестима против Ђукановићевог режима, који су у једном тренутку окупљали 1/3 грађана Црне Горе на улицама, доминирале су српске песме, српска кореографија и братске поруке упућене Србији. Иако српски народ још увек није материјализовао своју победу на августовским изборима 2020, јасно је да ју је доминантно он извојевао и да поседује огроман потенцијал да буде један од кључних политичких фактора у земљи. Српски политички захтеви у Црној Гори бивају све јаснији – конститутивност, консочијативност, равноправност српског језика и побољшање односа између Црне Горе и Србије.

БОШЊАЧКА НАЦИЈА: ИЗМЕЂУ БОШЊАЧКОГ ИНТЕГРАЛИЗМА И ЦРНОГОРСКОГ ГРАЂАНИЗМА

Бошњаци као нација се под тим именом први пут јављају након Првог бошњачког конгреса у Сарајеву 1993. године. Пре тога, изјашњавали су се као Муслимани, муслимани, Југословени, а неки и као Срби исламске вере, с обзиром да је махом реч о становништву словенског етноса. Већина јужнословенског муслиманског живља и ван граница Босне и Херцеговине од тада постепено почиње да се изјашњава националним Бошњацима. Према попису из 2011. године у Црној Гори је живело 8,65% Бошњака (53.605), док је број говорника босанског језика битно мањи (5,33%). Значајан део муслиманског словенског живља се, међутим, на том попису изјаснио Муслиманима по националности – 20.537 лица, односно 3,31% (Zavod za statistiku Crne Gore 2011). Бошњаци су апсолутна већина у три општине (Рожаје, Плав и Петњица) и релативна већина у једној (Гусиње), а имају и значајан удео становништва у Пљевљима, Бијелом Пољу, Беранама, Бару и Улцињу.

Бошњаци су дуго времена уочи референдума 2006. године били подељени не само у неколико партија, већ и у идеолошком смислу. Један део се залагао за политику ДПС-а о независности Црне Горе и изградњи грађанске државе у којој би Бошњаци уживали сва гарантована права и слободе (чак је постојало и обећање о статусу конститутивности), док се други, који можемо назвати бошњачким интегралистичким (Бошњачки блок), оштро противио томе сматрајући да ће тако Бошњаци на северу Црне Горе остати одвојени од Бошњака у Рашкој области, односно на географском простору који они називају тзв. Санцаком (Танасковић 2020). Од 2006. године бошњачке гласове доминантно осваја Бошњачка странка, која је била део коалиционе власти у време премијера из редова ДПС-а Душка Марковића (један потпредседник и два министра), а која је на изборима 2020. године освојила 3,98% гласова (16.279), односно 3 мандата. Бошњачка странка се залаже за остваривање права Бошњака унутар црногорских граница, не подржава регионално повезивање санчачких Бошњака, баштини политички ислам, друштвени

конзервативизам и проевропске је оријентације. Странка је у међувремену одустала од захтева да Бошњаци добију статус конститутивног народа (Program Bošnjačke stranke 2015).

АЛБАНСКА НАЦИЈА – НЕСКРИВЕНИ САН О „ВЕЛИКОЈ АЛБАНИЈИ“?

Албанци су једино бројно несловенско становништво у Црној Гори. Према попису из 2011. године 4,91% становништва (30.439) чине Албанци, док је број говорника албанског језика још већи – 5,27%, односно 32.671 лица, што указује на то да се део етничких Албанаца изјашњавају као национални Црногорци (Zavod za statistiku Crne Gore 2011). Албанци су апсолутна већина у две општине, Улцињу и Тузима, а бројна су мањина у Гусињу (40,77%) и Плаву (18,88%). Албанци себе сматрају аутохтоним становништвом на датом простору, но када је реч о Албанцима у оквирима државе Црне Горе они први пут постају њени грађани тек од 1878. године, када је Црна Гора на Берлинском конгресу добила територијално проширење. Број Албанаца се повећао са додатним проширењима Црне Горе током Балканских ратова, када је Црна Гора добила, између осталог, и Метохију. У верском смислу, Албанци у Црној Гори су подељени на муслимане (73,6%) и римокатолике (26,4%) (Zavod za statistiku Crne Gore 2011).

Албанци су у политичком смислу организовани у две велике политичке партије – Албанску листу Ника Ђељошаја (*Nik Gjelošhaj*), која је на парламентарним изборима 2020. године освојила 1 мандат и коалицију „Једногласно“ Фатмира Ђеке (*Fatmir Gjeke*), која је такође освојила 1 мандат. Иако је лидер Уједињене реформске акције (УРА) Дритан Абазовић Албанац, ова партија није албанска национална и за њу гласају грађани различитих националности. Обе албанске партије се залажу за равноправност Албанаца у Црној Гори и за институционалну заштиту и побољшање њиховог положаја. Исто тако, обе подржавају тзв. независност Косова и активно сарађују са Албанцима из региона у остваривању, више или мање отворено, великоалбанских националних интереса. Ниједна од њих није прихватила да буде део нове владајуће скупштинске већине. За коалицију

„Једногласно“ неприхватљиво је да буду део власти чији делови Косово називају лажном државом истовремено сањајући о великосрпској Црној Гори, а лидер ове коалиције оптужује Српску православну цркву да жели да присвоји себи заједничке светиње свих грађана Црне Горе и да подрива темеље црногорске мултиетничности и мултиконфесионалности (*RTCG* 2020). Слично мишљење гаје и у Албанској листи, па је тако лидер Албанске алтернативе као дела те коалиције и председник општине Тузи Ник Ђељошај ове године отворено изјавио да ће настојати да та већински албанска општина постане део буџета Албаније и тзв. Косова (*Vijesti* 2021). Уколико погледамо расположење Албанаца у Улцињу и Тузима где су већина видећемо да они, упркос законским забранама, редовно истичу државну заставу Албаније на јавним местима, одбијајући притом да користе неку модификовану националну заставу која би се разликовала од албанске државне и поручујући да ће се, између осталог, ако треба борити и против великоцрногорског национализма (Краčković 2019).

ПРЕДЛОЗИ УСТАВНИХ И ИНСТИТУЦИОНАЛНИХ РЕФОРМИ У ЦРНОЈ ГОРИ

Уколико анализирамо целокупну постојећу политичку, идентитетску, културолошку, верску и језичку подељеност Црне Горе лако ћемо доћи до закључка да је реч о класичном мултикултурном, мултиконфесионалном и мултиетничком друштву, где државно уређење одудара од тих чињеница. С обзиром да народи, односно формиране политичке нације које су данас присутне у Црној Гори имају дијаметрално супротне политичке интересе, као и погледе на прошлост, садашњост и будућност тог простора, оправдано је поставити питање опстанка државе у будућности уколико уставно–политички систем исте не буде скројен као резултат компромиса свих нација. Унитарна Црна Гора, која је начелно грађанска, по мери је Црногораца, делимично и Бошњака, али су Албанци њоме све незадовољнији, док су Срби у политичком и институционалном смислу потпуно маргинализовани и подвргнути тихој асимилацији, честим нападима на њихове световне и духовне прваке и

крајње неравноправно заступљени у расподели власти и моћи у односу на њихову бројност. Сходно претходно наведеном, те у складу са савременим европским искуствима када је реч о функционисању сложених држава, образложићемо неколико реформских корака путем којих би Црна Гора постала дугорочно стабилнија, функционалнија, праведнија и демократскија.

КОНСТИТУТИВНОСТ НАРОДА

Сматрамо да би Црногорци и Срби требали постати два конститутивна народа у Црној Гори, док би Бошњаке, Албанце, Муслимане, Хрвате, Роме и остале требало прогласити националним мањинама. Конститутивност, односно једнакоправност подразумева да су два народна уставом изједначена као равноравни чиниоци у процесу настанка, развоја и функционисања дате државе. Такав модел постоји у Босни и Херцеговини (Срби, Хрвати и Бошњаци) или Белгији (фламанска, валонска и немачка заједница). Према попису из 2011. године Црногорци и Срби су два убедљиво најбројнија народа у Црној Гори, а с обзиром на резултате избора 2020. године, предстојећи попис ће само потврдити такво стање (уз вероватан пораст Срба на неких 35–37%). Када је реч о националним мањинама, потребно је обезбедити им права и слободе гарантоване свим релевантним европским и међународним конвенцијама, као и одређени степен политичке, економске, културне и просветне аутономије у општинама у којима чине већину. У пракси би конститутивност народа значила да власт на државном нивоу мора обавезно бити подељена између црногорских и српских политичких репрезентата, уз сразмерно учешће националних мањина у њој. Тако би морао постојати паритет у броју српских и црногорских министара у влади, а Срби и Црногорци би се ротирали на функцијама председника и потпредседника државе, односно Владе Црне Горе. Подразумева се да би за овај, али и све остале реформске кораке које ћемо навести била потребна промена постојећег Устава Црне Горе или усвајање новог који би био потврђен било у скупштини, било путем референдума.

КОНСОЦИЈАТИВНОСТ НАРОДА

Далеко лакши, али битан корак у остваривању једнакоправности свих народа у Црној Гори јесте њихова консочијативност. Консоцијативност подразумева равноправну расподелу моћи и власти на свим државним и локалним нивоима, посебно када је реч о различитим државним институцијама и администрацији (попут школа, болница, јавних предузећа итд.) у складу са бројношћу датог народа. Дакле, потребно је како на државном, тако и на градским и општинским нивоима увести квоте које би биле резервисане за попуњавање од стране сваког народа сходно његовој заступљености у датој средини. Тако на пример, ако Срби чине $\frac{1}{4}$ становништва у Подгорици, они треба да имају приближан удео у градској администрацији и јавним предузећима. Исто треба да важи и за Црногорце у Беранама који тамо чине $\frac{1}{3}$ становништва, за Муслимане у Пљевљима којих је 11%, Бошњаке у Бијелом Пољу којих је 27% или Албанце у Плаву којих је 18%. Актуелна политика која негира консочијативни приступ је посебно погубна по Србе. Тако је од 43 функционерске позиције у градској управи Подгорице само на једној лице српске националности, док их од укупно 713 запослених у градским органима и службама има само 28 (*Политика* 2020). Према званичним информацијама из 2018. године у јавној управи Црне Горе било је запослено чак 82,1% Црногораца, а само 7% Срба, што довољно говори о њиховој неравноправности и постојећој дискриминаторној политици (*РТС* 2018).

ДВОДОМНИ ПАРЛАМЕНТ

Црна Гора треба да постојећу једнодомну скупштину трансформише у дводомни парламент. Он би се састојао из Дома грађана (Доњег дома) у коме би се бирали посланици са територије целе земље по пропорционалном изборном систему и природним прагом за националне мањине (као што се бирају посланици постојеће Скупштине Црне Горе) и Дома народа (Горњег дома), који би се састојао од политичких представника свих народа, а који би се бирали у

изборним јединицама скројеним на начин да у њима већину чине припадници одређене нације. Двodomни парламент је демократски стандард адекватне политичке репрезентације заснован на балансу између индивидуалних (грађанских) и колективних (етнонационалних) права присутан у свим сложеним државама – од Уједињеног Краљевства и Француске које су унитарне државе, преко Шпаније и Италије које су регионалне, до федералних земаља попут Белгије и Немачке. Дом народа Црне Горе био би место у коме би изабрани представници различитих народа могли да заступају њихове интересе. Зависно од тога да ли би Црна Гора била устројена као федерална, регионална или унитарна земља зависила би и овлашћења Горњег дома. У сваком случају, он би по природи ствари морао имати одређена законодавна овлашћења и надзорну и саветодавну улогу у раду извршне власти и јавне администрације.

РАВНОПРАВНА УПОТРЕБА ЈЕЗИКА И ПИСАМА

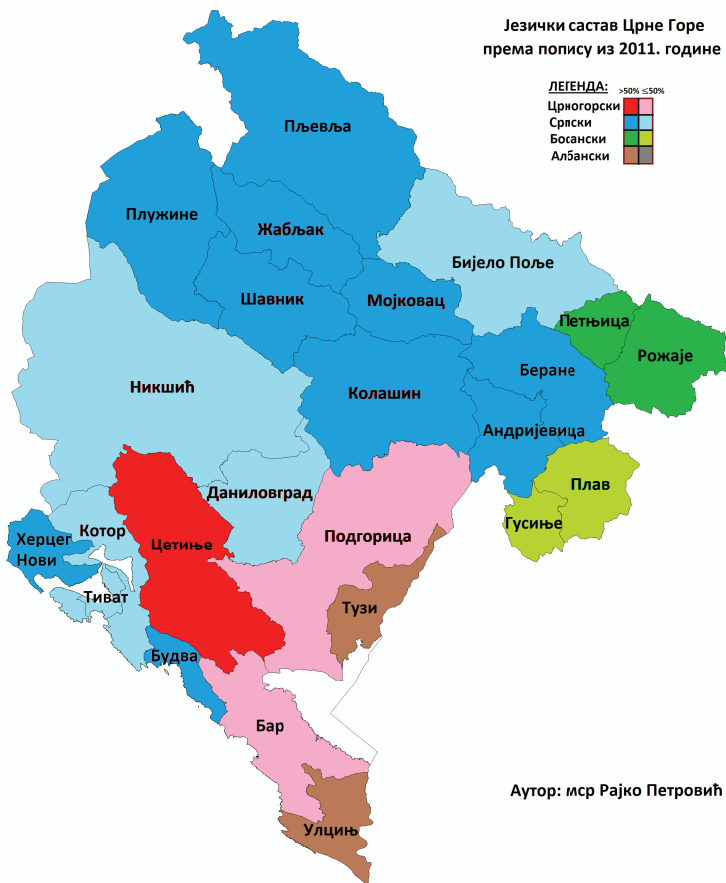
Постојећа уставна решења везана за употребу језика нису се показала функционалним. Иако је ћирилично писмо формално равноправно са латиничним, та одредба се у пракси никада није поштовала, баш као ни службена употреба других језика сем црногорског. У том смислу, а у складу са идејом о конститутивности српског и црногорског народа, српски језик треба да постане други службени језик у Црној Гори. То значи да сви називи институција и јавних установа, баш као и сва документа морају бити двојезични, односно написани и на ћириличном и на латиничном писму. У Црној Гори би се могао применити северномакедонски језички модел, где су албански² и македонски језици службени, док се у општинама у којима 20% или више становништва користи други језик као матерњи (српски, турски, ромски итд.) и он користи у службеној употреби. Сличан такав модел (са модификованим прагом од 15%) би се пресликао и на бошњачки и албански језик у Црној Гори као мањинске језике, где би бошњачки био један од

---

2 Албанци према попису из 2002. године чине 25,17% грађана Северне Македоније, што је мање од удела Срба у становништву Црне Горе.

званичних језика у општинама Петњица, Рожаје, Плав и Гусиње (евентуално и у Бијелом Пољу), а албански у Улцињу, Тузима, Плаву и Гусињу.

Слика 1. Језички састав Црне Горе по општинама према попису из 2011. године

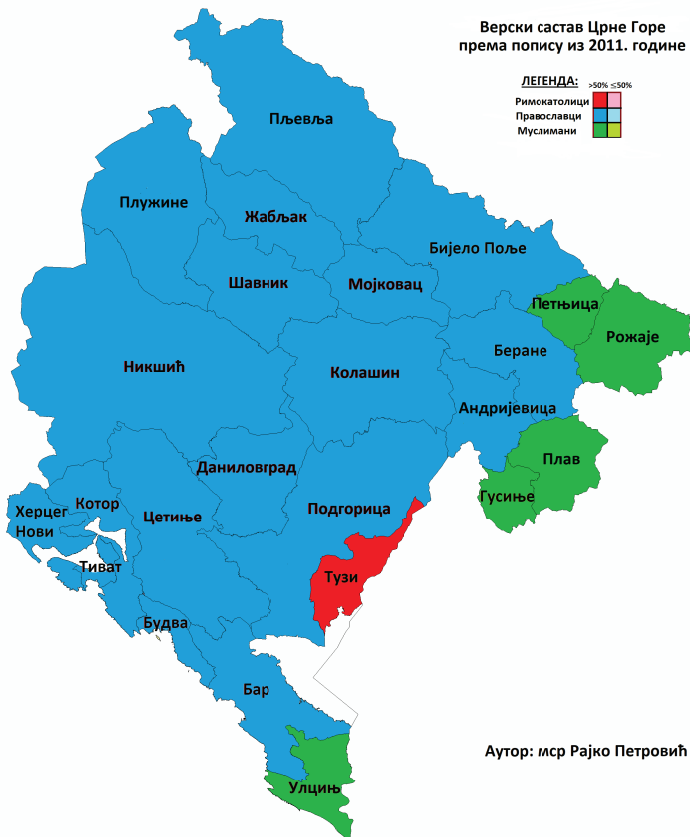
Извор: Обрада аутора

РАВНОПРАВНОСТ ВЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА

С обзиром на свој мултиконфесионални карактер, где у њој живе припадници православне, исламске, римокатоличке и јеврејске вероисповести, Црна Гора треба да остане секуларна држава. Упркос томе што је у свом

настанку Црна Гора била теократска држава, а дуго времена идеолошки везана за духовност и институције Српске цркве (односно њених епархија и митрополија различитих назива), фаворизовати данас неку од верских заједница, макар и симболично, додатно би оптерећивало унутрашње односе. Оно што држава треба да уради јесте да гарантује равноправност свих верских заједница, као и слободу вероисповести свим грађанима. За разлику од темељних уговора које је са Светом столицом Црна Гора потписала 2011, а са Исламском заједницом у Црној Гори и Јеврејском заједницом у Црној Гори 2012. године (Суботић 2020, 13–14), Црна Гора тек треба да потпише темељни уговор са СПЦ. Колико је верско питање у Црној Гори важно сведочи податак да је управо покушај режима Мила Ђукановића да усвоји контроверзни Закон о слободи вероисповести на штету СПЦ изазвао верски и политички бунт верујућих православаца. Чињеница да је држава њиме покушала да присвоји све верске објекте саграђене од 1918. до данас, а за које верске заједнице не могу да докажу власништво (РТС 2019), говори у прилог томе да је главна жртва таквог приступа требала бити управо СПЦ, а на рачун канонски непризнате тзв. Црногорске православне цркве коју је Ђукановићев режим свих претходних година фаворизовао како би дестабилизовао утицај СПЦ. Не само да је Ђукановић годинама наглашавао да је СПЦ продужена рука Србије и непријатељ државности Црне Горе, већ и да је за довршетак независности потребно успоставити независну националну цркву (Суботић 2020, 12–13). Приметне су, међутим, позитивне промене у том смислу. Након што је нова скупштинска већина усвојила измењену верзију Закона о слободи вероисповести који не задире у црквену имовину, влада је најавила потписивање темељног уговора са СПЦ који ће уважити обостране интересе.

Слика 2. Верски састав по општинама Црне Горе према попису из 2011. године

Извор: Обрада аутора

ФЕДЕРАЛИЗАЦИЈА ЦРНЕ ГОРЕ КАО ДУГОРОЧНО РЕШЕЊЕ?

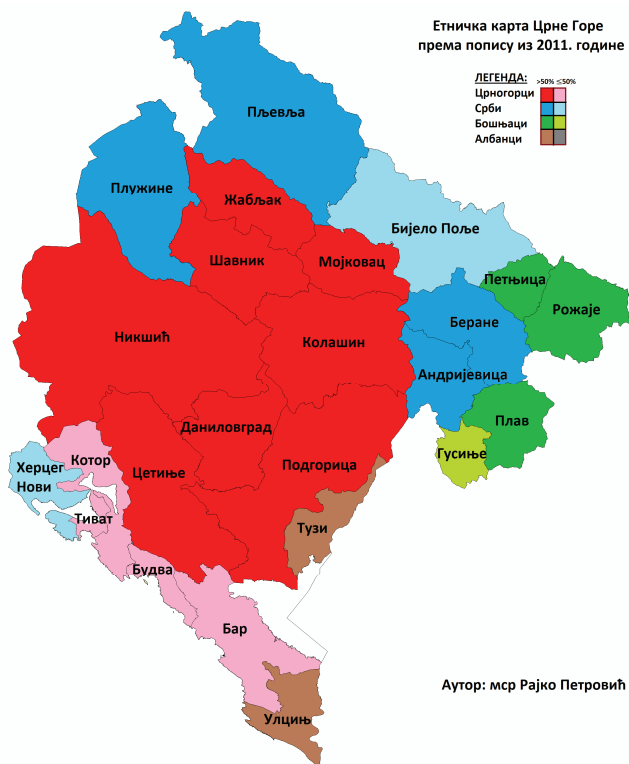
Велики број сложених земаља у којима живе различите етничке, верске или језичке групе уређене су као федералне државе. Тако федерацију као облик државног уређења у Европи срећемо у Немачкој, Русији, Белгији, Швајцарској и Босни и Херцеговини. Управо би федерализација могла бити темељно решење за постојеће политичке и друштвене проблеме у Црној Гори, посебно уколико би се, поред црногорских и српских, дугорочно рачунало и на интересе Албанаца и Бошњака.

Федерализована Црна Гора могла би бити компромисно решење за све стране. Црногорска политика жели унитарну државу и доминацију на њеном целокупном простору, али је то тешко оствариво због тога што су Црногорци тек релативна већина у држави, као и због чињенице да је Црна Гора окружена већим и снажнијим државама које имају политичке, економске и друге претензије на њеној територији. Тако Албанци увелико говоре о припајању делова Црне Горе тзв. Великој Албанији (Филиповић и Цветковић 2019, 118), док је хрватски екстремни десничари виде као тзв. Црвену Хрватску, односно историјску хрватску територију (Ђурковић 2010, 10). Иако Србија нема отворене претензије према Црној Гори као остали суседи, спремна је да подржи српски народ у њој на институционалан и сваки други начин, пружајући му пуну подршку да се избори за равноправност у њој. С обзиром да је црногорској политичкој елити примарни циљ очување државности и целовитости Црне Горе, федерализација исте би могла бити начелно прихватљиво решење у том смислу. Србима би федерализација одговарала јер би они у својој федералној јединици могли да остваре значајан степен политичке, економске, културне и просветне аутономије, а да притом одустану од потенцијалних сепесионистичких идеја у будућности као одговора на свој неравноправан положај. Исто важи и за Бошњаке, односно Албанце.

Поставља се питање броја федералних јединица и опсега њихових надлежности. Могућа су два решења. Прво, у коме би Црна Гора била асиметрична федерација, где би већински српске и већински црногорске општине чиниле две федералне јединице, док би већински бошњачке и албанске општине биле аутономне заједнице (бошњачка у оквиру српске, а албанска у оквиру црногорске федералне јединице). Друго, где би Црна Гора била симетрична федерација са српском, црногорском, албанском и бошњачком федералном јединицом. У оба модела Подгорица би била проглашена за дистрикт у коме би Срби и Црногорци били конститутивни народи. Када је реч о опсегу надлежности, федералне јединице би имале сопствене уставе (усаглашене са уставом државе), законодавну власт (једнодомну скупштину), извршну власт (председника и владу) и судску власт (федерални судови). Поседовале би широк низ аутономних надлежности (попут оних у области пољопривреде,

саобраћаја, просвете, културе, спорта, полиције, екологије и сл.), док би на Црну Гору биле пренете само основне надлежности (спољни послови, војска, туризам, здравство, заједничка валута, управљање јединственим тржиштем са слободним протоком робе, људи и капитала). Федералне јединице користиле би језике већинског становништва као једне од званичних и имале би сопствену заставу, грб и химну. Уколико би се применио модел са бошњачком и албанском аутономном заједницом, оне би имале нешто ограниченија овлашћења у односу на федералне јединице (статут уместо устава, висок степен културне и просветне аутономије, као и економску аутономију у складу са уставом дате федералне јединице и државе). Такав асиметрични однос срећемо у шпанској и италијанској регионалној држави, а које су по неким својим карактеристикама квазифедералне.

Слика 3. Етничка карта Црне Горе по општинама према попису из 2011. године

Извор: Обрада аутора

Из приложене етничке карте јасно је да би федералне јединице морале бити територијално дисконтинуиране, што не би био ограничавајући фактор с обзиром на гарантовану слободу кретања људи, робе и капитала на целој територији земље. Могуће би било и поделити неке општине на начин да се етничка распрострањеност адекватније територијално репрезентује (нпр. од западног дела Никшића направити већински српску општину или од источног дела Бијелог Поља направити већински бошњачку општину).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Црна Гора је данас мултиетничка, мултикултурна и мултиконфесионална држава која је оптерећена унутарполитичким трвењима. Чињеница да национално обојени политички актери у њој, односно црногорска, српска, албанска и бошњачка елита имају различите погледе на прошлост, садашњост и будућност земље говори у прилог томе да постојећи модел унитарне грађанске државе који не препознаје етнонационални принцип поделе власти и моћи није дугорочно одржив. Постојећим стањем задовољна је искључиво црногорска националистичка опција која за циљ има доминацију на територији целе земље, превасходно кроз неутрализацију српског политичког фактора. Чињеница је да је српска страна далеко најнезадовољнија постојећим уређењем Црне Горе које никако не кореспондира са уделом Срба у укупном броју становника. Бошњачка и албанска страна су нешто задовољније, али и оне имају амбиције које превазилазе постојећи формат Црне Горе као државе, где је идеја тзв. Велике Албаније реална и опипљива претња. Уколико томе додамо и то да и хрватски десничари показују нескривене претензије на Црну Гору, јасно је да је у интересу свих, укључујући и Црногорце, трансформација земље у стабилнији и дугорочно функционалнији облик. У том смислу закључак овог рада јесте да Црну Гору у уставном и институционалном смислу треба уредити према искуствима других сложених друштава и држава, попут БиХ, Белгије, Швајцарске, Шпаније и Италије. Изнети предлози који се тичу конститутивности и консociјативности народа, увођења дводомног парламента, гарантовања

равноправности употребе језика и подједнаког третмана свих верских заједница, те потенцијалне федерализације Црне Горе нису у функцији њене дестабилизације и негирања њене државности већ, сасвим супротно, обезбеђивања услова за њен опстанак и миран развој.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Дрљевић, Секула. 1926. *Централизам или федерализам?*. Земун: Штампариија М. Млађана
- Ђурковић, Миша. 2010. „Како се конструишу нације: црногорски случај.“ *Социолошки преглед* 44(1): 3–36.
- Јовановић, Јагош. 1948. *Стварање црногорске државе и развој црногорске националности*. Цетиње: Народна књига
- Лазаревић, Велибор. 2013. „Два века од рођења Петра II Петровића Његоша (Небош српског романтизма).“ *Баитина* 34(1): 67–77.
- Општа државна статистика. 1922. *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. године*. Сарајево: Државна штампариија
- Петровић, Илија. 2011. *Црногорска похара Куча*. Подгорица: Књижевна задруга Српског народног вијећа
- Политика*. 2020. „У Градској управи Подгорице од 43 функционера, само један Србин.“ 04. новембар 2020. <http://www.politika.rs/scc/clanak/466000/U-Gradskoj-upravi-Podgorice-od-43-funkcionera-samo-jedan-Srbin>.
- Поповић, Ђуро и Рогановић, Јован. 2006. *Земљопис Књажевине Црне Горе за ученике III разреда основне школе*. Београд: Глас јавности
- Програм Демократске народне партије. Демократска народна партија Црне Горе. 30 новембар 2014. <http://www.dnpcg.me/program/>.
- Програм Нове српске демократије (НСД). Нова српска демократија. <http://nova.org.me/stranica>.

php?id=2&tip=stranice.

Раковић, Александар. 2017. „Црна Гора од сецесије до НАТО пакта.” *Национални интерес* 28(1): 69–86.

РТС. 2018. „У јавној управи Црне Горе запослено свега седам одсто Срба.“ 26. јул 2018. <https://www.rts.rs/page/rts/ci/Dijaspora/story/1516/vesti/3212205/u-javnoj-upravi-crne-gore-zaposleno-svega-sedam-odsto-srba.html>.

РТС. 2019. „РТИЦГ: Ђукановић потписао Закон о слободи вероисповести.“ 28. децембар 2019. <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/3/region/3790851/rtcg-djukanovic-potpisao-zakon-o-slobodi-veroisповести.html>.

Спутњик. 2020. „Српски национални савет: Срби у Црној Гори угрожени и као мањински, и као релативно већински народ.” 27. октобар 2020. <https://rs.sputniknews.com/regioni/202010271123678012-srpski-nacionalni-savet-srbi-u-crnoj-gori-ugrozeni-i-kaomanjinski-i-kaorelativno-vecinski-narod/>.

Стаматовић, Александар. 2007. „Национални идентитет зеленаша и црногорских федералиста 1918-1941.” *Политичка ревија* 6(1): 119–139.

Суботић, Момчило. 2020. „Идентитетска питања Црне Горе.“ *Политичка ревија* 63(1): 11–48.

Танасковић, Дарко. 2020. „Танасковић: Монтенегро-Бошњаци се супротстављају свему што црногорски држављани српскенационалности виде као свој интерес.“ *Све о Српској*, 11. децембар 2020. <https://sveosrpskoj.com/komentari/tanaskovic-montenegro-bosnjaci-se-suprotstavljaju-svemu-sto-crnogorski-drzavljanisrpskenacionalnostividekao-svojininteres/>.

Филиповић, Марина и Цветковић, Владимир М. 2019. „Пројекат „Природне Албаније“ као претња територијалном интегритету Републике Србије.“ *Војно дело* 4(1): 114–125.

Grabeljšek, Dragana; Kosić-Kovačević, Maja; Damjanović, Slavenko; Grbić, Božo i Radenković, Snežana. 1994a. *Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije: podaci po naseljima i opštinama. Knjiga 3*. Beograd:

Savremena administracija

- Grabeljšek, Dragana; Kosić-Kovačević, Maja; Damnjanović, Slavenko; Grbić, Božo i Radenković, Snežana. 1994b. *Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije: podaci po naseljima i opštinama. Knjiga 2.* Beograd: Savremena administracija
- Grabeljšek, Dragana; Kosić-Kovačević, Maja; Damnjanović, Slavenko i Jovanović, Snežana. 1994c. *Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije: podaci po naseljima i opštinama. Knjiga 1.* Beograd: Savremena administracija
- Kračković, Radomir. 2019. „Zastave se vijore - i proizvode nove sukobe u Crnoj Gori“, *Deutsche Welle*. 14. oktobar 2019. <https://www.dw.com/hr/zastave-se-vijore-i-proizvode-sukobe-u-crnoj-gori/a-50812676>.
- Kurir*. „DEMOKRATSKI FRONT TRAŽI IZMENE USTAVA CRNE GORE I REGULISANJE PRAVA SRBA: Trobojka da bude narodna zastava, a SRPSKI S L U Ž B E N I JEZIK!“ 18. septembar 2019. <https://www.kurir.rs/region/crna-gora/3323639/demokratski-front-trazi-izmene-ustava-crne-gore-i-regulisanje-prava-srba-trobojka-da-bude-narodna-zastava-a-srpski-sluzbeni-jezik>.
- Laković, Rajko. 2004. *Stanovništvo prema vjeroispovijesti, maternjem jeziku i nacionalna ili etnička pripadnost prema starosti i polu. Knjiga 3.* Podgorica: Zavod za statistiku Crne Gore
- Novak, Ante, ur. 1954. *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine.* Beograd: Savezni zavod za statistiku
- Novak, Ante, ur. 1959. *Popis stanovništva 1953.* Beograd: Savezni zavod za statistiku
- Opšta državna statistika. 1931. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine.* Beograd: Državna štamparija
- Paruch, Waldemar. 2018. “Between Political Nation and Ethnic-Cultural Nation: Nations in Central Europe in the 20th Century.” *Politeja* 57(6): 107–124.
- Program Bošnjačke stranke. 2015. Podgorica: Treći kongres

- Bošnjačke stranke. <https://www.bscg.me/dokumenti-bosnjacke-stranke/program-bosnjacke-stranke/>.
- PTC. 2020. „Ступио на снагу спорни закон у Црној Гори, данас молебан у Београду.“ 08. јануар 2020. <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/3/region/3801528/stupiona-snagu-sporni-zakon-o-slobodi-veroisповести.html>.
- Radovanović, S. D. 1995. „Etnička struktura i maternji jezik stanovništva.” U *Stanovništvo i domaćinstva SR Jugoslavije prema popisu 1991. godine*, ur. S. Radovanović, Beograd: Savezni zavod za statistiku i Centar za demografska istraživanja I n s t i t u t a društvenih nauka
- RTCG. 2020. „Koalicija “Jednoglasno“ neće u novu vladu.“ 19. oktobar 2020. <http://www.rtcg.me/vijesti/politika/296524/koalicija-jednoglasno-neece-u-novu-vladu.html>.
- RTS. 2020. „Marković: SPC Prisivaja Crnu Goru i negira njenu nezavisnost.“ 21. maj 2020. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/3961018/dusko-markovic-crkva-spc-polozaj-crna-gora.html>.
- Šarkinović, Hamdija. 2003. „Konfesionalni i nacionalni aspekt popisa stanovništva u Crnoj Gori 1909-2003.“ *Almanah* 23–24(1): 239–264.
- Štedimlija, Savić Marković. 1937. *Osnovi crnogorskog nacionalizma*. Zagreb: Politička biblioteka „Putovi“
- Ustav Crne Gore, „Službeni list Crne Gore”, br. 1/2007 i 38/2013 - Amandmani I-XVI
- Vijesti*. 2021. „Albanska alternativa: Ozbiljno ćemo razmisliti da Tuzi postanu dio budžeta Albanije i Kosova.“ 7. april 2021. <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/527865/albanska-alternativa-ozbiljno-emo-razmisliti-datuzi-postanu-dio-budzeta-albanije-i-kosova>.
- Vujović, Dimitrije-Dimo. 1981. *Crnogorski federalisti, 1919-1929*. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti
- Zavod za statistiku Crne Gore. 2011. *Popis stanovništva*,

domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine. Podgorica: Zavod za statistiku Crne Gore

Rajko Petrovic

INSTITUTIONAL SOLUTIONS FOR OVERCOMING INTERETHNIC TENSIONS IN MONTENEGRO

Resume

Montenegro, although a small country in terms of size and population, is a multinational country. In addition to the most numerous Montenegrin nation, a significant number of members of the Serbian, and then the Bosniak and Albanian nations live in Montenegro. The current form of state organization of Montenegro as a unitary republic in which there is no place for the national (collective) principle of distribution of power and participation in public administration, but it all comes down to the civic principle and does not reflect the real situation and needs of all nations. The subject of this research is the institutional possibilities for overcoming the existing interethnic tensions in Montenegro. The aim of the paper is to first explain the existing constitutional and political system of Montenegro, then to analyze the interests and main demands of different nations in it, and to point out possible solutions that would be acceptable to all parties, such as recognizing the constitutionality of certain or all nations, bicameral parliament, the creation of autonomous provinces or the federalization of the country. The results of this research indicate that Montenegro, given its multinational character, is unsustainable in the long run as a unitary state based solely on the civic principle, where we conclude that the experiences of similar countries are a relevant indicator that Montenegro needs fundamental constitutional and institutional reforms. In this paper, we will use the case study method, the historical method and the method of comparative analysis.

Keywords: Montenegro, constitution, institutions, constitutivity, consociativity, federalization, interethnic tensions.

---

* Овај рад је примљен 08. априла 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 12. јула 2021. године.

Милоје Здравковић*

*Канцеларија за координационе послове у преговарачком
процесу са Привременим институцијама самоуправе у
Приштини*

УЗРОЦИ ПРВИХ СУКОБА СРБА И АЛБАНАЦА КРОЗ ИСТОРИЈУ**

Сажетак

Од периода настанка првих националних држава у XIX веку, односе два најмногољуднија народа на Балкану, Срба и Албанаца, карактеришу сукоби који су резултат суштинских разлика, верске, културолошке и традиционалне природе. Разлике и неједнакости које из њих проистичу, су настали превасходно као последица исламизације Албанског становништва током XVII века и успостављања система доминације једне нације над другом, као основног принципа на којем се заснивао суживот у Отоманском царству. Таква неједнакост је допринела масовном иселјавању Срба са Косова и Метохије и њиховој делимичној исламизацији при чему су успостављене разлике, присутне и у садашњости, које пресудно утичу на интензитет сукоба у будућности. У раду издвајамо преломне догађаје који су суштински определили и утицали на успостављање постојећих разлика и развоја будућих односа између два народа Срба и Албанаца, а то су: 1) масовна исламизација албанских племена током XVII века; 2) преузимање позиције Великог везира од стране Албанаца на Порти и 3) Велика сеоба Срба са Косова и Метохије. Резултате рада заокружујемо констатацијом да су новоуспостављене културолошке и социјалне разлике

---

* miloje.zdravkovic@kord-kim.gov.rs

** Рад је настао као резултат научно-истраживачке делатности аутора, спроведеног за потребе израде докторске дисертације. Мишљења изнета у тексту су искључиво опажања аутора и не представљају званичан став Канцеларије за преговоре.

између Срба и Албанаца значајно утицале на интензитет и трајање будућих сукоба, док је подршка треће стране имала одлучујући утицај на коначни резултат конфликта.

Кључне речи: Србија, Албанија, исламизација, Отоманско царство, Велики везир, Турско-Аустројски рат, велика сеоба Срба, Први српски устанак.

УВОД

Балканско полуострво, као раскршће главних путева између Истока и Запада, односно Европе и Азије, представља простор велике етничке и културне разноликости. То је подручје на којем су се насељавале различите групе људи, специфичног етничког и језичког порекла, попут Грка и Римљана, староседелаца Илира и Трачана и појединих народа попут Келта, Гота и Словена. Узимајући у обзир наведену разноликост, реконструисање узрока првих сукоба између два народа Срба и Албанаца кроз историју, а посебно у периоду средњег века, представља веома тежак и незахвалан задатак.

Албанци сами себе називају Шћипетари, а своју земљу Шћиптарија (*Shqip-орач*) (*Tarja-земља*) што у слободном преводу значи „земља орлова.“ Извођење назива Шиптари блиско је повезано са буђењем првих националних покрета међу Албанцима и асоцира пре свега на Скендербеговог орла који се и данас налази на албанској застави, а који је опет, према многобројним изворима, двоглави орао са грба српске средњовековне краљевске породице Немањићи.

Иако Албанци сами себе зову Шиптари сматрају да је увредљиво да их други, посебно Срби, тако називају. Вероватни разлог је чињеница да их назив Шиптари подсећа да нису сви део једне државе већ, као и други народи на Балкану, имају своје сународнике у суседним државама региона попут Северне Македоније или Црне Горе.

Албанки језик има два дијалекта Гегански и Тоскански на основу којих је формирана подела на две језичке групе Геге и Тоске. Природна граница између ове две језичке групе је река Шкумбин илити 41 паралела географске ширине. Северно од реке Шкумбин живе Гегани, док су јужно од

истоимене реке Тоскани. Говорници дијалекта Гега, којих има укупно око 3,4 милиона, настањени су широм севера Албаније, Македоније, Космета, Црне Горе и југа централне Србије. Границу између две дијалектне групе, формирала је древна рута *Via Egnatia* илити Модерни пут и представљала је главни правац транспорта људи и робе, успостављена још у другом веку пре нове ере од стране Римске империје. Јужно од наведеног пута и реке Шкумбин, постоји прелазна зона ширине од 10 до 20 километара у којој живе обе језичке групе.

Међутим, потребно је указати да постоје и значајне лингвистичке разлике унутар сваке од две наведене дијалектске групе, посебно између дијалеката Гега из северозападне Албаније и Гега са Косова. Такође, говор Гега у северној Македонији се разликује од говора Гега у Албанији или на Космету. Разлике су пре свега фонолошке, граматичке и лексичке природе.

Осим тога, постоје и дубоке културне и социјалне разлике између Гегана и Тоскана. Геге су кроз историју биле организоване у племенским удружењима или фисовима, која су се делила на кланове и на тај начин окупљале различите земљопоседнике. Обичајно право је било и остало израженије на северу код Гегена, него на југу код Тоскана. То се посебно одразило на чињеницу да је Канун Леке Дукађини, који садржајно проистиче из Душановог законика, био и остао много важнији и поштованији у друштвеном животу Гегана него код Тоскана.

Иако себе називају Шиптари, своје име везују за илирско племе Албана, које се према Птоломеју у II веку н. е. настањивало у области око Албанополиса, односно данашњег краја Крује. Дакле, назив „Албанци“ већ је био у употреби у давним временима и односио се управо на древно илирско племе које је било насељено на територији данашње Албаније. Само име „Албанци“, потиче од италијанске речи „Албанези“, које се убрзо проширило на готово све друге европске језике. Израз „Албанци“, који је данас распрострањен, још увек има своје италијанско порекло и односи се на досељенике у Италији током средњег века, односно на период када су Албанци због Отоманског освајања напуштали територију данашње Албаније и насељавали се у Италији.

С обзиром да постоји континуитет албанског имена са некадашњим илирским, исхитрено је изведен закључак о илирском пореклу Албанаца, који је прихваћен и у српској историографији, (Цвијић 1922) код појединих истраживача. Са друге стране, на албанском језику глагол љирој (*liroy*), који етимолошки упућује на назив Илир, значи ослободити, док и сами Албанци често дају имена својој деци Агрон и Теута, по древном илирском краљу и краљици (Astin 1998, 88) чиме настоје да успоставе и одрже „илирску” теорију свог порекла.

Наведену „илирску” теорију први је формулисао немачки историчар Јан Тунман, 1774. године, а она се касније, током XIX века даље развијала. Међутим, лингвистичка аргументација „илирске” теорије открила је озбиљне недостатке:

Први недостатак је чињеница да албански језик припада групи *satem* језика, док је илирски, према расположивим подацима, припадао групи *centum* језика.¹ Дакле, лингвистички ради се о две различите језичке групе.

На другом месту истичемо да иако би се илирско племе Албана и место Албанополис могли налазити у близини Крује, ништа не доказује везу тог племена са данашњим Албанцима, посебно због чињенице да се име Албанци први пут појављује у византијским изворима тек у XI веку. Такође, теорија о илирском пореклу Албанаца је ослабљена недостатком било каквим утицајем грчког језика на Албански. Наиме, уколико су Албанци непрестано од давнина насељавали територију која се налази на месту данашње Албаније, као што то тврде албански историчари, број грчких позајмљеница на албанском језику морао би да буде много већи. (Turnock 1988, 137) Осим тога, локална и лична имена која се сматрају илирским нису

---

1 Подела на сатемске и кентумске језике настала је анализом гласовних промена почев од прото-индоевропског језика. Језици код којих је палатализацијом меко к постало с, називају се сатемски (словенски, јерменски, индо-ирански...). Језици код којих је меко к депалатализацијом постало тврдо к, називају се кентумски (германски, грчки и претпоставља се, већи број изумрлих језика (венетски, илирски). Своје називе групе су добиле од речи сто (100) у латинском „кентум“ и авестанском „сатем.“ Опширније у Џејмс Клаксон Увод у индо-европску лингвистику, доступно на <http://caio.ueberalles.net/Indo-European-Linguistics-Introduction/Indo-European%20Linguistics%20-%20James%20Clackson.pdf>

се без прекида преносила на албанска (на пример Шкоодра или Ти Скардар је позајмица из латинског језика, док су други разни топоними и хидроними у албанском језику позајмљени и из словенског (тачније српског) језика, што се прећутно игнорише у албанолошкој литератури. (Schramm 1981, 405)

Стога се албански језик не може сматрати језичким потомком илирског или трачког језика, већ индоевропског језика. Многи лингвисти су покушали да албански језик повежу са илирским, али без јасних резултата. Недостају и јасни археолошки докази о континуираном насељавању становништва које говори албански језик од илирских времена. На пример, док албански научници тврде да поједина места сахрањивања у Круји подржавају илирско-албанску теорију континуитета, већина научника то одбацује и сматра да ти остаци указују на популацију романизованих Илира који су говорили романски језик.

Коначно, истичемо чињеницу да су савремена испитивања хромозома ДНК, заједнички спроведена на Универзитету у Парми, Женеви и Тирани додатно оспорили илирско порекло Албанаца.² Наиме, закључак ових истраживања јасно показује да не постоје значајне разлике у генетици између Албанаца и већине других европских народа. Стога се континуитет као и генетска везе између илирског и албанског језика не могу јасно успоставити.

Упркос наведеним недостатцима „илирске” теорије Албанци граде сопствени национални идентитет и историју, нарочито током последњих сто година, са идејом да су потомци Илира, односно староседеоци Балкана. Према њиховом схватању ствари они су живели на простору Балкана давно пре свих осталих народа, при чему их Словени, привремено, у тринаестом и четрнаестом веку потискују ка „исконској” албанској земљи (територији централне Албаније и града Крује).

2 <http://www.nature.com/ejhg/journal/v8/n7/pdf/5200443a.pdf> Michele Beldedi, Estella S Poloni, Rosa Casalotti, Franco Conterio, Ilija Mikerezi, James Tagliavini and Laurent Excoffier, *Maternal and paternal lineages in Albania and the genetic structure of Indo-European populations*. У наведеном истраживачком раду извршено је поређење митохондријалне ДНК секвенце хромозома HV1 и Y хаплогенотипови (DYS19 STR и YAP) албанских узорака са неколико других индоевропских народа са европског континента.

ПРВИ СУКОБИ СРБА И АЛБАНАЦА У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Територија Албаније, политички задуго није имала нарочит значај. Од краја IV века нове ера била је византијска провинција. Већи политички значај добија у време борби између Нормана и Византинаца (1080-1185). После пораза цара Теодора Епирског на Клокотници, Албанију су освојили Бугари и држали од 1230-1246, након чега је преузима Никејско царство. Појам албанске држава, или албанског краљевства (*regnum Albaniae*), први пут се бележи у доба анжујске династије 1260. године.³

Када је краљ Милутин оженио грчку принцезу Симониду (1299), променио је спољњу политику у корист Византије и тиме ушао у сукоб с Анжујцима, при чему су се неминовно јавиле претензије на Албанију. Међутим, потпуно освајање Албаније извршио је Милутинов унук Душан од 1343. до 1348. године. Уколико су се том приликом и одиграли први сукоби између Срба и Албанаца не може се говорити о сукобу два народа, већ појединачним сукобима плаћеника који су били регрутовани, на једној или на другој страни. Убрзо након тога, у освојеној области Епира Душан је на место намесника именовано свог полубрата Симеона, а српски језик и ћирилица били су у употреби све до краја XV века. (Ђоровић 2008, 30)

Однос Срба и Албанаца у раном средњем веку, није био конфликтне природе. Албанци углавном насељавају планинска подручја, а Срби равничарска. Касније, са увећавањем популације једног и другог народа и дубљим променама у феудалној структури друштва, долази до двосмерног процеса у којем пољопривредно становништво почиње да се шири ка планинској зони, и обрнуто, сточарско становништво се спушта у равницу, уз тенденцију задржавања и сталног насељавања.⁴ Истовремено са тим процесом спроводи се политичка интеграција Албанаца у српску средњовековну државу без икакве дискриминације, нарочито према албанској

---

3 http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/knjiga_o_kosovu/bogdanovic-kosovo_1_c.html

4 http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/knjiga_o_kosovu/bogdanovic-kosovo_2_c.html

властели. О томе најбоље сведочи податак да су у титули цара Душана из 1348. године Албанци били признати као посебан народ (цар и самодржац Србљем, Грком, Блгаром и Арбанасом).⁵ На тај начин су Албанци као народ укључени у састав царства као његов равноправни елеменат. Њихова права и обавезе биле су одређене социјалним статусом, а не етничком припадношћу, уосталом као и у већини европских монархија тог времена.

Осим тога, подаци из средњег века јасно говоре да је у односима Срба и Албанаца било међусобне сарадње, пријатељства и мешовитих бракова. Тако је Димитрије Прогановић, господар Кроје постао зет Стевана Немање (Ђоровић 2008, 30), Скендербегова мајка Војислава, (ћерка српског властелина из Доњег полога у Македонији у близини данашњег Тетова) била је Српкиња, док се Скендербегов син Ђорђ оженио Јерином, ћерком деспота Лазара Бранковића, а сахрањен је у манастиру Хиландар. Слепи деспот Стефан Бранковић оженио је Анђелину, кћер Скендербеговог таста Арианита (Gibbon 1788), а сестра Ђорђа Кастриота, Марија била је удата за деспота Стевана Црнојевића, господара Зете. (Вукановић 1971) Наведени подаци не треба да зачуђују посебно уколико се има у виду да су у средњем веку оба народа, Срби и Албанци, припадали православној цркви при чему је управо она била главни чинилац сарадње и склапања међусобних бракова. Такође, у том периоду, мало се водило рачуна о етничкој припадности, а више о међусобним обавезама и савезништвима из којих су и проистицали наведени бракови.

За даљи развој српско-албанских односа нарочито значајне су биле крупне промене на Балкану до којих је дошло распадом српског средњовековног царства после Душанове смрти 1355. године, а потом и учвршћивањем Турака Османлија на Балкану, нарочито њиховим победама на Марици 1371. године и Косову 1389. године, као и даљом борбом српских и албанских земаља за опстанак, која се завршава поразом и коначним падом у османлијско ропство током друге половине XV века.

Главни отпор Албанаца турској империји био је везан за име Скендербега (Ђорђа Кастриота, 1405-1468). Међутим,

5 http://plemenasrpska.yolasite.com/resources/Konstantin_Jirecek_-_Kulturna_.pdf

појаву Скендербега требало би посматрати у оквиру велике хришћанске акције, коју је предводила Угарска, ради сузбијања Османлија и ослобођења балканских хришћана. Под командом угарског краља Владислава, Јаноша Хуњадија познатијег као Сибињанин Јанка, и српског деспота Ђурђа Бранковића, мала војска у којој су били окупљени Мађари, Срби, Пољаци и Румуни, продире 1443. преко Ниша и Софије све до Средње горе (планине у централној Бугарској) и остварује победу над Османлијама.⁶ Главни разлог турског пораза био је албански војсковођа Ђурађ Кастриот Скендербег којег је турски султан послао у борбу, али који је искористио ту прилику да се одметне од Султана. Наиме Скендербег је још као дечак био дат Султану у виду залога и данка у крви, те је пре почетка битке тајно склопио договор са Сибињаниним Јанком да му преда султанову војску. Током битке напустио је бојно поље са још 300 највернијих сабораца. Његова реакција изазвала је велику пометњу међу турским редовима што је омогућило и брзу победу над Турцима.

Истовремено, после успешног продора угарске војске у окупирану Србију и Бугарску, Скендербег се враћа у Албанију, успоставља власт и ослобађа готово целу средњу Албанију након чега се утврђује у већ поменутом средњовековном граду Круји. Тиме, Скендербег постаје централна личност у савезу албанских господара (*domini Albaniae*) против Османлија.⁷

После смрти Скендербега, крајем последње деценије XV века, уместо наставка отпора Албанаца, постепено отпочиње процес исламизације становништва. Иако је један број Албанаца спас нашао у јужној Италији, посебно на Сицилији, већи део њих прихвата ислам, стичући тиме не само гаранцију даљег опстанка у турској царевини већ и могућност напредовања у друштву. Исламизација је захватила најпре властелу, а убрзо затим градско и најзад, сеоско становништво. Исламизирано становништво је мењало свој социјални статус, ослобађало се разних дажбина и терета и постајало у сваком погледу повлашћени слој. Томе се нису одупреле ни многе српске породице на Косову које

---

6 http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/knjiga_o_kosovu/bogdanovic-kosovo_2_c.html

7 http://www.rastko.org.yu/kosovo/istorija/knjiga_o_kosovu/index_c.html

су најпре примиле ислам, а потом и албански језик и обичаје. (Радовановић 2008)

Разлог зашто сви поробљени народи нису прихватили ислам био је не само верске и националне природе већ је имао и своје практичне разлоге у оквиру Отоманског царства. Наиме, Отоманска империја успоставила је високу стопу пореза (харача) за хришћане на основу којих је финансирала целокупну државну администрацију и управу. Уколико би сви поробљени народи Отоманског царства прихватили ислам, потребна попуна буџета била би једноставно немогућа. Таква пракса опорезивања вероватно је допринела повећању броја исламских верника, много више него отоманска освајања или Куран. Прихватање исламске вере био је сигуран знак за избегавање плаћања пореза, стицање повластица и опстанак у Отоманском друштву. (Бејаковић 2016, 33) Уосталом Турци су већину својих битака добијали на тај начин што су непријатељским војницима обећавали равноправно укључивање у састав нове државе у којој не постоји порез. Нажалост пракса неплаћања пореза, или његовог избегавања, остала је присутна и данас у многим државама Балкана које су тада биле део Отоманског царства.

Почетком XVII века све већи број исламизованих Албанаца, како би сачувао остварене бенефиције и наставио неплаћање пореза, бива ангажован у суровом обрачуна против побуњеног хришћанског становништва. Албанци су до средине XVIII века, постали најснажније и најсуровије оруђе за покоривање хришћана на Балкану. У таквој ситуацији учестали сукоби Срба и Албанца постају свакодневница, а заједнички живот два народа неизвесан.

Са друге стране, последња средњовековна етапа у борби Србије за опстанак и пружање отпора Отоманском царству завршава се падом Смедерева 1459. године. Као последица турске инвазије отпочело је велико померање становништва успостављањем новог друштвеног и економског поретка, уз милитантну исламизацију, која је захватила становништво на правцима турског освајања у Бугарској, Македонији, Грчкој, Србији, Албанији и Босни. Стање потпуне небезбедности и безграничног насиља наводило је народе да беже испред турских похода даље ка северу и западу балканског

полуострва, у области ван домашаја освајача. Српски народ се масовно, под притиском рата, а не природно како то поједини историчари желе да прикажу, селио са простора Косова и Метохије, већ почетком XVI века.

У истом периоду започињу значајне реформе у отоманском царству. Наиме, све до пада Константинопоља 1453. године, једна од најмоћнијих позиција у царству, титула великог везира била је резервисана искључиво за Турке. Први велики везир који није био турског, већ парадоксално српског порекла, био је Вели Махмуд-паша познатији и као Мехмед-паша Анђелковић, којег су Турци још као шестогодишњег дечака узели у виду данка у крви, на путу од Новог Брда ка Смедереву. Мехмед Паша Анђелковић предводио је Турску војску током освајања Константинопоља, али и током освајања упоришта, главног отпора Албанаца, у граду Круји.

Од укупно 19 великих везира српског порекла, укључујући и последњег Далтабан Мустафа-пашу, који је владао Отоманским царством крајем XVI века, већина је у складу са својим могућностима на турском двору настојала да спроводи толерантнију политику према својим сународницима - Србима. Најпознатији међу њим, Мехмед паша Соколовић омогућио је обнову Пећке патријаршије и именовао свог рођака Макарија Соколовића на место Патријарха чиме је обезбедио опстанак Српске православне цркве, а самим тим и српског народа. О утицају који су Велики везири српског порекла остваривали на Порти, можда најбоље говори податак да је српски језик био званичан језик на турском двору, након турског и арапског.

Истовремено, од формирања Отоманског царства, укупно 23 велика везира била су албанског порекла. (Ágoston, Masters 2001) Први велики везир албанског порекла био је Давуд-паша, који је владао од 1482. до 1497. године, а последњи Саид Халим-паша, од 1913. до 1917. Поједини историчари попут Лефтена Ставријаноса (Stavrianos 2000) сматрају да се позиција великих везира значајно рефлектовала и на међусобне односе народа на Балкану. Међутим, оно што додатно подржава наведену тезу је чињеница да се повећан број везира албанског порекла, нарочито од краја XVI века, поклапа са периодом

када Албанци масовно прихватају ислам и узимају учешће у походима против непослушних поданика Отоманског царства, између осталих и Срба, односно период када Срби бивају приморани да напусте своја вековна огњишта и селe се ка северу, тачније у Угарску.

Утицај турске владавине на живот хришћанског (српског) становништва, како то потврђује и Иво Андрић у својој докторској дисертацији „Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине” (1924) био је „апсолутно негативан.” У прилог томе Андрић наводи прописе из чувене збирке Канун-и-раја (Збирка закона за рају), из 635. године, који су, „иако у донекле измењеном и блажем облику,” били на снази у свим покрајинама турског царства. У складу са одредбама Кануна хришћани и Јевреји у покореним земљама нису могли подизати манастире, цркве и испоснице; поправљати своје цркве; они који станују у суседству муслимана, своје куће могу поправљати једино у случају преке потребе; ...у погледу одеће и обуће не смеју се носити као муслимани; не смеју учити арапски књижевни језик; не смеју јахати оседланог коња, носити сабљу нити друго оружје, ни у кући ни ван ње; .. смеју само тихо да се моле за покојнике; муслимани могу да ору и да сеју по хришћанским гробљима, уколико она више не служе за сахрањивање;⁸

Дакле, налазимо да је Османлијска власт свеукупно, а посебно у периоду од краја XVI века, када на позицијама великих везира долазе Албанци, својом владавином уназадила српски народ, одузела му независност и слободу, лишила га државности, разбила му јединствено национално подручје, изменила цивилизацијски лик, доводећи у питање његов европски карактер. Током владавине отоманског царства уништена је српска аристократија, одузета су најбоља деца (насилном регрутацијом за јаничаре – „данком у крви“), прекинуто природно кретање српског народа ка модерном друштву, а привреда, која се чак и у полу зависној

8 Докторска дисертација Иве Андрића, *Die Entwicklung des geistigen Lebens in Bosnien unter der Einwirkung der türkischen Herrschaft* цитирно према Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, САНУ посебна издања, Београд 1986 http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/knjiga_o_kosovu/bogdanovic-kosovo_2_.html

Деспотовини налазила на линији успона, упропашћена пљачкашким друштвено-економским системом.⁹

Међутим, велики аустријско-турски рат, који је избио 1683. године, активирао је Србе у нади да ће се ослободити од турске владавине. Пораз Турака под Бечом исте године и успешна противофанзива Аустријанаца, са дубоким продором моравским правцем све до централних балканских области 1689, подигли су Србе на устанак, а са њима и католичке Албанце на северу Албаније. Италијански генерал Пиколомини, који је служио у Хабзбуршкој монархији и предводио аустријску војску, је правцем реке Велике Мораве избио на Космет, где је заједно са српским и албанским устаницима, којих се заједно окупило око 20.000, усмерио операције из Приштине према Качанику па све до Скопља.¹⁰ Наведени податак о придруживању српско-албанских устаника Хабзбуршкој монархији против Турске потврђује да је у тадашњој историји два народа, Срба и Албанаца било примера сарадње, а не сукоба како то данас већина истраживача сагледава. Међутим, наведена сарадња била је пре свега мотивисана верском блискошћу и вођења заједничким циљем, ослобађања од турског јарма.

Да би преко Албаније допрео до Јадранског мора, Пиколомини се вратио у Призрен, где се састаје са патријархом пећким Арсенијем III Чарнојевићем. Након тога, усмерава офанзиву према Скопљу, у којем је увелико владала епидемија колере. Да би спречио ширење епидемије или, према неким другим изворима, да би се осветио за опсаду Беча, генерал Пиколомини наређује да се град Скопље у потпуности спали.¹¹ Међутим, за кратко време Пиколомини умире од колере у спаљеном Скопљу, а ратна срећа се окреће на страну Турака у јануару 1690. године, када су Турци поразили аустријску војску и српско-албанске устанике код Качаника. После пораза Аустријанци су се брзо повукли према северу, остављајући незаштитени српски народ на милост и немилост турских

---

9 http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/knjiga_o_kosovu/bogdanovic-kosovo_2_c.html

10 http://www.albanianhistory.net/1689_Kosovo-Turkish-War/index.html Приступило 12.10.2018

11 Timothy Judah, *The Serbs*, Yale University Press. p. 46.

и појединих албанских муслиманских одреда. Већ у току зиме исте године започела је велика сеоба Срба са Космета под вођством Арсенија III Чарнојевића. (Божовић 1998, 24) По најпоузданијим историјским подацима том приликом је у Аустрију, односно на територију данашње српске покрајине Војводине, избегло око 37.000 српских породица. Како се свака породица састојала од најмање четири члана, процењује се да је током велике сеобе, Космет напустило најмање 185.000 људи.¹² Том приликом Срби су са својих вековних огњишта на Косову и Метохији преселили не само своје породице, већ и веру и наду да ће се ту поново вратити, што се симболично манифестовало ношењем стабљика винове лозе, која се нашироко узгајала дуж равне Метохије и коју су понели са собом у нову земљу северно од Дунава. Стабљике винове лозе засађене су на територији данашње Војводине, Фрушкој Гори, а најсеверније у месту Токај на северу данашње Мађарске, где се и данас производи једно од најбољих европских вина, такозвано Токајско дезертно вино. Наведеним догађајем инспирасан је и слоган код нас Срба под називом „Србија до Токија,“ где се у погрешној интерпретацији и непознавању историјских догађаја, град Токај у Мађарској преименује у Токио у Јапану.

Такође и монаси српског манастира Раванице су са моштима Светог цара Лазара прешли у горњу Угарску и у месту Сентандреј, 20 километара северозападно од Будимпеште, подигли цркву од дрвета, у којој су положили мошти српског свеца. Након седам година мошти су пренесене на Фрушку гору у Врдник у манастир Нову Раваницу где су остале све до 1942. године, након чега су пренете у престоницу.

Нови сукоб између Турске и Аустрије, 1716-1718, завршио се аустријском окупацијом и анексијом северних делова Србије, а у току ратних операција у Поморављу учествовало је српско становништво. Пожаревачки мир 1718. године, био је кратког века. У новом рату ангажовале су се поново веће групе балканских хришћана, под вођством пећког патријарха Арсенија IV Јовановића-Шакабенте. Такође, скопски надбискуп Михаило Сума - по народности

12 https://www.rastko.rs/kosovo/istorija/knjiga_o_kosovu/bogdanovic-kosovo_2_c.html#2_III/21.11.2015

Албанац - био је укључен у побуну, али пошто је откривен, бежи у Аустрију. Међутим, аустријске и устаничке трупе, потучене су код Новог Пазара. Одред патријарха Шакабенте се распао, а он у страху од турске одмазде бежи са пратњом према северу.

Београдски мир из 1739. препустио је српски народ, на милост и немилост Турцима. Овај рат и народни покрет у вези с њим доносе нове муке српском народу. Српски крајеви, из којих се повлачи аустријска војска, били су опљачкани и попаљени од стране Турака, а Албанци муслимани се својом немилосрдношћу у борби против српских устаника намећу Турцима као најистакнутији заштитници царства.

Први српски устанак 1804. године био је револуционарни покрет који је омогућио привремено ослобађање српског народа широм Турске. Неуспех првог српског устанка 1813. године није зауставио ослободилачки покрет. Из београдског пашалука, делимично ослобођеног у другом српском устанку 1815. године, траје борба за проширивање покрета на друге, још увек поробљене делове српских територија. Границе београдског пашалука коначно су савладане 1833, када је аутономној Србији признато и „шест нахија” на јужним и источним границама пашалука, до линије која је преко Таре, Голије и Рашке, Копаоника и Јастрепца прелазила Јужну Мораву испод Ниша, и даље преко Грамаде и Пандирала избијала на Стару планину.¹³

Убрзо са наведеним дешавањима бива формулисан и национални програм ослобођења српског народа и улога коју ослобођена Србија треба да одигра у томе. Реч је о Начертанију, односно Нацрту, Илије Гарашанина из 1844. године у којем се ослобођење свих Јужних Словена наводи као главни циљ Србије. Такође, Начертаније предвиђа да Србија мора обезбедити слободан трговачки пут до Јадранског мора, како би се ослободила аустријске стеге, што упућује на неопходност усмеравања војних операција у правцу Албаније. Наведени нацрт представља и један од првих докумената у којем је стварање државе Јужних Словена илити касније Југославије представљен као национални циљ Србије.

---

13 https://www.rastko.rs/kosovo/istorija/knjiga_o_kosovu/bogdanovic-kosovo_2_c.html#2_III/21.11.2015

Гарашанин је у својим плановима јасно рачунао на сарадњу са католичким Албанцима и још 1844. године успоставља блиску везу с њима, а од 1846. године је у сталној вези са мирдитским опатом Гаспаром Красником, захваљујући којем је договорио заједничке акције са мирдитским кнезом Пренк Биб Додом 1849. године.¹⁴ Практично, напори тадашње српске власти, били су усмерени ка неутрализацији Албанаца који су прихватили ислам с једне стране, а с друге стране ка придобијању католичких Албанаца (Малисора и Миридита) са којима је успостављена блиска сарадња. Међутим, Гаспар Красник бива ухапшен од стране својих сународника Албанаца и погубљен већ 1876. године. (Buda 1986, 52)

Ослободилачки ратови Србије и Црне Горе против Турске 1876, а потом 1877. и 1878. године довели су Србе у први озбиљан сукоб са албанским народом. Са успешним офанзивним дејствима српских трупа крајем 1877. и почетком 1878. године пред српском војском беже Турци, Албанци и Черкези. Ослобођене крајеве јужне Србије напустило је том приликом око 30.000 Албанаца. Албанске избеглице (мухаџири)¹⁵ настаниле су се углавном у долини реке Лаб, у северном делу Космета код данашњег Подујева, одмах поред новоуспостављене границе. То је довело до значајног повећања броја албанског становништва у северним и источним крајевима Космета у односу на друге народе, при чему оно одсудно, бројчано, надвладало постојеће српско становништво. Истовремено, протерано албанско становништво, жељу за осветом због губитка поседа и кућа, усмерава на своје прве комшије преостало српско становништво на Космету. Наведена спирала освете се више пута по сличном узрочно-последичном сукобу понављала кроз историју, а последњи пример је Погром из 2004. године на Космету и свеприсутни терор Албанског становништва над преосталим Србима.

Присуство мухаџира био је важан моменат у низу околности које су после Берлинског конгреса довеле до појачаног исељавања Срба са Космета и отпочињања

14 https://www.rastko.rs/kosovo/istorija/knjiga_o_kosovu/bogdanovic-kosovo_2_c.html#2_III/12.12.2016

15 Арапска реч за избеглицу или исељеника - мухаџир.

српско-албанског сукоба. Наиме, одлукама Берлинског конгреса подстакнуте су појаве модерног панисламизма, али су истовремено подстакнуте и милитантне активности римокатоличког клерикализма, односно Албанаца римокатолика на северу Албаније, што се значајно одражавало на живот српског становништва. (Екмечић 2008, 298) Покрет и устанак Призренске лиге, а потом и низ других локалних или других ширих албанских побуна 1908, 1910. и 1912. године, завршавали су се по правилу албанским терором над српским становништвом.

Истовремено, закаснили развој албанског националног покрета у годинама после младотурске револуције, 1908-1912, био је веома значајан за питање ослобођења српског народа у Старој Србији и представља важан моменат у којем су се интереси српског и албанског народа директно сукобили. Велика победа српске војске код Куманова, 1912. године, означила је скори крај турске владавине, а самим тим и крај албанске доминација на Космету. Српска војска је после више од 500 година поново овладала Косметом, те самим тиме и Призреном, градом у којем су Албанци само три деценије пре тога формулисали своје националне циљеве у познатој Призренској лиги. Иако Први балкански рат није резултирао изласком Србије на море, како је то националним плановима било предвиђено, она се значајно проширила и оснажила и као таква представљала озбиљну препреку не само албанским плановима за стварање независне националне државе већ и аустро-угарском надирању према Солуну и даље према Блиском Истоку.

Интересантно је да Албанци у својој историографији често поричу многе од наведених историјских догађаја - посебно велику сеобу српског народа под вођством патријарха Арсенија Чарнојевића, као и албанско-турски геноцид над српским и осталим хришћанским народима, који је добио на интензитету током последњих пола века пред Балканске ратове, а који је кулминирао туским геноцидом над Јерменима 1915. године. Због тога не треба да чуди што су често у албанским историјским уџбеницима, писаних на основу суженог броја извора, заступљене тезе о „физичком уништењу” албанског народа у Србији, под влашћу „великосрпског хегемонизма.”

Ипак, статистички подаци, односно бројке су неумољиве и несумњиво показују да се број Албанаца на Космету након сваког од тих такозваних геноцида, којем су наводно били изложени, константно повећавао док се број Срба, драстично смањивао.

Табела 1, Дефинитивни резултати пописа становништва 31. јануара 1921. године са фокусом на три најзаступљеније етничке групе и области.¹⁶

	Укупно	Срба	Албанаца	Турака
Звечан	70.137	20.679	42.275	5.180
Косово	171.285	47.229	108.541	10.619
Призрен	96.781	28.179	57.216	10.681

Подршку за изношење таквих ревизионистичких ставова, Албанци налазе и у појединим круговима тзв. међународних експерата, попут Ноема Малколма, који је за непуне три године објавио „Кратку историју Босне и Херцеговине,” а убрзо затим и „Кратку историју Косова,” при чему наведена дела обилују бројним прилагођеним закључцима који имају за циљ поништавање постојећих знања о прошлости и њену потпуну ревизију.¹⁷ Такође, српска средњовековна историографија, иако веома важна за Албанце, на шта смо у овом рада пробали да укажемо, није довољно заступљена нити позната у самој Албанији. То донекле објашњава ставове и неутемељене полемике албанских историчара нарочито када је реч о њиховом положају и статусу у српској средњовековној држави, али их свакако не оправдава.

Дакле, историјски подаци о српско-албанским односима у раном средњем веку без сумње потврђују постојање међусобне сарадње и заједничких борби против Отоманске

¹⁶ <https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1921/Pdf/G19214001.pdf>; Светлана Радовановић Етничка структура Краљевине Југославије у контексту националне политике Југословенства, <http://www.gef.bg.ac.rs/img/upload/files/Rad%2010.pdf> Приступило 21.01.2016

¹⁷ Анализу Малколмове књиге „ Космет, кратка историја „ израдила је група аутора САНУ: Милорад Екмечић, Ђорђе Јанковић, Ема Миљковић - Бојанић, Славенко Терзић, Миле Бјелац, Ђорђе Борозан, Љубодраг Димић, „Одговор на књигу Ноела Малколма, Космет, кратка историја,“ Београд: САНУ, 2000.

империје. Међутим, отпочињањем процеса исламизације Албанца у XVII веку и преузимањем улоге Великог везира на Порти, однос исламизираних Албанаца према преосталом српском становништву почиње да се мења. Подаци о међусобној сарадњи и заједничкој борби постају ирелевантни за новонастало стање ствари. Наиме, током средњег века оба народа, Срби у целини, а Албанци у већини, припадали су православној цркви која је била главни чинилац сарадње и међусобног склапања бракова и пријатељстава. Касније од почетка XVII па све до краја XIX века, све већи број Албанаца бива исламизован, а потом и ангажован у суровом обрачуна против српских побуњеника. Исламизовани Албанци постају најупорнији бранитељи новог поретка османског царства на Балканском полуострву и ударне јединице у сузбијању српских устанка и националног покрета. Такво ангажовање Албанца било је од прворазредног интереса за остваривање дугорочних циљева Отоманске империје на подручју јужнословенског источног православља, али и за утемељење српско-албанског сукоба који је присутан и данас.

ЗАКЉУЧАК

Историјски осврт на српско-албанске односе указује да постоји неколико преломних догађаја који су суштински определили садашње стање ствари у односима две државе Србије и Албаније. То су: 1) масовна исламизација албанских племена током XVII века, 2) преузимање улоге Великог везира од стране Албанаца и 3) Велика сеоба Срба.

Практично, од почетка процеса исламизације Албанаца почиње стварање културног и друштвеног јаза између две етничке групе, као и стварање узајамних анимозитета који ће се посебно продубљивати у даљој историји два народа. Исламизација Албанаца се одвијала вековима и у више фаза које су различито трајале. У појединим фазама исламизација се преплитала са решавањем албанског националног питања и била је у функцији окупације појединих територија. Самим тим сарадња између два народа која је постојала у раном средњем веку, нарочито пре исламизације Албанаца, постаје потпуно ирелевантна за тадашње стање њихових односа, али

и за прогнозу будућег развоја догађаја.

Велики број Албанаца учествовао је у сукобима против српских устаника 1690. године. Ти ратови против Срба, а нарочито њихов резултат у корист Отоманског царства, су неминовно подстакли локалне албанске вође да појачају терор против преосталог српског становништва на Космету, посебно узимајући у виду чињеницу да су позицију Великог везира на Порти, махом контролисали Албанци. Стога они врше притисак на локалне Србе и њихове институције, првенствено цркве и манастире, како би их ослабили и принудили на иселјавање и на тај начин спречили могућност устанка и уједињења са остатком Србије. Тај терор ће се нарочито повећавати крајем XIX века када су Албанци практично у име Порте управљали тим делом територије, а не Отоманско царство, како је то било законом предвиђено.

Међутим, косовски Албанци данас себе више виде као жртву, а не као починиоце злочина. Према њиховом схватању стварности, увек су Срби радили много горе ствари од њих, што им даје легитимитет и морално право на освету без преседана. На жалост, такве ставове некритички правдају и поједини међународни представници, чиме их подстичу на наставак сукоба са Србима.

Свака промена постојећег стања, у међусобним односима Срба и Албанаца, неминовно је производила конфликтни потенцијал. Неостварена очекивања била су и остала најчешћи узрок сукоба. Србија је очекивала да 1912. године, након пет векова турског ропства, поново поврати суверенитет над Косметом који је у међувремену постао место формулисања албанске државотворне идеје. Истовремено, између осталог и због Велике сеобе Срба из 1690. године, изостала је подршка од стране локалног албанског становништва у Старој Србији за ослобађање од турског ропства.

Албанци су очекивали да ће током Призренске лиге реализовати национално уједињење. Међутим, сан о формирању Велике Албаније, државе која ће обухватити све територије на којима живе Албанци, било да су у већини или мањини, остао је лишен реалности. То је, свакако, био извор фрустрација за велики број Албанаца, поготово за њихове

идеологе и лидере заслепљене циљевима Прве призренске лиге. У таквој ситуацији међусобни сукоби између два народа били су неминовни, а новоуспостављене верске, културне и економске разлике значајно су утицале на интензитет и трајање тих сукоба у будућности.

Ипак, одлучујући утицај на резултат сукоба, никада није остваривала количина моћи са којом је свака од страна у сукобу располагала, већ подршка треће стране. Наиме, пресудна је била и остала подршка моћног покровитеља - треће стране, (Отоманске империје или Аустро-Угарске) која је обликовала коначан биланс сукоба. Трећа страна се по неписаном правилу најчешће ангажовала на страни Албанаца, а против Срба, и тиме драстично мењала крајњи резултат. Србија је готово у свим војним сукобима са Албанцима успевала да без већих тешкоћа савлада албански отпор. Међутим, подршка страног фактора је приморавала Србију на додатне уступке. Истовремено, наведена подршка је појачавала конфликтни потенцијал јер је остављала могућност Србима да сачекају слабљење подршке треће стране и окрену резултат у своју корист.

Показало се такође, да подршка треће стране, краткорочно производи позитиван ефекат, али дугорочно ствара отпор и незадовољство Албанаца. Тако је било много пута кроз историју, тако је и данас. Само је питање времена када ће Албанци за лошу економску и политичку ситуацију на Космету оптужити своје менторе из САД. Оптужбе према пријатељима из ЕУ су већ албанска свакодневница. Раније су за пропусте оптуживали Отоманску империју, касније СФРЈ, Србију, али се одговорност никада није проналазила тамо где заиста лежи, односно у њиховим сопственим редовима.

РЕФЕРЕНЦЕ

Батаковић Душан, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, Чигоја штампа 2008.

Богдановић Димитрије, *Књига о Косову*, Београд: Војна књига-Народна књига, 1999.

Борозан Ј. Ђорђе, *Велика Албанија 1939-1945 порекло, идеје*

- и пракса*, дисертација, Београд 1993. године.
- Вукановић П. Татомир, *Словенска симбиоза породице Ђурђа Кастриота Скендербега*, Врањски гласник, Врање 1971.
- Григорије Божовић, *Мој Колашин*, Приштина, 1994.
- Димић Љубодраг и Ђорђе Борозан, *Југословенска држава и Албанци, Тематска збирка докумената, I – II 1998*.
- Ђуричић Милутин, *Обичаји и веровања Албанаца*, Београд: прив. издање, 1994.
- Ђурић Слађана, *Крвна освета на Косову и Метохији*, дисертација Београд 1996.
- Екмечић Милорад, *Дуго кретање између клања и орања*, Зборник радова, *Косово и Метохија - прошлост, садашњост, будућност*, Београд: САНУ, 2007.
- Здравковић Хелена, *Политика жртве на Косову*, Београд, Етнолошка библиотека, 2005.
- Имами Петрит, *Срби и Албанци кроз векове*, Београд: Самиздат, 1999.
- Мишић Саша, *Политика Југославије према Албанији у периоду од 1924-1927. године*, магистарска теза, Београд 2005.
- Плана Енвер, *Косово према реформама у Турској крајем XIX и почетком XX века*, Београд, дисертација 1973.
- Радовановић Милован, *Косово и Метохија антропогеографске, историјскогеографске, демографске и геополитичке основе*, Београд Службени гласник, 2008.
- Стули Бернард, *Албанско питање 1875-1882*, дисертација 1959.
- Ђоровић Владимир, *Историја Срба*, Београд: Лирика, 2002.
- Храбак Богумил, *Призренска арбанашка лига 1887-1881*, Београд, 1998.
- Kola Paulin, *The Search for Greater Albania*, London, C. Hurst and Company, 2003.
- Poulton Hugh, Suha Taji-Farouki, *Muslim Identity and the Balkan State*, London, Hurst and Company, 1997.

Miloje Zdravkovic

CAUSES OF THE FIRST CONFLICTS BETWEEN SERBIAN AND ALBANIANS THROUGH HISTORY

Resume

Since the creation of the first nation-states in the 19th century, relations between the two most populous people in the Balkans, Serbs and Albanians, have been characterized by conflicts as a result of essential differences of religious, cultural and traditional nature. The differences and inequalities that arise from them, arose primarily as a consequence of the Islamization of the Albanian population during the 17th century and the establishment of a system of one nation dominating over another, as the basic principle on which coexistence in the Ottoman Empire was based. Such inequality has contributed to the mass emigration of Serbs from Kosovo and Metohija and their partial Islamization, due to which differences have been established, which are still present today, and they can have a decisive influence on the intensity of the conflict in the future. In this paper, we single out the groundbreaking events that essentially determined and influenced the establishment of existing differences and the development of future relations between the two people namely of Serbs and Albanians: 1) mass Islamization of Albanian tribes during the 17th century; 2) taking over the position of the Grand Vizier by the Albanians at Porta and 3) the Great Migration of Serbs from Kosovo and Metohija. We conclude the results by stating that the newly established cultural and social differences between Serbs and Albanians significantly affected the intensity and duration of future conflicts, while the support of third parties had a decisive influence on the final outcome of the conflict.

Keywords: Serbia, Albania, Islamization, Ottoman Empire, Grand Vizier, Turkish-Austrian War, great migration of Serbs, First Serbian Uprising.

---

* Овај рад је примљен 10. априла 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 12. јула 2021. године.

Ратко Љубојевић*

БАЛКАНСКО ПИТАЊЕ У ВРЕМЕ БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА

Сажетак

Аутор полази од хипотезе да је Балкан богата територија која је привлачила освајаче или су они, у циљу великих освајања или ратних сукоба, морали да пређу простор Балкана. Велике силе, па чак и савези Великих сила нису могли да удовоље сопственим интересима а да не угрозе интересе балканских народа. Велики рат је посведочио да велики сукоби за собом остављају велика разарања. И поред жеље да се рат предупреди дипломатијом, међународним конференцијама, склапањем међудржавних савеза ситуација неретко измакне контроли. Због тога је важно истраживати узроке сукоба и на време решавати надолazeће кризе.

Кључне речи: Балкан, Велике силе, сукобљени интереси.

УВОД

Србија је простор на коме су пронађени остаци винчанске културе. На њеном тлу је територија на којој је римски цар Гај Валериј Максимилијан Галерије саградио резиденцију. У његовој близини основан је Виминацијум, стратешки војни логор и град са специјалним статусом. То су само неке од историјских чињеница да је простор Балкана био у фокусу свим пређашњим империјама. Пун водотокова, умерене континенталне климе, плодне земље богате рудним лежиштима био је примамљив свим освајачима. Такав освајачки тренд наставио се и у доба савремене цивилизације.

---

* Академија за националну безбедност, Београд.

СУКОБ ИНТЕРЕСА ВЕЛИКИХ СИЛА НА ТЕРИТОРИЈИ БАЛКАНА

Од античке филозофске мисли па до савремене, наука настоји да дефинише суштину функционисања света. Настанак великих држава, усмерен је деловањем експанзионистичких елита, вођеним потребом за престижом, жудњом за трајним увећањем моћи и потребом за непрестаним увећањем профита. Наиме, овако дефинисан однос у *арени империјалних тежњи*, означава јасну трку за увећањем политичке, економске и демографске моћи. Онај ко изгуби у борби, не само да терен препушта својим конкурентима већ иде путем сигурне пропасти. (Минклер 2009, 31).

Простор Балкана је у географском смислу нераскидиви део Евро-азијског континента. Стога, Балканско полуострво, поима се и одређује кроз политичко-географски однос целокупног Евро-азијског простора. Заправо, географски положај је динамичан однос територијалне, односно државотворне целине, према природним и друштвеним компонентама географске средине у ближем и даљем окружењу. Њега одређују две групе међусобно повезаних фактора: *географски и политички*. У просторном смислу, политичко-географски положај можемо дефинисати као динамичан однос територијалне целине према природним и друштвеним компонентама географске средине, релевантним за унутрашње политичке односе, као и за спољнополитичке односе према другим територијалним целинама и међународним организацијама (Степић 2001, 22). Поред политичког фактора и политичко-географске одлике битно одређују геостратешки положај државотворне територије, нарочито у геополитичком и геоекономском смислу. Наиме, анализа политичко-географског положаја подразумева посматрање решења или последица узајамних односа у зависности од географских могућности и политичких интереса. (Грчић 1989, 80).

Историчари се слажу да се *Источно питање* као однос међу Великим силама наметнуло у време осиромашене државне благајне Османске империје. Треба додати да је на овакво унутрашње економско стање Османске државе,

додатно утицала и Међународна аграрна криза из 1873. године. Иностранци зајмови су у том периоду почели да коче функционисање државног апарата који се гушио у иностраним кредитима. Новчана потраживања страних поверилаца редовно су стизала на наплату доспелих кредита а посрнула османска привреда није била у ситуацији да ове кредите редовно сервисира.

Према подацима до којих је дошао *Donald C. Blaisdell*, укупан државни дуг Османске царевине, 1875. године износио је двеста милиона фунти стерлинга. Годишња отплата државног дуга износила је петнаест милиона фунти стерлинга а укупан државни приход из кога се отплата зајмова издвајала износио је свега осамнаест милиона фунти стерлинга. (Blaisdell 1929, 74). Према простој рачуници, држави је остајало само три милиона фунти стерлинга за покриће свих осталих државних трошкова. Последица оваког стања било је увећање пореза на свим нивоима. Пореска стопа је у једном тренутку износила чак 60% сељачких прихода. Наиме, систем сакупљања пореза био је застарео и нефункционалан. Обављао се на четири нивоа, што је био главни разлог да у државну касу стиже недовољно новца. Централна власт покушавала је да изменом закона стане на пут организованој корупцији и малверзацијама које су се јављале приликом сакупљања пореза. Тром државни апарат, неефикасан начин прикупљања пореза и организована чиновничка похлепа били су јачи од закона и интереса заједнице. Централне власти постале су немоћне а државни систем у новонасталим приликама нагло је почео да се урушава. То се нарочито осетило на простору где су живели православни хришћани, који су због другачије религије морали да издвајају већи порез од суграђана муслиманске вероисповести. Овако наметнуто пореско решење само је по себи урушавало политичку стабилност. (Љубојевић 2009, 307-330).

Развој унутрашњих политичких односа нарочито је утицао на предстојеће решење Источног питања. Велике силе ангажовано су посматрале нарастајуће проблеме Османског царства. Посебну заинтересованост показале су, у првом реду Велика Британија као највећа колонијална сила,

Русија као просторно највећа држава и Немачка, заједно са Аустроугарском којима је *Продор на исток* био стратешки геополитички циљ. У том смислу, Велике силе су још 1871. године одржале *Понтску конференцију* у Лондону где су се сложиле око поништавања одредби Париског мира из 1856. године. Тим одредбама је потврђен престанак неутралности области Црног мора. Овоме развоју међународних односа допринео је завршетак француско-пруског рата, где је Француска као поражена, престала да штити интересе Османског царства. Новонастала ситуација, након Наполеоновог пораза, потпуно је била у складу са интересима британске круне. Некадашња равнотежа мултиполарних снага била је наново успостављена. Велика Британија је несметано могла да се врати хегемонистичкој колонијалној политици. Она је уз помоћ ратне флоте контролисала морске путеве. Снажним дипломатским активностима стварала је међудржавне војне савезе и на тај начин директно утицала на политичке прилике на старом континенту. Поред овога, индустријска револуција снажно је утицала на међународно тржиште робе и капитала, што је ишло у прилог британској привреди. (Минклер, 50).

Већ наредне, 1872. године наставила се снажна дипломатска активност Великих сила. У Берлину су се састали цареви Русије, Немачке и Аустроугарске који су том приликом постигли прелиминарни споразум о новом дипломатском савезу. Овај савез формално је потписан у Шенбруну 6. јуна 1873. године што је била међународна политичка основа стварању Велике источне кризе, која је кулминирала након 1875. године.

Царска Русија је природно, у том тренутку била најзаинтересованија за дезинтеграцију Османског царства. Од тог доба Русија је постала један од незаобилазних фактора у решавању балканског питања. (Екмечић 1989, 276).

Са друге стране, православни Српски свет на Балкану, притешњен великим порезима али и слободарским идејама објавио је 18. јуна 1876. године рат Османској царевини. Међутим, овом рату предходила је интензивна дипломатска активност свих Великих сила. Још током 1874. године Аустроугарска монархија покренула је трговинску политику

ширих размера према Истоку. Наиме, циљ је био да са подунавским кнежевинама закључе повољни билатерални трговински споразуми. Русија и Немачка, као чланови Тројецарскога савеза сматрале су овакву дипломатску активност сасвим исправном. Ариф-паша, тадашњи министар иностраних послова Османске царевине жестоко се опирао дипломатским корацима Тројецарског савеза, сматрајући га контрадикторним Париском уговору из 1856. године. Наиме, у члану 7 Париског уговора силе потписнице гарантовале су опстанак Османског царства. У дипломатској ноти коју је Велика Порта против оваквих активности уручила Аустро-угарској монархији постављено је директно и недвосмислено питање: *да ли неће доћи дан, када ће људска воља бити немоћна, да заустави струју, којој се даје мах толиким повредама уговора?* Нота је садржала врло разуман али и визионарски закључак: *да звони глас бојажљиве слутње, да несрећа долази.* (Ристић 1896, 7-8).

Руска царевина је 1876. године, поред снажних дипломатских и војних активности, директно учествовала у рату за ослобођење Србије и Црне Горе. Том приликом, руском генералу Михаилу Глигоријевићу Черњајеву предата је команда над Српском Моравском војском, у том тренутку најважнијом од свих српских, црногорских, херцеговачких и босанских армија. Поред генерала Черњајева, велики број руских официра преузео је одговорна командна места. Од 2400 руских војника, њих шест стотина били су официри. Поред војне помоћи, Русија је на Балкан послала знатну материјалну помоћ у новцу и санитарском материјалу. Планиране борбене активности нису ишла у корист устаника па је генерал Черњајев са Делиграда послао телеграм руском Цару. Том приликом је, због лошег стања на бојишту, од руског Цара захтевао хитно примирје између устаника и османске војске. Након овог телеграма, већ сутрадан 18. октобра 1876. године, руска влада наложила је свом генералу Игњатијеву, који се у том тренутку налазио у Цариграду, да преда Високој Порти ултимативно саопштење у коме се захтева да у року од 48 часова османске трупе прекину све војне активности. У супротном, ако би Велика Порта одбије дипломатску ноту и ако се не успостави примирје, руско-

царски посланик прекинуће све дипломатске односе и са целокупним посланством напустиће Цариград. (Живановић 1923, 339-341).

Примирје је под руским дипломатским притиском одмах успостављено. Испослован је *Status quo ante bellum*, да би се у будуће избегли политички неспоразуми. На тај начин успостављено је сигурно политичко решење које није могло задуго опстати. После тога су обе зараћене стране гледале у правцу Царске Русије, очекујући расплет догађаја у сопствену корист. (Исто, 342).

Са друге стране, Велика Британија није седела скрштених руку. Сопствене империјалне интересе ни једног тренутка није скривала па је отворено стала на страну Османске царевине. Она је здружено снабдевала османску армију оружјем и ратним материјалом. Поред овога, у главном штабу Османске армије, као стручни консултант седео је високи британски официр. Што је већа конкуренција аспираната на хегемонију, то је већа империјална тежња да кроз јавни дипломатски наступ нагласи сопствене захтеве. То је био начин да Бенџамин Дизраели (1804-1881) члан Доњег дома Британског парламента кога је краљица Викторија снажно подржавала дефинише државне интересе. Наиме, он је својим бурним говором у *Кристал паласу* јасно означио да Велика Британија руску политику и дипломатске активности на Балкану и средњој Азији сматра директном провокацијом. (Минклер, 49).

Трка између Великих сила за увећањем политичке моћи утицала је и на оружане активности. Политичку арену ни једна од сила није препутила својим конкурентима. Већ 10. јуна 1877. године руска војска започела је ратна дејства освајајући територије Османског царства. Током јула месеца, битке су се водиле по целој линији европског и азијског фронта. Руска војска била је успешна а њихов став је био да све иде добро и брзо! (Живановић 363). Балкан је током ратних дејстава добијао нове политичке контуре.

Уочи Сан Стефанског примирја, Кнез српски који се борио на страни Руса, послао је генералу Игњатијеву писмо следећег садржаја: Народ српски први је отворио низ крвавих борби за ослобођење своје и својих сународника. Због тога данас, када се деле накнаде за учињене заслуге, Ја

(кнез српски) изражавам зебње којих се не могу ослободити. Наиме, писмо које је српски Кнез послао кнезу Николи и генералу Игњатијеву уручили су 10. фебруара 1878. године пуковници Лешјанин и Катарџија. Писмо се односило на предлог српске Владе у корист проширења јужних српских граница. Са друге стране, руско расположење није ишло на руку српским захтевима. Генерал Игњатијев и Нелидов, као руски пуномоћници били су наклоњени Бугарима па и на штету Срба. Оваквом руском ставу највише је допринела Аустроугарска којој су нове српске границе највише сметале. (Ристић 1896, 121). Наиме, након војних и дипломатских пораза у Немачкој и Италији, Аустроугарска царевина тежиште своје експанзионистичке политике пренела је на Балкан. Утемељење новим територијалним разграничењима и новој међународној политичкој клими на Балкану, допринео је руско-аустроугарски споразум склопљен 15. јануара 1877. године у Пешти. Том приликом је аустроугарски преговарач гроф Андраши, јасно ставио до знања руској страни, да као интересну сферу своје државе сматра цело подручје до зацртане граничне линије Тимок-Вардар-Солун. (Ђоровић, 1936, 9).

Након завршеног Берлинског конгреса 1878. године, властима у Бечу дозвољена је окупација Босне, Херцеговине и Новопазарског Санџака. То је изнова запалило старо супарништво између Русије и Аустроугарске. Тиме је Беч недвосмислено показао интерес да се руски утицај на Балкану смањи а ако прилике дозволе, и потпуно уништи. (Исто). Интереси империјалних сила ни једног тренутка нису јењавали.

УТИЦАЈ ВЕЛИКИХ СИЛА НА ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ У СРБИЛИ

Међународна политичка сцена и прилике на Балкану недвосмислено су утицале на креирање унутрашње политике а нарочито на међусобне односе политичке елите у самој Србији. Интереси Великих сила, понекад су се поклапали са националним интересима српског народа а каткад су били у крајњој супротности. Развоју политичких прилика тога доба нарочито је допринела рецесија Османског царства. То је

била очита прилика да се утицај страних сила искористи за осамостаљивање православног света на Балкану. Заједнички интереси и мудра политика, отварали су врата српској политичкој мисли, која је уз огроман труд и велике жртве била језичак на ваги у тренутку када су Велике силе политички прекрајале Балкан у циљу остварења империјалних интереса.

Овако узаврелу међународну политичку сцену додатно је догревала *златна грозница* која је оборила цену злата на светској берзи. Србија, која је у то доба имала значајну трговинску размену са Аустроугарском, била је присиљена да прати њену монетарну политику. Иако економски слаба, Србија је била принуђена да следи европске вредности. Наиме, српски монетарни систем пратећи Аустроугарску централну банку, установио је француски модел и стандарде Латинске монетарне уније. Новоустановљени монетарни систем био је стабилан, што је био основ тадашњој српској политичкој елити да размишља о осамостаљивању и стварању сопствене државе.

Политичке прилике, према казивању Милоша Симеоновића, београдског свештеника тога доба, сведоче да су у Србији практично постојале само две политичке партије. Либерали или како су их још звали Ристићевци, по Јовану Ристићу тадашњем прваку странке и Конзервативци односно Чумићевци прозвани по њиховом вођи Аћиму Чумићу. Ови први вођени слободарским идејама али и међународним политичким приликама, започели су рат за ослобођење православаца од османског утицаја на Балкану. С обзиром на то да је ратна срећа била променљива и да ствари нису увек ишле планираним током у циљу остварења српске идеје, Конзервативци су дешавања на ратном пољу пренели на поље унутрашњих политичких сукоба. Покушавајући да од Либерала преузму власт острашћени Конзервативци јавно су заговарали освету. Поред преузимања власти, жеља им је била да се Либералима суди, да се политички прваци утамнице да би се створила трајна политичка надмоћ. (Живановић, 345). Примирје које је испословала руска дипломатија 1876. године вратило је османске власти у српске градове и села. Раскол између Либералне и Конзервативне партије био је очигледан а борба за политичку превласт постала је још суровија и неизвеснија.

Иако у Србији политички живот нису водиле програмске партије већ утицајни људи тог доба, политички живот се друштвено развијао и грађански сазревао. Рађале су се слободарске идеје које су утицале на креирање унутрашње и спољне политике. Носиоци модерних идеја били су млади људи школовани на страни, нарочито у Француској где су били у прилици да се упознају са либералним идејама савремене Европе. Са друге стране, још од стварања Кнежевине Србије, за време прве владе Кнеза Милоша постојао је огроман политички јаз. Са једне стране стајали су *туркофили* а са друге *русофили*. Сам назив карактерисао је њихове политичке ставове који су били у великој супротности. Наиме, од самог зачетка политичке мисли, борећи се за политичку превласт, један део политичке елите залагао се за турски Устав из 1838. године. Поменути Устав ограничавао је врховну власт суверена што је за последицу имало јачање олигархије у циљу поделе власти. (Митриновић, Брашић 1937, 98).

Развијени политички живот је у време друге владавине Кнеза Милоша ојачао политичку групацију *Староконсервативаца* која је у својим рукама држала целокупну државну управу. Разлика између Либерала и Староконсервативаца била је у томе што су либерали истицали начело народне суверености. За разлику од њих Староконсервативци су сматрали да народ није зрео за политичке слободе па је стога целокупна власт морала бити у рукама владара и његових најближих сарадника. (Исто). Касније, Староконсервативце наследили су Младоконсервативци који су под утицајем слободоумне западњачке интелигенције желели да од патријархалне земље направе модерну европску државу са јасно уређеним својинским односима, модерним уставом и савременим правним системом. (Исто, 100).

Српски Устав из 1888. године био је тежња владара да се партије искористе за напредак и просперитет државе а никако за политичку борбу која може довести државу у опасну и велику кризу. На крају, српски Устав је био дело компромиса свих релевантних политичких партија. Међутим, према мишљењу Николе Пашића устав је био основ да се у том тренутку најмасовнија политичка странка, *Народна радикална*, развија у духу сопствених програмских циљевима.

(Исто, 114). Њен лидер, Никола Пашић није крио личну проруску оријентацију стварајући услове за блиску сарадњу. Из жеље за блиском политичком сарадњом и подршком Русије, Пашић је покушао да уговори женидбу Александра Обреновића са руском принцезом.¹ Због таквог политичког става аустроугарска штампа је Николу Пашића демонизовала као *германофоба*. Он је на опаске и претње из Беча одговарао да је *Србија мала и слаба земља према Аустрији али њено достојанство није ни за длаку слабије од достојанства ма које друге независне државе*. (Симеуновић 2003, 493).

Својим прикривеним утицајем, велике силе премештале су дипломатско и политичко бојиште са међународне сцене на територију Србије. Немачки канцелар Ото фон Бизмарк изнео је политички став још 1879. године када је нагласио да су *Само Србија и Црна Гора на Балкану камен спотицања на путу Аустрије*. (Ђоровић, 1936, 29). Разлог оваквом Бизмарковом ставу била је очигледна помоћ Русије која је подстицала Србију у њеним напорима националног ослобођења, економског и културног јачања а све у циљу стварања суверене и независне државе. (Кнежевић, 2009, 31).

Решењу балканског питања, у већ сложеним односима Русије и Аустроугарске, компликује утицај Велике Британије која има сопствене интересе и циљеве. Наиме, Велике сила нарочито су се судариле на простору Старе Србије. У интересу империјалних тежњи Велике Британије, Виљем Еверт Гледстон (1809-1898), један од најзначајнијих британских политичара XIX века залагао се за принцип да *Балкан треба оставити балканским народима*. Рачунао је да би се на тај начин сузбио руски и аустријски утицај на поменутом простору. Са друге стране, Србија по саветима Гледстона а опет у интересу британске круне, ни у ком сличају не би смела да своју националну и слободарску активност спроводин јавно и отворено. Гледстон је у својим замислима и плановима ишао даље предлажући тајне акције званичне Србије. Заговарао је организовање тајних српских добровољачких одреда у циљу националног ослобођења и уједињења. (Раствовић, 2000, 120-121).

---

1 АСАНУ-11721, дипломатсак преписка Николе Пашића, видети Пашићев извештај М.И.Ј. од 10.10.1983.

Оваквој политичкој клими допринело је политичко насиље у Босни и Херцеговини од стране владајуће Аустроугарске. У току устанка српског народа у Херцеговини 1882. године група устаника из Невесиња послала је Посланицу тадашњем премијеру Велике Британије Гледстону о разлозима устанка. Устаници су изнели да политика Аустроугарске није била да се у Босни и Херцеговини осигура мир и благостање, већ да се српско народно име, језик и обичаји потисну. Свако ко би се користио српским именом проглашаван је за велеиздајника. Циљ аустроугарског уласка у Босну био је плански део освајачке империјалистичке стратегије *Продора на Исток*. У посланици устаници су наводили конкретне примере како су православна деца у аустријским школама учила да је Свети Сава био лопов. Рушене су српске Правосланне цркве и џамије Срба муслиманске вероисповести. Била су суспендована основна људска права и људске слободе а непослушно становништво одвођено је у апсане. У најбруталнијим случајевима а нису били реткост, политички непослушни Срби одвођени су на вешала. Интерес Аустроугарске царевине био је да завади Србе православне и муслиманске вероисповести и продуби раскол међу домаћим становништвом сталним субверзивним активностима. (Исто, 127).

ЗАКЉУЧАК

Балканско питање ни данас није решено до краја. Заправо у политици нема фактичког и трајног стања. Свет је живи организам. Његови делови вечно се сукобљавају. Природно, војно, економски, религијски а моћ и снага тих интересних целина често бива променљива.

Балкан је одувек тежио самосталности а Велике силе супротно. Увек су покушавале да увећају сопствени политички утицај на поменутом простору у циљу овладавања територијом. Политичке прилике кроз векове често су се биле променљиве. Аристотел је говорио да је историчар видовњак окренут у назад што нам говори да ће простор Балкана и даље бити изазован и још дуго турболентан у сваком смислу.

РЕФЕРЕНЦЕ

- АСАНУ-11721: *дипломатсак преписка Николе Пашића*, видети Пашићев извештај М.И.Ј. од 10.10.1983.
- Blaisdell D. C.: *European Financial Control in the Ottoman Empire*, New York, 1929.
- Грчић М.: *Опита политичка географија*, Географски факултет ПМФ, Београд, 1989.
- Екмечић М.: *Стварање Југославије 1790-1918*, књига друга, Просвета, Београд, 1989.
- Живановић Ж.: *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*, књига прва, Геца Кон, Београд, 1923.
- Кнежевић М.: *Србија и Русија*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Митриновић Ч, Брашић М. Н.: *Југословенске народне скупштине и сабори*, Издање Народне скупштине Краљевине Југославије, Београд, 1937.
- Љубојевић Р.: „О политичком насиљу у Србији у време распада османског царства“, *Политичка ревија*, бр. 4, 2009.
- Минклер Х.: *Империје - логика владавине светом-од старог Рима до Сједињених Држава*, Службени гласник, Београд, 2009.
- Растовић А.: *Велика Британија и Србија 1878-1889*, Службени лист СРЈ и Историјски институт Српске академије наука и уметности, Београд, 2000.
- Ристић Ј.: *Дипломатска историја Србије*, књига прва, Просвета, Београд, 1896.
- Симеуновић Д.: *Нововековне политичке идеје у Срба*, књига прва, Институт за политичке студије –Београд и Правни факултет-Бања Лука, Београд, 2003.
- Степић М.: *У вртлогу балканизације*, Службени лист СРЈ и Институт за геополитичке студије, Београд, 2001.
- Ђоровић В.: *Односи између Србије и Аустроугарске у XX веку*, Штампa државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1936.

Ratko Ljubojevic

**THE BALKAN QUESTION AT THE TIME OF THE
BERLIN CONGRESS**

Resume

The author starts from the hypothesis that the Balkans is a rich territory that attracted conquerors or that they, because of great conquests or war conflicts, had to cross the Balkans. The Great Powers, and even the alliances of the Great Powers, could not satisfy their own interests without endangering the interests of the Balkan peoples. The Great War testified that great conflicts left great destruction behind. Despite the desire to prevent war through diplomacy, international conferences, and the conclusion of interstate alliances, the situation often gets out of control. That is why it is important to investigate the causes of the conflict and resolve the upcoming crises in time.

Keywords: Balkans, Great Powers, conflicting interests.

---

* Овај рад је примљен 10. априла 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 12. јула 2021. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

**СРПСКА ПРАСВОСЛАВНА ЦРКВА И РЕЛИГИЈСКО-
ЦРКВЕНИ ОДНОСИ**

Ивица Лазовић

АКТУЕЛНИ ОРГАНИЗАЦИОНИ ИЗАЗОВИ
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ 221

Бојана Секулић

РЕЛИГИЈСКЕ СЛОБОДЕ У СРБИЈИ ПРЕМА
ИЗВЕШТАЈУ СТЕЈТ ДЕПАРТМЕНТА
ЗА 2019. ГОДИНУ 243

Љупка Катана

НАЦИОНАЛНА И ПРОСВЕТИТЕЉСКА УЛОГА
СРПСКЕ ЦРКВЕ ТОКОМ
ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА (1914-1918).....265

Ивица Лазовић*

РАМППС, Београд

АКТУЕЛНИ ОРГАНИЗАЦИОНИ ИЗАЗОВИ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Сажетак

У овом раду се разматрају актуелни организациони изазови који се стављају пред Српску православну цркву. Основни циљ нам је да се изврши научна дескрипција појава које прате црквену организацију у актуелном политичком и историјском тренутку, да укажемо на њихове узроке и могући даљи ток. Предмет интересовања нам је организација СПЦ, па се прави и кратак осврт на развој, унутрашње устројство и прописе на основу којих се управља. Последњих година се отвара велики број питања која се односе на организацију цркве и која захтевају адекватан одговор, који ће имати далекосежне последице. Ми указујемо на четири посебно важна питања, а која су била отворена и за ширу јавност и потресла црквену организацију у последњих годину дана, иако имају дубљу генезу. То су дешавања у Црној Гори подстакнута доношењем Закона о слободи вероисповести, затим питање црквене организације у Македонији које добија на актуелности кроз заинтересованост Цариградске патријаршије, затим покушај црквене реорганизације епархија у Америци и догађаји око Православног богословског факултета. На свако од наведених питања се прави осврт и анализирају се актуелна дешавања и могући правци даљег тока.

Кључне речи: Српска православна црква, организација, Православни богословски факултет, организовање.

---

* ivica_lazovic@yahoo.com

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

У уводном делу овог рада размотрићемо основне појмове који су нам предмет интересовања, од појма цркве, православне цркве, односно Српске православне цркве, која заузима кључно место у овом раду до њеног развоја и организације.

Дефиниција православне цркве се среће код аутора који се баве црквеним правом, али и код теолога, па тако Чедомиљ Митровић професор Правног факултета и ректор Универзитета у Београду између два рата, цркву дефинише као: „Религиозну заједницу свих оних људских створења, која верују у Христа, заједница, која је заснована на овом апсолутном, универзалном принципу јесте хришћанска црква“ (Mitrović 1921, 7). Бранко Цирсаж, професор Црквеног права на Богословском факултету дефинише цркву као правну институцију: „Црква као правна институција је видљива заједница људи, коју спаја једно исто учење и заједничко веровање у Христа и његове установе, ради служења богу, чиме се постиже вечно спасење.“ (Cirsaj 1970, 8). Професор Црквеног права на Правном факултету у Београду Димшо Перић сматрао је да је цркву најбоље дефинисати догматски: као једну, свету, саборну и апостолску. (Perić 1996, 16). Иначе, сама реч црква означава сазив, скупштину, збор народа, од посебног верског значаја (Ђурђевић 2009, 136).

Када говоримо о цркви у најширем смислу, мисли се на институционализовану заједницу припадника хришћанске религије, који су се након велике поделе хришћанске цркве у XI веку, раздвојили на православну и католичку цркву. Католичка црква је, између осталог, инсистирала на централизованом црквеној организацији са једним верским полаваром док је Православна црква заступала децентрализовану организацију, што је резултирало расколом. Неки од истакнутих аутора из области ове проблематике сматрају да “...већина спорова у средњем веку могла бити лако решена да су обе цркве признале заједничку власт, која би била способна да решава неизбежне разлике установљене различитим културним и историјским положајем” (Majendorf 2001, 135-144)

У том смислу у Социолошком речнику пажња се

усмерава на разликама између православља и католицизма и из те разлике долази до оспоравања папског примата и непогрешивости (Mimica i Bogdanović 2007, 436). Према социологу Драгољубу Ђорђевићу, православље „правилно мишљење“, правилно веровање хришћанске религије, поштовање традиција религије, је скуп свих православних хришћана, док је особености српског православља у националном доживљавању православља и синтези између нашег народног духа и учења цркве (Ђорђевић 2000, 166-167).

Иако је Православна црква подељена у аутокефалне (самоуправне) и обласне цркве, са различитим националним саставима, она је јединствена, а то јединство је духовно, састоји се у јединству вере, у јединству духа и у једнакости власти коју врше старешине различитих регионалних цркава. Та подела на аутокефалне цркве није превасходно национална, чак је тај етнофилетизам и осуђен од православних цркава још 1872. године (Bigović 2000, 259).

У Православној цркви је била јако изражена тенденција против јединствене власти и права веће власти. Из свега наведеног, Православну цркву би као организацију могли да одредимо као децентрализовану (у смислу да не постоји никаква централна власт која се остварује у било ком појединцу на нивоу целе Православне цркве, а свака самостална обласна православна црква је потпуно независна у управљању од других православних цркава) засновану на заједничком хришћанском учењу о вери и догмама. И у том смислу Српску православну цркву би могли да одредимо као једну од регионалних цркава Православне цркве која је своју специфичност и основна обележја засебне, самосталне организације добила у XIII веку у време првог српског архиепископа Саве (Светог Саве) по чему се често назива и Светосавска. Суштина делања Светог Саве у организационом смислу се састојала у томе што је основао на нашим просторима независну Православну цркву, која је пре тога била под византијском Охридском архиепископијом (Petrović 1996, 45). Дакле, још 1219. Свети Сава је основао аутокефалну цркву са рангом архиепископије. Од стицања аутокефалности у доба Светог Саве, па до данас православна црква на нашем простору је повезана са другим православним

црквама заједничким учењима о вери и догмама, те је део система православних црква.

СПЦ у савременом облику настаје уједињењем помесних српских Црква 1920. године у једну целину, аутокефалну уједињену Српску православну цркву Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и обнављање Српске патријаршије. Призната је од Васељенске патријаршије издавањем традиционалне потврде Томос 1922. године, а затим и од других православних Црква. Томосом се Цариградска патријаршија добровољно одриче дотадашње јурисдикције над епархијама на територијама Старе и Јужне Србије, које су се од 1. децембра 1918. нашле у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и саглашава се да оне уђу у састав уједињене српске цркве (Veselinović 1971, 13-35).

ОРГАНИЗОВАЊЕ СПЦ

Српска православна црква данас има ранг Патријаршије, на чијем челу се налази поглавар са титулом Архиепископ пећки, Митрополит београдско-карловачки и Патријарх српски. Ипак, СПЦ је епископална, где је патријарх први међу једнакима, и сва духовна, црквено-дисциплинска и црквено-судска власт припада јерархији (Ustav SPC [USPC], чл. 8, ст. 2).

Српска православна црква је подељена на епархије, и то: Архиепископија београдско-карловачка; Митрополија аустралијско-новозеландска; Митрополија дабробосанска; Митрополија загребачко-љубљанска; Митрополија црногорско-приморска; Епархија аустријско-швајцарска; Епархија банатска; Епархија бањалучка; Епархија бачка; Епархија бихаћко-петровачка; Епархија браничевска; Епархија британско-скандинавска; Епархија будимска; Епархија будимљанско-никшићка; Епархија буенос-ајреска; Епархија ваљевска; Епархија врањска; Епархија горњокарловачка; Епархија далматинска; Епархија диселдорфска и немачка; Епархија жичка; Епархија западноамеричка; Епархија западноевропска; Епархија захумско-херцеговачка; Епархија зворничко-тузланска; Епархија источноамеричка; Епархија канадска; Епархија крушевачка; Епархија

милешевска; Епархија нишка; Епархија новограчаничко-средњезападноамеричка; Епархија осечкопољска и барањска; Епархија рашко-призренска; Епархија славонска; Епархија сремска; Епархија тимочка; Епархија темишварска; Епархија шабачка; Епархија шумадијска и Православна охридска архиепископија (Srpska pravoslavna crkva [SPC] 2020).

Тела и органи у СПЦ деле се на црквено-јерархијска и црквено-самоуправна. У црквено-јерархијска спадају: патријарх, Свети архијерејски сабор, Свети архијерејски синод, Велики црквени суд, епархијски архијереј или епископ; викарни архијереј, помоћни епископ у изузетно ретким случајевима; Епархијски црквени суд; архијерејски намесник; парох, настојатељ манастира и манастирско братство. Црквено-самоуправна тела су: Патријаршијски савет, Епархијски савет, Црквено-општински савет и Црквено-општински управни одбор.

Прописи и извори правила по којима се СПЦ управља могу се поделити на опште и специјалне (Роровић 1997). У опште спадају: Свето писмо Старог и Новог завета и Свето предање, према учењу Православне цркве, затим Апостолска правила и правила Васељенских и помесних сабора, као и правила Светих отаца; Одредбе сабора и синода Цариградске патријаршије, које је СПЦ усвојила (УСПЦ чл. 7). У специјалне прописе спадају: Устав СПЦ, а било је више верзија овог устава (1931, 1947, 1957. године) и он је настао као нека врста *sui generis* статута организације. Тренутно је важећа верзија устава из 1957. године са више каснијих измена, а актуелне су интенције за доношењем новог текста овог документа. Такође и уредбе, правилници и начелне одлуке надлежних црквених тела и органа које се доносе у СПЦ ради свакодневног функционисања и објављују се у Православљу, службеном листу СПЦ (USP čl. 7, тč. Т. i D.).

АКТУЕЛНИ ОРГАНИЗАЦИОНИ ИЗАЗОВИ СПЦ

Црквена организација је на основу наведеног, високоформализована и прилично бирократизована без превеликог брзог утицаја окружења. Чак се често чини да

је црквена организација била прилично имуна на спољно окружење и догађаје.

Међутим, догађаји као што су покретање утврђивања канонске одговорности епископа Артемија (SPC 2010), који је након тога рашчињен и изопштен из цркве, као први епископ коме се то десило у СПЦ, али и пензионисање још неких епископа као што су зворничко тузлански Василије, милешевски Филарет, западноевропски Константин и канадски Георгије, наговештавају промене које не говоре у прилог статисти организације.

Од посебног значаја у погледу реформе црквене организације било је формирање Комисије за ревизију Устава Српске Православне Цркве и почетак њеног рада (SPC 2012). Предлог текста Устава ове комисије разматран је на мајском заседању Светог архијерејског Сабора СПЦ 2018. године. Најважније новине о којима се у јавности говорило тичале су се предлога да Црква промени име у „Српска православна црква – Пећка патријаршија”, као и процедуре избора патријарх, тако што би се бирао на изборном сабору, тајним гласањем и то уз обавезну двотрећинску већину владика (Pollitika 2018). Ипак, ова верзија Устава није усвојена и враћена је Комисији на дораду.

Четири посебно важна актуелна питања су се ставила пред организацију СПЦ као изазов током претходне године, иако су њихови корени дубљи и сежу у даљу прошлост. То су дешавања у Црној Гори везана за однос власти према верским заједницама са посебно малициозним одредбама у новим прописима које погађају СПЦ, затим покушајем отварања питања цркве у Македонији кроз покушаје да се укључи Цариградска патријаршија, догађајима у епархијама СПЦ у Америци, као и односом Православног богословског факултета са Универзитетом у Београду. На наредним страницама ћемо се осврнути на свако од наведених питања.

Случај Црне Горе и Закон о слободи вероисповести

У Црној Гори, Скупштина је усвојила 27. децембра 2019. године Закон о слободи вероисповести или уверења и правном положају верских заједница.

Доношење овог закона довело је до оштрих реакција и протеста Српске православне цркве и протестних скупова како у Црној Гори, тако и у Србији. Примедбе у јавности на текст овог закона се, између осталог, односе на то што је прописано да ће сви верски објекти који представљају културну баштину и чинили су имовину Црне Горе пре 1918. године, а који касније нису на одговарајући правни начин прешли у својину неке верске заједнице, бити препознати као државна имовина, а такође упитно је да ли ће Српска православна црква моћи и да се региструје под тим именом, јер је прописано да име верске заједнице не сме да садржи назив било које друге државе или њена обележја и да мора да достави податке о свом оснивачу. То није могуће имајући у виду да се годином оснивања сматра 1219. када је добијена аутокефалност (Radio televizija Srbije 2019). Примедбе и на радну верзију текста су биле бројне и значајне, па је тако на ту верзију овог закона од свега 10 страна дата примедба Митрополије црногорско-приморске на чак 102 стране (SPC 2019).

Ипак, овај закон је само врх леденог брега, јер и пре проглашења независности Црне Горе након референдума 2006. године, појавила се тзв. Црногорска православна црква која је канонски непризната од других православних цркава. Ова црква је почела да делује на подручју Црне Горе 1993. године, а регистрована је 2000. године. Од свог настанка је показивала претензије на имовину СПЦ, али она није заживела и има симболичан број присталица (Ђurković 2010, 27-29). Без обзира на то, званични представници власти у Црној Гори овој верској организацији честитају све празнике, а у анализи Међународног института „ИФИМЕС“ поводом доношења Закона о слободи вероисповести у Црној Гори „Црна Гора 2020: Да ли ће Црногорска православна црква постати унијатска црква?“ виде и могућу унијатизацију Црногорске православне цркве (International Institute for Middle-East and Balkan studies [IFIMES], 2020). То би се десило тако што би се канонско признање извршило преко унијатизације, тако да би ЦПЦ задржала источни обред, али би признала за поглавара римског папу. То је случај гркокатолика, као што се десило у Украјини, а у Србији су гркокатолици нпр. Русини. У овој

анализи се сматра да би тако актуелна црногорска власт добила изгубљену политичку наклоност Запада, која јој је неопходна због избора, а ЦПЦ би добила канонско признање, док би Ватикану био осигуран улазак у Црну Гору на велика врата. У прилог наведеном, наводи се изјава Васељенског патријарха Вартоломеја, да је Српска православна црква једина канонски призната црква у Црној Гори и да неће признати ЦПЦ (IFIMES, 2020). Међутим, такав сценарио и анализа немају реално утемељење и мало су вероватни јер ни ЦПЦ нема битну улогу у друштву.

Одговор СПЦ на Закон о слободи вероисповести у Црној Гори се појавио спонтано, у виду литија које су се омасовиле до те мере да су натерале власти у Црној Гори на преговоре. Литије су организоване два пута недељно широм земље, али и других држава и толико су се прошириле да су мобилисале и присталице власти у Црној Гори. Јавили су се и прве индиције спремности за попуштањем од стране, власти у Црној Гори, спремност за одлагање примене овог Закона. СПЦ је у Црној Гори наведеним Законом стављена у немогућ положај, који би водио њеном потпуном урушавању. Глобална дешавања проузрокована корона вирусом, иницирала су забрану окупљања и у Црној Гори која је прихваћена од Митрополије црногорско-приморске и литије су привремено и биле обустављене. Међутим, на изборима 30. августа 2020. године Демократска партија социјалиста која је владала у Црној Гори 30 година изгубила је изборе од колице која је настала на идеји супротстављања спорном Закону и посебно се оснажила на литијама, а била је директно и подржана од Митрополије црногорско-приморске која је по први пут позвала свештенство и монаштво да изађу на изборе. Иако је тиме отворен пут за промену Закона о слободи вероисповести и демонстрирана снага СПЦ, плаћена је и висока цена и отворено још једно подпитање које је оставило последице на црквену организацију. Наиме, митрополит Амфилохије (Радовић) је преминуо 30. октобра 2020. године од последица корона вируса, а патријарх СПЦ Иринеј (Гавриловић) који је служио опело и лутургију митрополиту се и сам инфицирао овим вирусом и од последица преминуо 20. новембра.

Корона вирус је тако био кобан по два највиша црквена представника, а и владика Милутин (Кнежевић) такође је преминуо од последица овог вируса, који је почео битно да утиче на црквену организацију. Место патријарха је попуњено 20. фебруара 2021. године избором митрополита Порфирија (Перића) за ту дужност у СПЦ.

ПИТАЊЕ ЦРКВЕ У МАКЕДОНИЈИ

Интенција за стварањем националне цркве, супротно канонској организацији црква везаној за шири географски простор, а не национални и уобличавање православних црква према националним државама је кључ спорења на просторима Македоније. Управо је та тенденција отворила велики изазов организацији Српске православне цркве у данашњој Републици Северној Македонији.

Настанком државе Македоније након Другог светског рата, већ 1945. године је дошло до издвајања дела црквене јерархије македонског порекла на територији нове државе у Македонску православну цркву. У новим друштвеним околности, вршен је притисак на СПЦ да призна ову цркву, али без конкретних резултата. Сво то дугогодишње спорење, имало је за резултат да је Македонска православна црква у Охриду 1967. године, прогласила аутокефалност, формира две нове епархије, једну у Македонији, а другу за Канаду, Сједињене Америчке Државе и Аустралију, са седиштем епископа у Торонту и донела одлуку о отварању богословије (Ђурић, 2016). О наведеном је обавештена и СПЦ, међутим Синод Српске православне цркве није прихватио овакво самоиницијативно проглашење аутокефалности и позвао друге православне цркве на исто, а верни народ под своје окриље. Међутим, суштина проблема и јесте у верницима који се нису вратили под окриље канонски признате цркве, СПЦ, већ су се повели за националном црквом тако да је на територији Северне Македоније већина верника, чланство заправо Македонске православне цркве. Дијалог са СПЦ траје све време, али без успеха. Најизгледније је било да до споразума дође 2002. године у Нишу, када су овлашћени представници Македонске православне цркве потписали договор о конституисању ау-

тономне Охридске архиепископије, а онда, под притиском државних власти Македоније, од тога одустали. Према постигнутом споразуму, Српска православна црква признаје “најширу црквену аутономију” постојећим епархијама у Републици Македонији, а задржане су само најнужније везе које аутономија подразумева и да избор поглавара цркве у Македонији потврђује патријарх српски и да тај македонски поглавар на литургији прво помиње српског патријарха (NIN 2005). Међутим, медијски притисци довели су до тога да иако је за споразум гласало 5 од 7 македонских епископа, касније је образлагано за македонску јавност да споразум није обавезујућ, те је Синод МПЦ одбио овај споразум. Тако је овај покушај решења спора пропао.

СПЦ је након овога догађаја позвала све епископе, монахе и вернике да уђу у духовно јединство са Српском православном црквом, а што су Јован Вранишковски, митрополит Велеса и Повардарја и сви свештеници Велеса прихватили и потписали споразум. СПЦ је 2005. године потврдила Јована Вранишковског за архиепископа охридског и митрополита скопског према Нишком споразуму (SPC 2005). Међутим, то није био крај спора јер Православној охридској архиепископији је забрањено да се региструје од стране Државне комисије за религију Македоније са образложењем да је могуће регистровати само једну цркву за сваку конфесију, а и име се не разликује од Македонске православне цркве - Охридске архиепископије, док је касније и епископ Јован био осуђен на три године затвора.

Ова теме са поново отворила због покушаја наметања посредовања Васељенске патријаршије између СПЦ и МПЦ. Васељенска патријаршија после састанка са северномакедонском државном делегацијом крајем 2019. године, најавила је да ће позвати делегације Српске патријаршије и непризнате цркве у Македонији на консултације ради постизања заједничког договора и решења о будућем статусу православне цркве у Северној Македонији. То је наишло на оштру осуду јавности у Србији, али и Московске патријаршије изјавама „...да је Цариградски патријарх Вартоломеј решио је да забије нож у леђа Српској православној цркви „легализацијом раскола у Северној Македонији“, одлучивши да се стави у

функцију политичких елита које користе религију у својим играма“ (Novosti 2020). Оштра реторика Московске патријаршије узрокована је лошим односима са Васељенском патријаршијом због тога што је 2018. године она започела процес давања независности цркви у Украјини у односу на Руску православну цркву. То значи и укидање одлуке Васељенске патријаршије из 1686. године, према којој је Кијевска митрополија предата Московској патријаршији. Такође, тензије су биле дошле до изражаја и 2016. године када је у организацији Васељенске патријаршије организован Критски сабор на коме није учествовала Руска православна црква.ж

ЕПАРХИЈЕ У АМЕРИЦИ И НЕСУГЛАСИЦЕ

Питање раскола СПЦ у Америци који је трајао од 1963. до 1991. године дуго је потресало црквену организацију. До раскола је дошло када је Свети архијерејски сабор донео одлуку да Америчко-канадску епархију подели на три нове епархије Средњозападноамеричку, Западноамеричку и Источноамеричку и канадску. Тадашњи епископ није прихватио такву одлуку, а верници су се поделили на оне који су остали лојални епископу и оне који су прихватили одлуку матице цркве. Спор је решен 1991. године, на иницијативу патријарха Павла и помирењем и прихватањем у окриље цркве њеног дела који је био у расколу. Овај раскол је имао и политичку позадину, питање српске емиграције која је била супростављена тадашњем режиму у Југославији и знатно је сложенији, него што нам је намера да га овде представимо, али је представљало тешку епизоду и за цркву и за вернике.

Управо то раније искуству, дало је на тежини спору који је отворен у Америци када је средином 2019. године, одлучено да се доношењем посебног Устава Српских православних епархија у Сједињеним Америчким Државама, промени назив у Српске православне епархије у САД уместо Српска православна црква у Северној и Јужној Америци, чиме је ограничено подручје само на територију САД, без Северне и Јужне Америке, што је био ранији случај. Међутим, Синод је ставио ван снаге све ове одлуке, а то је затим усвојено и на заседању Епископског и Централног црквеног савета за

Северну, Средњу и Јужну Америку у децембру 2019. године. Према медијским спекулацијама, постоји сукоб са владикама у Америци који траје дуже време због унутрашњих односа у цркви, који су се за епилог имали да се неке од ових владика искључе као предавачи са Православног богословског факултета, а о чему ће бити речи на наредним страницама.

Ипак, у овом случају је даљи развој несугласица предупредио тадашњи патријарх Иринеј који је боравио у посети САД од 27. фебруара 2020. године и одржао је Ванредни Сабор Српске православне цркве у Северној, Средњој и Јужној Америци у Клирвотеру на Флориди, на коме је потврђено унутрашње јединство епархија СПЦ на америчким континентима са матицом у Србији (SPC, 2020).

АКТУЕЛНИ ОРГАНИЗАЦИОНИ ИЗАЗОВИ ПРАВОСЛАВНОГ БОГОСЛОВСКОГ ФАКУЛТЕТА

Православни богословски факултет у Београду је почео са радом 1920. године, са стварањем нове државе, Краљевине СХС, у оквиру Београдског универзитета као један од прва четири факултета на Универзитету. Уредбом о раду Православног богословског факултета из 1921. године, била је прописана основна надлежност факултета „да се обрађује богословска наука и спреме стручни радници на њој и да даје духовне пастире са вишом спремом, наставнике за богословске предмете у стручним и средњим школама“ (Pravoslavni bogoslovski fakultet [PBF], 2020). До Другог светског рата, број студената је био релативно мали, али се Факултет развијао. Међутим, током рата је претрпео тешка разарања. Након рата, факултет остаје у саставу Универзитета до 1952. године, када су сви теолошки факултети па и Православни богословски факултет одвојени од универзитета. То је урађено решењем из фебруара 1952. године и факултет је припојен СПЦ. Након 52 године, Влада Републике Србије је донела одлуку којом је поништила решење из 1952. године и факултет вратила поново у оквире Универзитета у Београду од 2004. године. Од тада се на рад овог факултета примењују сви прописи којима се регулише високо образовање, од уписа до унутрашњег уређења. Процена је да тренутно

на Православном богословском факултету студира преко 1.800 студената који се оспособљавају за свештенички, вероучитељски или научни рад у области теологије, а на факултету предаје 47 наставника и сарадника (РВФ, 2020).

Питање односа Универзитета и Православног богословског факултета у његовим оквирима је посебно постало актуелно када је почетком јула 2019. године синод СПЦ иницирао смену два предавача (епскопа западноамеричког и секретара епископа диселдорфско-немачког). Ова одлука, између осталог, образложена је тиме што у редовној настави не могу да буду они који живе у Западној Европи и Америци.

Декан Богословског факултета, супротставио се овој одлуци и није поступио по налогу Синода, јер за то није имао законски основ што је и образложио. Међутим, Синод је у октобру 2019. године одбацио то образложење и наложио Наставно-научном већу ПБФ да покрене процедуру за смену самог декана. Међутим, декан је пре тога сам поднео оставку на функцију.

Универзитет у Београду се огласио саопштењем на својој интернет страници у којем се наводи да је Одбор за статутарна питања усвојио став “да је утицај Синода СПЦ, као тела које није у оквиру Универзитета у Београду, на статус запослених на Православном богословском факултету у супротности са Законом о високом образовању и Статутом Универзитета“ (Univerzitet u Beogradu [UB], 2019).

Ректорат Универзитета у Београду упутио је допис Православном богословском факултету у коме је довео у питање и легитимност одлука Савета ПБФ, зато што по Статуту Универзитета, чланови Савета се бирају тајним гласањем, уз услов да добију апсолутну већину гласова од укупног броја чланова Наставно-научног већа. Међутим то је прекршено при избору чланова Савета ПБФ, јер је само један представник тог тела добио апсолутну већину гласова, што одузима легитимност овом телу.

То значи да одлуке као чланови Савета факултета доносе наставници и сарадници који нису добили апсолутну већину гласова од укупног броја чланова Наставно-научног већа, те одлуке Савета нису правно ваљане, а Савет и његов председник немају ваљан основ за вршење надлежности које

им припадају према Закону о високом школству, Статуту УБ и Статуту ПБФ, према мишљењу Ректората (УБ, 2018).

Међутим, ПБФ је такође изашао са саопштењем на званичном сајту, да одлуке које је Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве донео у вези са радом двојице бивших наставника Православног богословског факултета, као и у вези са радом претходног декана факултета, прихваћене су у колективу факултета апсолутном већином. Такође, наводе да нови декан факултета је изабран апсолутном већином, а предлог Наставног и научног већа о овом избору у Савету факултета је једногласно потврђен тајним гласањем. Сматрају да свака тврдња о нелегалности рада управних тела ПБФ није заснована на чињеницама, представља злонамерну спекулацију, користећи се недовољно обавештеним структурама универзитетских тела и јаким медијским притисцима, те да их генерише неколицина појединаца са факултета. Најављује се да ће управа факултета на сваки могући и правно легитиман начин настојати да штетног деловања неколицина појединаца са факултета сачува будући рад факултета. Такође, истичу да: „Посебно тужан и мучан утисак представља чињеница да наведене колеге покушавају да у остварење својих циљева увуку не само чланове наставног и ненаставног особља, него и студенте“ (PBF, 2020).

Такође, изнето је да је Статутом Православног богословског факултета прописано да је Факултет под пуним духовним и канонским окриљем Српске православне цркве, да се ради о научној и највишој образовној установи у области православног богословља на Универзитету у Београду и у Српској православној цркви, која своје учење заснива на Светом писму и Светом предању Православне цркве. Такође, прописана је и конкретна надлежност Светог Архијерејског Синода Српске православне цркве код избора наставника, а то је да даје или не даје, односно ускраћује одговарајуће одобрење за службу учења (SPC 2019).

Ставови су ишли до крајности да ПБФ може да функционише и без Универзитета, па до упозоравајућих да би искључивање ПБФ са Универзитета могло да има врло негативне последице по студенте, који би тиме изгубили право да њихове студије буду финансиране из буџета Републике

Србије, чиме се губи могућност да станују у студентским домовима, да користе студентске мензе, ускраћују им се попусти на разне културне садржаје, студијска путовања и слично. А посебно, као проблем се види то што студенти могу остати без диплома научно акредитоване установе.

Одбор за статутарна питања, разматрајући усаглашеност одредаба Статута Православног богословског факултета са Статутом Универзитета, на седници одржаној 17. децембра 2019. године, дао је мишљење да Одредбе Статута Православног богословског факултета, као и одредбе Правилника о условима, начину и поступку стицања звања и заснивања радног односа наставника и сарадника Православног богословског факултета нису у сагласности са Законом о високом образовању и са Статутом Универзитета у Београду и неопходно их је усагласити. Наведене одредбе односе се на давање сагласности односно благослова за упис студената на Факултет и за конкурисање за избор наставника, на повлачење сагласности благослова надлежног епископа, као и на одобрење Светог Архијерејског Синода Српске православне цркве за службу учења. Давање и одузимање сагласности и одобрења на начин како је то сада прописано, директно утиче на статус запослених и студената на Православном богословском факултету и није у сагласности са одредбама Закона о високом образовању и одредбама Статута и општих аката Универзитета у Београду које прописују услове за упис студената и стицање звања и заснивање радног односа наставника и сарадника на Универзитету у Београду (УВ, 2019).

На седници Сената Универзитета у Београду мандат новог декана Православног богословског факултета није верификован, јер је уочи заседања Сената стигао допис неких професора ПФБ, у коме се износе примедбе на начин како су изабрани чланови савета овог факултета, чијом је одлуком именован декан. У циљу превазилажења ситуације у којој се нашао ПФБ како би се испитале и разјасниле све чињенице, тачка о избору декана је склоњена са дневног реда.

На заједничким разговорима представника ПФБ, СПЦ и Министарства просвете дошло се до идеје да би о питањима ПФБ требало да се изјасни радна група која би дала закључке

Сенату УБ, а које би биле основ да се ураде адекватне измене Статута факултета. То је био и предлог ректорке Универзитета у Београду, која је апеловала на Сенат за разумевање, у убеђењу да постоји добра воља свих страна да се ситуација реши, те зато није предложила изјашњавање Сената. На тај начин, ово питање је и даље остало отворено. Међутим, оно што је извесно је да ни Синод неће одустати од свог утицаја на Православни богословски факултет, а ни Универзитет од академске независности, тако да је компромисно решење најмање изгедно.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Српска православна црква се на прагу друге деценије XXI века нашла пред великим организационим изазовима. Доста дуго је одолевано да се покрену многа питања, тако да по правилу одлагање проблема неминовно доводи до тачке када ће они изаћи на површину и морати да се решавају. Ово се превасходно односи на организациона питања која смо ми обрађивали у овом раду у СПЦ, мада је генерално и сличан однос у другим православним црквама.

Пре свега, документа о уређењу СПЦ, на првом месту њен Устав, су донета пре скоро једног века у потпуно другим геополитичким околностима, а она су остала готово потпуно имуна на сва спољна дешавања у том периоду. Иако свесна потребе за усклађивањем Устава са духом времена СПЦ још у томе није успела, иако иницијатива постоји и у току је.

На постјугословенском простору, мада и шире (Украјина), постоји тенденција за стварањем националних цркава, по формули једна држава, једна православна црква. Та тенденција може да долази од свештенства или од политичке елите у тим срединама. То посебно долази до изражаја у Републици Северној Македонији, где је пут ка осамостаљењу цркве од СПЦ започео после Другог светског рата, пре свега подржан од већине свештенства, међутим, свакако и потпомогнут од политичких власти. Сасвим супротна ситуација је у Црној Гори, где политичке власти покушавају да имају своју православну цркву, од покушаја организовања алтернативне цркве званичној и канонској

Митрополији СПЦ, до притисака на имовину СПЦ. Иако се наведено анализира и посматра у различитим контекстима, од употребе и генерисања сукоба у политичке сврхе, приметна је тенденција за издвојеном црквом и повременим најавама да ће се радити на обнови Црногорске православне цркве, као неодвојивог дела црногорског државног и националног идентитета.

У таквим условима, Српска православна црква има канонско право на својој страни као савезника, међутим, са Законом о верским заједницама у Црној Гори, изазвана је „световним правом“ које јој изразито није наклоњено и напада се посебно важан ресурс, а то је имовина. Све чешће су прогнозе, да ће се сличним законима покушати напад на имовину СПЦ и у дугим деловима постјугословенског простора, првенствено на Косову и Метохији.

Такође, све заступљенији проблем и видљив у јавности је проблем персоналних јерархијских конфликта у СПЦ који све чешће бивају предмет широке медијске пажње. Иако су конфликти неизбежни и уобичајена појава у свим организацијама, па и верским, најчешће их је могуће каналисати. Међутим, у СПЦ ти конфликти попримају размере које штете целој организацији и изазивају приметна „напрснућа“ у организацији.

Можда најактуелнији пример таквог интерперсоналног конфликта који штети целој организацији је случај на Православном богословском факултету Универзитета у Београду. У унутрашњи конфликт су укључена тела СПЦ и доведено у питање функционисање овог факултета у оквиру Универзитета у Београду.

Све наведено је више него индикативно да је у СПЦ потребна реформа и прилагођавање организације актуелном времену, али и својим основним дужностима, а то су: обавеза учења (веронауке), обавеза руковођења и управљања црквеном заједницом и обавеза свештенодејствовања.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Bigović, Radovan. 2000. Crkva i društvo. Beograd: Bogoslovski fakultet.
- Veselinović, Rajko. 1971. „Ujedinjenje pokrajinskih Crkava i vaspostavljanje Srpske Patrijaršije.“ U Srpska pravoslavna crkva 1920–1970, spomenica o 50-godišnjici vaspostavljanja Srpske Patrijaršije. 13–35. Beograd: Sveti arhijerejski sinod SPC.
- Đorđević, Dragoljub. 2000. „Sociološki uvid u kulturu pravoslavlja.“ Teme, br. 1-2: 161-175. UDK 316+21:281.96
- Đurđević, Nenad. 2009. Ostvarivanje slobode veroispovesti u Republici Srbiji. Beograd: Službeni glasnik.
- Đurić, Veljko. 2016. „Makedonska pravoslavna crkva“. Svetosavlje. Poslednji pristup 11. april 2020. <https://svetosavlje.org/makedonska-pravoslavna-crkva/4/#note73>
- Đurković, Miša. 2010. „Kako se konstituišu nacije: crnogorski slučaj.“ Sociološki pregled XLIV (1): 3-36.
- Majendorf, Jovan. 2001. Vizantijsko bogoslovlje. Beograd: Plato.
- Mimica, Aljoša i Bogdanović, Marija ur. 2007. Sociološki rečnik. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Mitrović, Čedomilj. 1921. Crkveno pravo, kratak pregled. Beograd: Knjižara Gece Kona.
- NIN.2005.„Dogovorprekršen,mastiloostalo.“11.april2020.<http://www.nin.co.rs/pages/article.php?id=21599&#txt21599>
- Novosti. 2020. „Moskovska patrijaršija: Patrijarh Vartolomej odlučio da zabije nož u leđa SPC“. 11. april 2020. www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:841955-Moskovska-patrijarsija-Patrijarh-Vartolomej-odlucio-da-zabije-noz-u-ledja-SPC
- PBF. 2019. „Saopštenje dekana Pravoslavnog bogoslovskeg fakulteta Univerziteta u Beogradu“. 11. april 2020. <https://www.bfspc.bg.ac.rs/index.html?reload>
- PBF. n.d. „Osnivanje fakulteta“. Poslednji pristup 11. april 2020. <https://www.bfspc.bg.ac.rs/fakultet.php>

- Perić, Dimšo. 1996. Crkveno pravo. Beograd: Dosije. (Perić 1996)
- Petrović, Miodrag. 1986. Studenički tipik i samostalnost Srpske crkve. Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Politika. 2018. „Počelo zasedanje Sabora SPC“. 10. april 2020. <https://www.politika.rs/scc/clanak/402814/Društvo/Počelo-zasedanje-Sabora-SPC>
- Politika. 2020. „Eparhije u SAD” zamenile „SPC u Severnoj i Južnoj Americi”. 11. april 2020. <https://www.politika.rs/sr/clanak/435295/Društvo/Eparhije-u-SAD-zamenile-SPC-u-Severnoj-i-Juznoj-Americi>
- Politika. 2020. „Univerzitet traži čist račun s Bogoslovskim fakultetom ”. 11. april 2020. <https://www.politika.rs/scc/clanak/446398/Univerzitet-trazi-cist-racun-s-Bogoslovskim-fakultetom>
- Popović, Radomir. 1997. Vaseljenski sabori. Beograd: Grafiprof. Pravoslavni bogoslovski fakultet [PBF]. n.d. „Osnivanje fakulteta“. Poslednji pristup 11. april 2020. <http://www.bfspc.bg.ac.rs/fakultet.php>
- Radio televizija Srbije. 2019. „Politički napad na istorijske činjenice u Crnoj Gori“. 10. april 2020. www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/3800761/ristic-za-rt-s-politicki-napad-na-istorijske-cinjenice-u-crnoj-gori.html
- Srpska pravoslavna crkva [SPC]. 2020. „Linkovi eparhija SPC“. Poslednji pristup 10. april 2020. http://www.spc.rs/sr/linkovi/linkovi_eparhija
- SPC. 2005. „Saopštenje za javnost sa redovnog zasedanja Svetog Arhijerejskog Sabora, - maj 2005. godine“. Poslednji pristup 11. april 2020. http://www.spc.rs/sr/saopstenje_za_javnost_sa_redovnog_zasedanja_svetog_arhijerejskog_sabora_maj_2005_godine_0
- SPC. 2010. „Saopštenje za javnost Svetog Arhijerejskog Sinoda povodom pokretanja postupka utvrđivanja kanonske odgovornosti Episkopa Artemija“. Poslednji pristup 10. april 2020. www.spc.rs/sr/saopstenje_za_javnost_sa_sinoda_povodom_pokretanja_postupka_utvrđivanja_kanonske_odgovornosti_ep_artemija

- SPC. 2012. „Konstitutivna sednica saborske Komisije za reviziju Ustava Srpske Pravoslavne Crkve“. Poslednji pristup 10. april 2020. www.spc.rs/sr/konstitutivna_sednica_saborske_komisije_za_reviziju_ustava_srpskepravoslavne_crkve
- SPC. 2019. „Primjedbe na Predlog zakona o slobodi vjeroispovijesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica u Crnoj Gori“. Poslednji pristup 11. april 2020. www.spc.rs/files/u5/2010/3/final_sa_potpisima_primjedbe_pravnog_savjeta_na_predlog_zakona_-_srpski.pdf
- SPC. 2019. „Sinod ne ugrožava autonomiju Bogoslovskog fakulteta“. Poslednji pristup 11. april 2020. www.spc.rs/sr/sinod_ne_ugrozhava_autonomiju_bogoslovskog_fakulteta
- SPC. 2020. „Patrijaraska Liturgija u hramu Svetog Georgija u Klirvoteru“. Poslednji pristup 11. april 2020. http://www.spc.rs/sr/patrijarashka_liturgija_u_hramu_svetog_georgija_u_klirvoteru
- Univerzitet u Beogradu [UB]. 2019. „Mišljenje Odbora za statutarna pitanja Univerziteta u Beogradu“. Poslednji pristup 11. april 2020. bg.ac.rs/sr/vest.php?id=1350
- UB. 2018. „Statut Univerziteta u Beogradu“. Poslednji pristup 11. april 2020. bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univ-propisi/Statut-UB-28.2.2018.pdf
- UB. 2019. „Mišljenje Odbora za statutarna pitanja“. Poslednji pristup 11. april 2020. www.bg.ac.rs/sr/vest.php?id=1381
- Ustav Srpske pravoslavne crkve [USPC], „Glasnik“ br. 7-8, 1947. (Ustav SPC 1947)
- Cirsaž, Branko. 1970. Crkveno pravo. Beograd: Sveti arhijerejski sinod SPC.
- International Institute for Middle-East and Balkan studies [IFIMES]. 2020. „Crna Gora 2020: Da li će Crnogorska pravoslavna crkva postati unijatska crkva?“ Poslednji pristup 11. april 2020. <https://www.ifimes.org/ba/9745>

Ivica Lazovic*

CURRENT ORGANIZATIONAL CHALLENGES OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH

Resume

This paper analyzes the current organizers and titles that are set before the Serbian Orthodox Church. In recent years, a number of questions have been raised concerning the organization of the church that require an adequate response. We have pointed out four important issues, namely events in Montenegro, Macedonia, dioceses in America, and events related to the Orthodox Faculty of Theology.

There is a tendency to create national churches, according to the formula one state, one Orthodox church. This tendency may come from the clergy or from the political elite in those communities. This is especially pronounced in the Republic of Northern Macedonia, where the path to church independence from the SOC began after World War II, primarily supported by most clergy, but certainly aided by political authorities. The situation is quite the opposite in Montenegro, where political authorities are trying to have their own Orthodox Church, trying to organize an alternative church to the official and canonical Metropolitan Church of the SOC and trying to pressure them through the appropriation of property and diminishing the influence of the SOC.

The Serbian Orthodox Church has the canon law as an ally, however, an especially important resource is being attacked with the Law on Religious Communities in Montenegro, which is property. Increasingly, there are forecasts that similar laws will attempt to attack SOC property in Kosovo and Metohija.

An increasingly common problem visible to the public is the problem of personal conflicts in the SOC, which are the subject of widespread media attention. Although conflicts are inevitable and a common occurrence in all organizations, even religious ones, they are most commonly resolved. However, these conflicts are detrimental to the entire organization in SOC. An

---

1 ivica_lazovic@yahoo.com

example of such an interpersonal conflict that is detrimental to the entire organization is the case at the Faculty of Theology, University of Belgrade. The internal conflict involved SOC bodies and questioned the functioning of this faculty within the University of Belgrade. This dispute also spread to dioceses in America, but further development of the dispute was halted. All current organizational challenges indicate that the SOC needs to reform and adjust the organization to current times.

Keywords: Serbian Orthodox Church, organization, Faculty of Orthodox Theology, organization.

---

* Овај рад је примљен 17. марта 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 12. јула 2021. године.

Бојана Секулић*

Институт за политичке студије, Београд

РЕЛИГИЈСКЕ СЛОБОДЕ У СРБИЈИ ПРЕМА ИЗВЕШТАЈУ СТЕЈТ ДЕПАРТМЕНТА ЗА 2019. ГОДИНУ

Сажетак

У Извештају Стејт департамента о међународним религијским слободама за 2019. годину разматра се питање религијских слобода у Србији, као и других земаља у свету. Стање у Србији је изложено кроз два сепарата. У првом сепарату се фактички разматра стање религијских слобода у централној Србији и у Војводини, а у другом на Косову, као да су у питању две апсолутно независне државе. Оба сепарата су методолошки истоветно структурирани. У њима се указује на: религијску структуру становништва; однос власти према религијским слободама; однос друштва према религијским слободама; и политику и ангажовање владе САД на заштити религијских слобода у поменутиим политичким заједницама. Основно полазиште у овом раду јесте да је у Извештају о међународним религијским слободама за 2019. годину изражено разумевање религијских слобода из визуре америчке политичке традиције у погледу уређења религијских питања и њених политичких искустава, савремених политичких циљева и праксе интервенционизма на међународном плану. Следствено томе, у САД се данас сматра да Америка треба да преузме своју историјску улогу за разумевање и заштиту религијских слобода у свету, па се зато, врши анализа и оцена религијских слобода у другим земљама у свету.

---

* bojana.sekulic@ips.ac.rs

Кључне речи: Религијске слободе, Стејт департмент, Србија, Косово.

УВОД

У Извештају о међународним религијским слободама за 2019, годину, који је представљен 10. јуна 2020. године у америчком Стејт департменту, разматра се питање религијских слобода у Републици Србији, као и других земаља у свету. У овом извештају изражено је разумевање религијских слобода у складу са америчком политичком традицијом и њеним савременим политичким циљевима и праксом интервенционизма на међународном плану. У САД се данас сматра да Америка треба да преузме своју историјску улогу за разумевање и заштиту религијских слобода у свету. Следствено томе, у САД су формиран различити механизми за праћење и заштиту религијских слобода.¹ У том контексту се може посматрати израда годишњих извештаја о међународним религијским слободама и предузимање одговарајућих мера за њихову заштиту.

У сепаратима Извештаја Стејт департамента о међународним религијским слободама за 2019. годину, који се односе на Републику Србију, засебно су третиран Србија и Косово, као две независне државе, па су по том основу представљена и два сепарата извештаја. Зато се у овом раду анализирају оба сепарата, полазећи од чињеница да је аутономна покрајина Косово и Метохија уставно дефинисана као саставни део Републике Србије и да је Косово, према Резолуцији СБ УН, 1244 (1999), успостављено као протекторат Уједињених нација, без обзира на то што је Косово прогласило своју независност коју су признале многе земље у свету, укључујући и САД. Оба сепарата Извештаја су методолошки истоветно структурирани. У њима се указује на: религијску припадност становништва; однос власти према религијским слободама; однос друштва према религијским

---

1 Институт за верску слободу (*Religious Freedom Institute*), Институт за религију и демократију (*Institute on Religion and Democracy*), Алијанса за слободу вероисповести (*Alliance for Freedom of Religion*), Закон о обнављању верске слободе (*Religious Freedom Restoration Act of 1993*) и Међународни закон о верској слободи (*International Religious Freedom Act of 1998*).

слободама; и политику и ангажовање владе САД на заштити религијских слобода у конкретној политичкој заједници.

Пре анализе сепарата поменутог извештаја и у функцији ове анализе, на почетку овог рада, указује се на разумевање и уређење религијских слобода у САД, јер је сасвим извесно да „политика и религија имају најорганизованију и најснажнију моћ у друштву, која је институционализована и остварује се кроз механизме легитимне власти“ (Bazić, Sekulić 2018, 515).

Примарни циљ овог рада је да се изврши анализа Извештаја и укаже на америчко виђење стања религијских слобода у Србији. У погледу научно-истраживачких метода, углавном ће се користити анализа документа и компаративни метод како би се идентификовали, описали и упоредили основни циљеви и садржаји о религијским слободама, а потом утврдила њихова међусобна кохерентност и сагласност са различитим системима друштвених вредности и идеолошким циљевима.

РАЗУМЕВАЊЕ И УРЕЂЕЊЕ РЕЛИГИЈСКИХ СЛОБОДА У САД

Идеје о религијским слободама у САД настале су у крилу идеологије америчког модела либерализма, који је формиран под утицајем енглеске либералне традиције. Осим тога, треба имати у виду и европско искуство верских ратова и покрет за независност у америчким колонијама током XVII века, који су многе уверили да религијски принцип више не може бити главно начело за уређење друштва. Све је то убрзало развој идеје о секуларној држави, чиме је превазиђен дуализам између духовног и земаљског света. Истакнути мислиоци америчких усељеника и оснивачи САД, уместо европског концепта ограничене или универзалне религије, развили су нов концепт - слобода религије (*religious liberty*). Најпознатији заговорник оваквог приступа био је Роџер Вилијамс (Roger Williams, 1603-1683), „пионир религијских слобода“ (Encyclopaedia Britannica, 2017). Он је захтевао религијску слободу за све и престанак државног санкционисања религије. Заговарао је одвајање цркве и државе. Вилијамс је био уверен да цивилна влада нема основа

за мешање у верска питања. Истицао је да држава треба да се бави само питањима грађанског поретка, а не религиозним уверењима, и одбацивао је сваки покушај цивилних власти да се баве односом појединаца према веровању у Бога (Hall 1998, 77).

Вилијамс је својим ставовима утицао и на Џона Лока (John Lock, 1632-1704), који је истицао да је религија постала узрок подела и сукоба, а не јединства. Лок је истицао да је „толеранција према онима који се од других разликују у религиозним питањима сагласна (је) са Јеванђељем Исуса Христа и истинским умом човечанства“, зато је „ужасно што су људи толико заслепљени да не виде нужност и предност ове толеранције у јасном светлу“ (Lok 1978, 139). С друге стране, „његова је филозофија претпостављала да се сва религијаска уверења морају толерисати, све док верник поштује законе државе“ (Bartulica 2016, 42). Истовремено, Лок је тражио од власти да не толеришу атеизам, јер је сматрао да ће негирање Бога поткопати друштвени поредак и довести до хаоса. То је искључивало све атеистичке варијетете филозофије и све покушаје да се етика и природни закон изведу из чисто световних премиса, јер се његова политичка мисао темељила на протестантским хришћанским погледима. Осим тога, Лок је сматрао да је „потребно да се тачно разграничи задатак грађанске владе од задатака религије и да се успостави правична веза између једне и друге“ (Lok 1978, 140).

Лок ће касније бити главни инспиратор за Томаса Џеферсона (Thomas Jefferson, 1743-1826), који је бранио начело одвојености цркве од државе. У Декларацији о независности, којом је проглашена независност америчких колонија од енглеске матице (1776) и чији је нацрт написао Џеферсон, изражена су либерална начела о уређењу друштва - на идејама природног права, једнакости, слободи и срећи (National Archives 2021). А нешто касније (1787), на основама ове декларације, донет је први Устав Сједињених Америчких Држава. Након четири године (1789), донета је и Повеља о правима, у којој је садржано десет амандмана на Устав САД, који ограничавају моћ савезне владе (Adamson 2008, 93). Џеферсон је написао и уставно-правну формулацију Првог амандмана који се односи на приступ религији. Овај амандман

не дозвољава конгресу да блокира коришћење одређених индивидуалних слобода, као што су слобода религије, слобода говора, слобода штампе, слобода окупљања и право на петицију. Такође, овај амандман не дозвољава фаворизовање једног религијског уверења у односу на друго, односно успостављање државне религије (Veleposlanstvo Sjedinjenih Američkih Država 2021). Зато се слобода религије одређује као основно право загарантовано Првим амандманом Устава Сједињених држава.

Религијска слобода, према Уставу САД, је основно људско право и институционално право. Она укључује право да се верује или не верује у верске догме и у томе нема принуде да човек мора веровати. Осим тога, религијска слобода укључује право појединаца, институција и заједница да изражавају своја религијска уверења у приватном животу, да их уносе у политички живот и да траже договор њихових суграђана на принципу једнакости коју имају сви чланови у друштву. Као институционално право, религијска слобода укључује једнака права различитих верских заједница и она „никада није имала за циљ да једној религији да доминацију над другим религијама“ (Castro 2016, 29). С друге стране, религијска слобода није апсолутна, јер она не пружа никакву заштиту од насиља или принуде у име религије. Такође, ниједна религија не може тражити монопол путем закона, због чега су оснивачи САД забранили успоставу религије на савезном нивоу.

У разумевањима религијских слобода, као и њиховом уређењу, кроз историју САД, може се запазити да је она укључивала и право појединаца и верских заједница да се баве и другим пословима који нису искључиво верске природе, да оснивају одговарајуће институције и управљају њима, као што су: домови за сиромашне и старе, народне кухиње, агенције за усвајање и хранитељство, центри за услуге имигрантима, центри за рехабилитацију од дрога, болнице и друге медицинске установе, школе, универзитети, предузећа и тд. Приликом оснивања оваквих институција, верским заједницама су даване различите привилегије које су подстицале њихов развој и изградњу (Farr 2019).

У САД се оцењује да савремени свет проживљава све

већу глобалну кризу религијских слобода и да верски прогони, владина ограничења и растућа социјална непријатељства представљају изазов за религијске слободе у свим регионима света. Зато се сматра да Америка треба да преузме своју историјску улогу за разумевање и заштиту религијских слобода у свету: „Која ће држава у овом тренутку историје бранити право верске слободе свима, свуда, ако Америка то не учини?“ (Farr 2019). Следствено овом ставу, у Вашингтону је, (5.02.2020) на иницијативу америчког председника Доналда Трампа, формирана Алијанса за слободу вероисповести, „чији је фокус борба против закона о богохуљењу, употребе технологије у верским угњетавањима и супротстављање прогону људи због религијског преобраћања“ (Peјčić 2020). Многи критичари су протумачили ову идеју као још један покушај америчке владе да подрије мултилатерални систем Уједињених нација и подсећају да су се САД недавно повукле из Савета за људска права при УН. Тиме су желели да укажу да „изненадна“ заинтересованост администрације САД за ову проблематику изазива одређену сумњу у погледу мотива (Peјčić 2020).

ИЗВЕШТАЈ СТЕЈТ ДЕПАРТМЕНТА О МЕЂУНАРОДНИМ РЕЛИГИЈСКИМ СЛОБОДАМА ЗА 2019. ГОДИНУ: СРБИЈА

У овом извештају се фактички разматра стање религијских слобода у централној Србији и у Војводини за 2019. годину (Office of International Religious Freedom 2020a).

У првом делу Извештаја, који је насловљен *Религијска припадност становништва*, најпре се указује да у Републици Србији живи око седам милиона становника: близу 85 одсто становника чине православни хришћани, пет одсто римокатолици, три одсто сунитски муслимани и један одсто протестанти. Преосталих шест одсто су Јевреји, будисти, припадници Међународног друштва свесности Кришне, агностици, атеисти и припадници других верских група који се нису изјаснили о верској припадности. Већина становништва, која се изјашњава као православни хришћани, припадници су Српске православне цркве (СПЦ). Међутим,

у овом извештају се указује и на категорију православних хришћана „која није посебно наведена у попису“, а то су „припадници македонске, црногорске, румунске и других православних цркава“ (Office of International Religious Freedom 2020a). Затим, појашњава се етничка припадност и порекло појединих религијских заједница, као и њихова територијална размештеност, па се указује да су католици углавном Мађари и Хрвати који живе у Војводини; и да муслимане чине Бошњаци (муслимани словенског порекла), који живе на југозападу Србије, Албанци и Роми којих има у читавој земљи.

У другом делу Извештаја, под насловом, *Однос власти према религијским слободама*, указује се на правни оквир гаранција верских слобода у Србији, а потом на владине праксе (*government practices*). Предмет анализе је прво Устав Републике Србије. У анализи Устава (Службени гласник РС, бр 98/2006), полази се од уређења верских слобода, где се углавном парафразирају чланови 43, 44 и 45, при чему се указује да Устав гарантује слободу уверења и вероисповести; да нико није дужан да се о својим верским и другим уверењима изјашњава; да је свако слободан да испољава своју веру или убеђење вероисповедања, обављањем верских обреда, похађањем верске службе или наставе, као и право да изнесе своја верска уверења; да се слобода изражавања вере или уверења може ограничити законом, само ако је то неопходно ради заштите живота или здравља, морала демократског друштва, слобода и права грађана, јавне сигурности и јавног реда или ради спречавања изазивања и подстицања верске, националне или расне мржње. Цркве и верске заједнице су равноправне и слободне да уреде своју организују, јавно врше верске обреде, оснивају верске школе и добротворне институције и управљају њима. Родитељи и законски старатељи имају право да обезбеде верско образовање своје деце у складу са сопственим уверењима. Устав забрањује верску дискриминацију или изазивање верске мржње. Цркве и верске заједнице су равноправне и одвојене од државе.

У Извештају се нарочита пажња посвећује Закону о црквама и верским заједницама (Службени гласник РС, бр 36/2006), који се детаљније анализира и слободније

интерпретира. Истиче се да Закон забрањује подстицање дискриминације, мржње или насиља против појединаца или група на верској основи и да Закон даје посебан третман за религијске групе,² које су дефинисане као традиционалне.³ Оне су аутоматски уписане у Регистар цркава и верских заједница у Министарству правде. Осим њих, регистровано је још 25 религијских група и оне се набрајају у овом извештају. Указује се и да Закон не захтева да се религијске групе региструју, али нерегистроване религијске групе се третирају као неформалне групе које не остварују правну корист коју имају регистроване религијске групе, као што су: градња богомоља, поседовање имовине, право на повраћај имовине, финансијску подршку државе, отварање банковних рачуна и запошљавање особља и сл. Према владиним изворима, 17 регистрованих религијских група користи ове бенефиције. Закон такође ослобађа регистроване групе од пореза на имовину и обавезе подношења годишњих финансијских извештаја (Office of International Religious Freedom 2020a).

У овом извештају се велика пажња посвећује и Закону о враћању (реституцији) имовине црквама и верским заједницама (Службени гласник РС, бр. 46/2006). Указује се да Закон дозвољава појединачне захтеве за имовину коју су жртве холокауста изгубиле током Другог светског рата, а религијске групе којима је одузета имовина и задужбине после 1945 могу поднети захтев за њихову реституцију. Предвиђена је и реституција јеврејске имовине без наследника одузете током холокауста, али под одређеним условима.

У делу Извештаја који се односи на владину праксу, указује се на конкретне примере предузимања или

---

2 У овом извештају се користи синтагма „религијске групе“ (*religious groups*) као израз којим се збирно означавају цркве и верске заједнице. У Закону о црквама и верским заједницама цркве и верске заједнице се збирним именом означавају као верске организације.

3 То су: Српска православна црква, Римокатоличка црква, Словачка евангелистичка Црква, Реформисана хришћанска црква, Евангеличка хришћанска црква, исламска заједница и јеврејска заједница. Закон ислам третира као традиционалну религију, а муслиманска заједница је подељена између Исламске заједнице Србије са седиштем у Београду и Исламске заједнице у Србији са седиштем у Новом Пазару. У Извештају се истиче да су обе исламске заједнице званично регистроване и да могу нормално пословати, али ниједна од њих нема апсолутну власт над питањима која се тичу целокупне исламске заједнице.

непредузимања одговарајућих мера државних органа. Најпре се указује на инциденте, који су се догодили у Београду, Крагујевцу и Кленку када су полицајци легитимисали или на други начин ометали деловање Јеховиних сведока. Затим, како Министарство правде није поступало у циљу овере или одбијања захтева за промену руководства након оспорених избора Савеза јеврејских заједница у Србији (2018) и руководства Јеврејске општине Београд (2019). Званичници Министарства, како се у Извештају каже, саопштили су да су кашњења у доношењу одлука о овим пријавама настала због текућих истрага оба избора и због правних радњи које су предузеле супротстављене јеврејске групе. Јеврејски лидери су истицали да је нечињење владе допринело тензијама у јеврејској заједници. Федерација јеврејских заједница упозорила је да је владина агенција за реституцију фаворизовала неке јеврејске групе у односу на друге у процесуирању захтева о имовини без наследника и добара из доба холокауста. Представници Агенције изјавили су да је поступила непристрасно и напоменула да је већини заједница вратила део имовине и наставила да активно обрађује захтеве. Хришћанска баптистичка црква у Београду известила је да није могла да отвори банковни рачун након што је њена банка у децембру 2018. године затворила рачун због недостављања докумената у вези са регистрацијом. Црква није поднела захтев за регистрацију, наводећи да је закон дискриминаторски. У Извештају се истиче и да су македонска и црногорска православна црква остале нерегистроване, јер влада признаје само Српску православну цркву која не признаје аутокефалност других религијских група православне цркве, а владини званичници су изјавили да секуларне власти не би требало да покушавају да реше црквена питања.

У овом делу Извештаја, указује се и на неке позитивне примере реаговања власти у Србији према религијским слободама. Теравада будистичка заједница у Србији, известила је да се успешно регистровала у мају након што је Министарство правде дало смернице о исправљању грешака у претходним пријавама за регистрацију. Упркос инцидентима који су укључивали чланове ангажоване на контактима од врата до врата, Јеховини сведоци су известили о генерално задовољавајућем ангажовању владе, посебно Министарства

правде, које им је помогло у вези административних питања. Почетком године Министарство културе и информисања преузело је одговорност за постављање спомен обележја на месту концентрационог логора Старо сајмиште из Другог светског рата. У октобру је Министарство објавило нацрт закона који ће заштитити локацију и поставити спомен обележје, а потом је одржало јавне консултације о нацрту закона. Влада је наставила са реституцијом верских добара одузетих 1945 или касније и према њеним проценама враћено је око 78 одсто земље и 38 одсто зграда на којима полажу право цркве и верске заједнице. Две исламске заједнице указале су да су обе поднеле захтеве за исти скуп имовине. Објашњавајући недостатак напретка у другим захтевима, Агенција за реституцију је саопштила да су захтеви, у целини, били слабо поткрепљени и да су им били потребни додатни ресурси за обраду. Муслимански лидери су указали да ниједна од две исламске заједнице није имала ауторитет над питањима у вези са целокупном муслиманском заједницом што ствара потешкоће у координацији повратка имовине. Национална телевизија, Радио телевизија Србије, емитује свакодневни десетоминутни програм *Религијског календара* о великим празницима које славе монотеистичке религије (Office of International Religious Freedom 2020a).

У трећем одељку, који је насловљен *Статус друштвеног поштовања верске слободе*, указује се углавном на инциденте које су изазвали неки грађани према верницима и верским групама. Јеховини сведоци су пријавили физички напад и три случаја претњи њиховим члановима ангажованим у раду на терену: У Крагујевцу, Београду, Батајници и Ужицу. Ови инциденти су пријављени полицији и, како им је речено, то је прослеђено тужилаштву. Тужилаштво до краја године није доставило информације о статусу предмета. Исламска заједница у Србији је 4. новембра у Новом Пазару, како су изјавили њени представници, примила претеће писмо са приложеним метком. Заједница је писмо пријавила полицији, али представницима заједнице, како се у Извештају каже, није дат суштински одговор. И Исламска заједница Србије је пријавила примање претећих писама. Мање религијске групе пријавиле су јавну пристрасност и дискриминацију својих чланова, али без навођења конкретних примера. Неколико

протестантских група је истакло да се стиче утисак како шира јавност и даље не верује и погрешно разуме протестантизам, као и да су појединци неке протестантске конфесије називали сектама. Представник Христове евангелистичке цркве рекао је да се употреба речи *секта* поново оживљава у извештајима медија. И пастор у Евангелистичкој цркви „Светионик“ је указао да друштво гледа на његову религијску заједницу као на секту. Епархија Румунске православне цркве Дакиа Феликс делује у региону Баната, према споразуму са СПЦ. У мајском саопштењу за штампу након годишњег сабора свих епископа СПЦ, њени поглавари су критиковали „неканонски упад епископа и свештенства Румунске православне цркве у епархије Српске православне цркве у источној Србији“ (Office of International Religious Freedom 2020a).

У четвртом одељку, који је насловљен *Политика и ангажовање владе САД*, указује се углавном на активности амбасадора и особља амбасаде на унапређењу религијских слобода у Србији. Најпре се истиче да су они наставили да сарађују са владиним званичницима, локалним верским вођама и међународним јеврејским организацијама како би подстакли решавање сукоба унутар јеврејске заједнице. Амбасадор је у неколико наврата позивао министра правде да донесе одговарајуће одлуке у вези са спорним изборима у Јеврејској федерацији и Јеврејској општини Београд. Амбасада је сарађивала са јеврејским организацијама и израелском амбасадом како би подстакла напредак по овом питању. Затим, амбасада је наставила да сарађује са: Агенцијом за реституцију и члановима владе у примени закона о имовини без наследника из доба холокауста и у вези планова за спомен обележје на месту концентрационог логора Старо сајмиште. У јануару су представници америчког Меморијалног музеја холокауста и службеници амбасаде позвали министра за рад, запошљавање, борачка и социјална питања и министра културе да им проследи нацрт закона којим се одобрава изградња спомен-комплекса Старо сајмиште. Званичници амбасаде су се састајали са представницима Министарства културе током целе године како би разговарали о нацрту закона и подстакли даље активности на постављању спомен обележја.

У марту,⁴ помоћник секретара за образовање и културу САД састао се са патријархом СПЦ у намери да истакне америчку подршку напорима за очување црквене културе. А у новембру, амбасадор за међународне верске слободе САД се, боравећи у Београду, заложиио за обнављање институционалне и међуверске расправе. У априлу, у оквиру партнерства Националне гарде Охаја са српском војском, војни свештеници различитих вероисповести су посетили своје колеге у Охају како би разменили најбоље праксе и продубили сарадњу. Програм је садржао међуверски дијалог и истакао улогу војних капелана. У мају је амбасада спонзорисала посету вокалне групе из САД-а за низ концерата и наступа широм земље који су промовисали религијску разноликост. У октобру, амбасада је објавила низ саопштења на друштвеним мрежама истичући глобалне претње религијској слободи, као и америчку верску разноликост и дубоку посвећеност религијским слободама у част Међународног дана религијске слободе. Званичници амбасаде састали су се и разговарали о статусу религијске слободе са представницима црква и верских заједница, као и НВО Центар⁹ (Office of International Religious Freedom, 2020a).

ИЗВЕШТАЈ СТЕЈТ ДЕПАРТМЕНТА О МЕЂУНАРОДНИМ РЕЛИГИЈСКИМ СЛОБОДАМА ЗА 2019. ГОДИНУ: КОСОВО

У овом извештају се фактички разматра стање религијских слобода на Косову и Метохији током 2019. године, иако се у Извештају користи само назив *Косово*.

У првом делу Извештаја, који је насловљен *Религијска припадност становништва*, најпре се указује да, на основу процене америчке владе средином 2019. године, на Косову живи 1,9 милиона становника. Према попису из 2011. године, 95,6 одсто становништва чине муслимани, 2,2 одсто римокатолици и 1,4 одсто српски православци, а мање од један одсто заједно чине протестанти, Јевреји и особе које не одговарају или одговарају „друго“ или „нико“. Истовремено, у овом извештају се указује да су подаци из пописа прилично

---

4 Сви месеци који се помињу у овом делу Извештаја односе се на 2019. годину.

спорни.⁵ Према процени Косовске исламске заједнице, како се наводи у Извештају, већина муслимана припада ханефијској сунитској школи, мада су неки део заједнице суфијских Тариката. Ту је и мала верска заједница Суфи Бекташи, али не постоји званична процена броја њених присталица. Косовски Албанци, чији је језик албански, представљају већину у 28 од 38 општина, а Срби чине већину у 10 општина. Највеће католичке заједнице су у Ђаковици, Јањеви, Клини, Приштини и Призрену. Еванђеоско протестантско становништво налази се широм земље, концентрисано у Приштини и Ђаковици. У Призрену и Приштини постоје мале јеврејске заједнице. Већина косовских Албанаца су муслимани, мада су неки хришћани (православци, католици и протестанти); скоро сви косовски Срби су православци. Већина етничких Ашкалија, Бошњака, Египћана, Горанаца, Рома и Турака су такође муслимани, док су већина етничких Црногораца и неки Роми православци, а готово сви етнички Хрвати су католици.

У другом делу Извештаја, под насловом, *Однос власти према религијским слободама*, најпре се указује на правни оквир гаранција религијских слобода на Косову, а потом на владину праксу. Предмет анализе су Устав и Закон о верским слободама на Косову. Устав Републике Косово (Gazeta Zyrtare, К-09042008) предвиђа слободу савести и вероисповести, укључујући право на промену, изражавање или неизражавање, верског уверења; бављење или уздржавање од бављења религијом; и придруживање или одбијање придруживања некој верској заједници. Ова права подлежу ограничењима због јавне безбедности и реда или заштите здравља и права других. Устав предвиђа одвајање верских заједница од јавних институција, укључујући право религијских група да самостално регулишу своју организацију, активности и церемоније, као и право на оснивање верских школа и добротворних организација. Устав обезбеђује једнака права за све верске заједнице, утврђује да је земља секуларна и неутрална, прокламује заштиту и очување

5 Према званичницима Српске православне цркве и међународним посматрачима, бојкот пописа становништва од стране Срба из 2011. године и опште неправилности у регистрацији становништва резултирала су значајним смањењем броја Срба у попису. И друге верске заједнице су навеле да немају поверења у методологију пописа и да верују да је то резултирало недовољним бројем чланова њихове заједнице (Office of International Religious Freedom 2020b).

верског наслеђа и забрањује дискриминацију на основу религије. Устав наводи да закон може ограничити слободу изражавања како би спречио насилне и непријатељске провокације на расној, националној, етничкој или верској основи.

Закон о верским слободама на Косову (Gazeta Zyirtare, Nr. 02/L-31), не захтева регистрацију религијских група, али такође не предвиђа ни правни механизам или посебне смернице да оне стекну правни статус. Без правног статуса, како се наводи у овом извештају, религијске групе не могу бити власници имовине, отворати банковне рачуне, запошљавати особље и приступати судовима као ентитет. Локалне заједнице често препознају поседе и зграде религијских група, међутим, закон их углавном не штити као власништво верске заједнице, већ као приватно власништво грађана. Међутим, Закон о специјалним заштићеним зонама (Gazeta Zyirtare, Nr. 03/L-039) признаје и штити интегритет власништва и управљање имовином Српске православне цркве на одређеним подручјима.

Закон о верским слободама не предвиђа постојање званичне религије, али наводи пет традиционалних верских заједница које добијају додатну заштиту и бенефиције, као што су: умањење пореза; слободу верских и нерелигиозних активности; право на оснивање хуманитарних организација; прихватање добровољних новчаних прилога; и заштитне мере за места од верског и културног значаја.

У делу извештаја који се односи на *владину праксу*, велика пажња се посвећује догађајима и конкретним примерима предузимања или непредузимања одговарајућих мера државних органа. Ту се указује на неколико различитих ситуација. Парламент није разматрао измене и допуне Закона о верским слободама којима се религијским групама дозвољава да стекну правни статус, послују и прибаве некретнину и приватну својину, отворе банковне рачуне и остваре пореске олакшице. Лидери Косовске исламске заједнице пријавили су дискриминацију при запошљавању у Косовским снагама безбедности, наводећи примере муслиманске жене и наставника, који су поднели захтеве да буду обучени у верску одећу. Већина општина је имала годишње уговоре са Косовском исламском заједницом о организовању сахране грађана. Неке религијске или етничке заједнице истакле су да

је овај аранжман понекад кршио њихова верска права, јер су се суочавале са застрашивањем или им је било онемогућено да спроводе церемонију сахране у складу са својим обичајима.

Српска православна црква је изјавила да, иако закон захтева консултације о активностима које се дешавају у специјалним заштићеним зонама, влада није поштовала закон у случају Ново Брдо, јер, како је Црква саопштила, она није обавештена о владиним рестаураторским радовима, владиној прослави фестивала „Дани Артане“ у тврђави и католичкој миси одржаној на српском верском локалитету.

Општински званичници Дечана наставили су да одбијају примену одлуке Уставног суда којом се потврђује пресуда Врховног суда (2012) у вези признавања власништва СПЦ-а и манастира Високи Дечани над приближно 24 хектара земље. Градоначелник Дечана Башким Рамосај и локална скупштина наставили су са тврдњама да је пресуда суда „неприхватљива“. Званичници владе нису предузели никакве мере да изврше судску пресуду. НАТО трупе Косовских снага наставиле су да обезбеђују манастир Дечани. Локална власт Дечана, уз подршку централних власти, наставила је са напорима да изгради главни транзитни пут у близини манастира Високи Дечани унутар заштићене зоне, упркос законској забрани (Office of International Religious Freedom. 2020b).

Руководство Косовске исламске заједнице је известило да је група грађана Митровице тражила обнову џамије у северној Митровици. Планови за велику џамију у Приштини и даље су у застоју јер је грађевинска дозвола 2018. године истекла, па се чека на обнављање дозволе. Локална власт у Приштини и јеврејска заједница нису се сложиле око места за синагогу. Јеврејска заједница је одбила парцелу на периферији града коју је понудила општина, док је влада одбила захтев заједнице за локацију у близини центра Приштине. Апелациони суд је 26. фебруара пресудио у корист власништва Католичке цркве земљишта у близини Катедрале Мајке Терезе, поништавајући потраживања општине Приштина.

Према Косовској исламској заједници, влада је наставила да пружа средства за исламско образовање у медреси у Приштини и њеним огранцима у Призрену и Гњилану. Званичници Косовске протестантске евангелистичке цркве

и државних универзитета сматрају да је ово финансирање дискриминаторно јер влада није обезбедила средства за верско образовање ниједној другој верској групи. Овде је очито изражена „тежња да се кроз укупно васпитање наметне (један) религијски поглед на свет“ (Анђелковић 2013, 280).

Према Косовској протестантској евангелистичкој цркви, царински службеници су укинули новчану казну која им је изречена (2017) због злоупотребе бесцаринског увоза за верске организације. У правном мишљењу ОЕБС-а наводи се контрадикција у закону који се односи на продају робе у добротворне сврхе.

У трећем одељку, који је насловљен *Статус друштвеног поштовања верске слободе*, у овом извештају, указује се углавном на инциденте које су изазвали грађани према религијским групама. Полицији је пријављен 61 верски мотивисани инцидент у првих девет месеци 2019. године, од којих је већина била усмерена на православна верска места и укључивала крађу или имовинску штету, попут скрнављења гробља. У јулу је уништено 20 надгробних споменика на православном гробљу у општини Липљан, а неколико надгробних споменика је срушено на гробљу у општини Урошевац у септембру. У септембру је разбијена плоча на делу гробља коју је општина Ђњилане одредила за евангелистичку протестантску заједницу. Према саопштењу Српске православне цркве, група косовских Албанаца је 6. јануара вербално злостављала њеног свештеника Бојана Јевтића, називајући га „четником“ и претећи му да ће га заклати испред његове цркве у општини Ново Брдо. Према Јевтићевим речима, након што је пријавио случај, полиција није реаговала. Група косовских Албанаца, укључујући породице несталих особа, је 6. јануара протестовала због најављене божићне посете српских православних ходочасника локалној цркви у Ђаковици. Ходочасници су обавештени о најављеним протестима и отказали су посету из безбедносних разлога. Протест је завршен након што су демонстранти на врата цркве поставили списак наводних српских ратних злочинаца, рекавши да су против „криминалаца прерушених у ходочаснике“ (Office of International Religious Freedom 2020b). Српска православна црква је указала да је извештавање медија допринело клими међунационалне и међурелигијске нетрпељивости. Она се

жалила и на јавне изјаве невладине организације „Историчари Дечана“ против јеромонаха манастира Високи Дечани оца Саве Јањића и епископа рашко-призренског Теодосија Шибалића.

Косовска исламска заједница је известила да се повећала учесталост антимуслиманских медијских извештаја и изјава на друштвеним мрежама, а секуларисти су користили медије и друштвене мреже да негативно прикажу активности муслимана. Један новински колумниста називао је проердоганске муслимане „троглодитима“, „смећем“ и „Талибанима“ (Office of International Religious Freedom 2020b). У марту су етнички Хрвати пријавили уништавање верских симбола у католичкој цркви у селу Јањево.

Четврти одељак Извештаја, који је насловљен *Политика и ангажовање владе САД*, углавном се односи на ангажовање амбасадора САД. Амбасадор и други званичници амбасаде: позвали су званичнике централних и локалних власти, укључујући и премијера, да поштују закон, посебно у случају пута у близини манастира Високи Дечани и спроведу одлуку Уставног суда из 2016. године, којом је наложено враћање земљишта манастиру; разговарали су са владиним представницима о имовинским питањима и других верских група и позвали их да поштују религијску слободу и плурализам, као и да повећају своју комуникацију са верским групама; често су се састајали са верским лидерима како би промовисали религијску слободу и толеранцију и побољшали међуверску комуникацију; и организовали догађај са младим лидерима у настајању које су номиновале различите верске заједнице и секуларистичке организације. Службеници амбасаде су: одржали састанак са имамима Косовске исламске заједнице и представницима Факултета за исламске студије у Приштини на коме су разговарали о промоцији толеранције и о предложеним изменама и допунама Закона о верским слободама; говорили су у џамијама пред молитве о важности верског плурализма; и постављали поруке на друштвеним мрежама у знак подршке религијским слободама.

У новембру се амерички амбасадор за међународне религијске слободе САД састао са представницима главних верских заједница, подстичући их на узајамно поштовање и подршку религијском плурализму, као и заговарајући стварање међуверског савета.

ЗАКЉУЧЦИ

Извештај о међународним религијским слободама за 2019. годину, као и за претходне године, израђује се у складу са америчком политичком традицијом уређења религијских слобода и у функцији савремених политичких циљева САД и њене праксе интервенционизма на међународном плану.

За анализу извештаја о религијским слободама за 2019. годину, који се односи на Србију, релевантна су два сепарата. Први, у коме се фактички разматра стање религијских слобода у централној Србији и у Војводини; и други који се односи на Косово и Метохију, односно Косово, као независну државу из визуре САД. Оба сепарата су методолошки постављена на исти начин. У почетку се говори о религијској структури становништва; затим о: односу власти према религијским слободама; друштвеном поштовању религијских слобода; и о политици и ангажовању амбасадора и особља амбасаде у решавању конкретних питања религијских слобода у одређеној земљи. У Извештају се углавном коректно указује на нормативни оквир уређености религијских слобода, док се у анализи појава и догађаја иде прилично у појединости без много коментара.

У сепарату извештаја који се односи на Републику Србију (централну Србију и Војводину), указује се на: проблеме религијских група, које нису уписане у регистар, а односе се на њихово пословање; поступање Министарства правде у решавању захтева за регистрацију сукобљених јеврејских група након оспораваних избора; активности владиних институција у вези постављања спомен обележја на Старом сајмишту у Београду; жалбе Јеховиних сведока у вези случајева вербалних претњи њиховим члановима и одговора полиције и тужилаштва, као и на случајеве ометања локалних власти у њиховом деловању; и примедбе мањих религијских група које су се жалиле на неповерење и неразумевање јавности зато што су их често означавали као секте. У активностима званичника америчке амбасаде, у Извештају се указује, како су они: позвали владу да убрза реституцију јеврејске имовине из доба холокауста и тражили од Министарства правде да делује на потврђивању оспорених избора у јеврејској заједници; пратили напредак

у нацрту закона о постављању спомен обележја на Старом сајмишту и залагали се да влада убрза рад на томе; састајали се са представницима религијских група и разговарали о питањима која се тичу религијске слободе и толеранције. Затим, истиче се како се помоћник секретара за образовање и културу америчке владе састао са српским патријархом; и да се амбасадор САД за међународне религијске слободе састао са верским лидерима како би подстакао међуверску комуникацију.

У сепарату извештаја који се односи на Косово (Косово и Метохију), указује се на: дискриминацију мањих верских група од стране локалних власти по питању имовине, издавања грађевинских дозвола и додељивања гробних парцела, као и пружању услуга на јавним гробљима; жалбе Српске православне цркве на кршење њених имовинских права над парцелама земље око манастира Високи Дечани, на неизвршавање одлуке Врховног суда и наставак изградње путева који прете да наруше посебно заштићену зону манастира; скрнављање споменика на гробљима, нарочито српских; претње косовских Албанаца свештеницима СПЦ; на протесте Албанаца испред српских цркава у време великих верских празника због доласка расељених Срба, називајући их погрдним именима и приморавајући их да одустану од посете и врате се из безбедносних разлога.

У активностима званичника америчке амбасаде, у Извештају се указује, како су они: наставили да подстичу механизме за заштиту верских локалитета и спровођење судских одлука које се односе на Српску православну цркву, као и решавање њених имовинских спорова; одржали састанак са верским лидерима, разговарали о њиховим проблемима и подстакли их да негују религијску толеранцију и побољшају међуверски дијалог. Амерички амбасадор за међународне верске слободе састао са представницима главних религијских заједница и младима из различитих верских и секуларистичких група и том приликом их позвао на већу религијску слободу и плурализам.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Анђелковић, М. Петар. 2013. Савремено образовање и религијска настава у Србији. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, (43-2), 277-299.
- Закон о враћању (реституцији) имовине црквама и верским заједницама*, Службени гласник РС, бр. 46/2006.
- Закон о црквама и верским заједницама*, Службени гласник РС, бр. 36/2006.
- Устав Републике Србије*, Службени гласник РС, бр. 98/2006.
- Adamson, Barry. 2008. *Freedom of Religion, the First Amendment, and the Supreme Court: How the Court Flunked History*. Gretna: Pelican Publishing.
- Bazić Jovan, Sekulić Bojana. 2018. Political and Religious Power in Primary Education. *Knowledge*, (26-2), 515-520.
- Bartulica, Stephen Nikola. 2016. Liberalizam i religija, *Nova prisutnost*, 14, 1, 33-47.
- Castro, Martin R. 2016. *Peaceful Coexistence: Reconciling Nondiscrimination Principles with Civil Liberties. A Briefing Before*. Washington: The United States Commission on Civil Rights.
- Encyclopaedia Britannica. 2017. Williams, Roger. (American religious leader). Pristupljeno 3.03.2021. <https://www.britannica.com/biography/Roger-Williams-American-religious-leader>.
- Farr, Thomas. 2019. What in the World is Religious Freedom?. Pristupljeno 9.03.2021. <https://www.religiousfreedominstitute.org/blog/what-in-the-world-is-religious-freedom>
- Hall, Timothy L. 1998. Separating church and state : Roger Williams and religious liberty. Urbana: University of Illinois Press. Pristupljeno 5.03.2021. <https://archive.org/details/separatingchurch00hall>
- Kushtetuta e Republikës së Kosovës*, Gazeta Zyrtare, K-09042008
- Ligji për lirinë fetare në Kosovë*, Gazeta Zyrtare, Nr. 02/L-31.

Ligji për zonat veçanta të mbrojtura, Gazeta Zyrtare, Nr. 03/L-039.

Locke, John. 1978. Pismo o toleranciji. U: *Dve rasprave o vladi*. Knjiga II. Beograd: NIP Mladost, 133-175.

National Archives. 2021. *Declaration of Independence 1776*. Pristupljeno 2.03.2021. <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript>.

Office of International Religious Freedom. 2020a. *Report on International Religious Freedom: Serbia*. Pristupljeno 25.03.2021. <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/serbia/>

Office of International Religious Freedom. 2020b. *Report on International Religious Freedom: Kosovo*. Pristupljeno 25.03.2021. <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/kosovo/>

Pejčić Ivana. 2020. Religijske slobode u političkoj sferi. *Novi magazin*, 27. maj. Pristupljeno 12.03.2021. <https://www.novimagazin.rs/vesti/222349-religijske-slobode-u-politickoj-sferi>

Veleposlanstvo Sjedinjenih Američkih Država. 2021. *Povelja o pravima 1791*. Pristupljeno 9.03.2021. <https://photos.state.gov/libraries/amgov/30145/publications-other-lang/CROATIAN.pdf>

Bojana Sekulic

**RELIGIOUS FREEDOM IN SERBIA ACCORDING TO
THE REPORT STATE DEPARTMENT FOR 2019**

Resume

The State Department's Report on International Religious Freedom for 2019 discusses the issue of religious freedom in Serbia, as well as other countries in the world. The situation in Serbia is presented in two separate sections. The first separate fact discusses the state of religious freedom in central Serbia and Vojvodina, and the second in Kosovo, as if they were two absolutely independent states. Both separators are methodologically identically structured. They indicate: the religious structure of the population; the attitude of the authorities towards religious freedom; society's attitude towards religious freedom; and the policy and engagement of the US government to protect religious freedom in these political communities. The main starting point in this paper is that the Report on International Religious Freedom for 2019 expresses an understanding of religious freedom from the perspective of the American political tradition in terms of regulating religious issues and its political experiences, contemporary political goals and international intervention practices. Consequently, in the United States today, it is considered that America should take on its historical role in understanding and protecting religious freedom in the world, and therefore, the analysis and evaluation of religious freedom in other countries in the world is being performed.

Keywords: Religious Freedom, State Department, Serbia, Kosovo.

---

* Овај рад је примљен 20. априла 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 12. јула 2021. године.

Љупка Катана*

НАЦИОНАЛНА И ПРОСВЕТИТЕЉСКА УЛОГА СРПСКЕ ЦРКВЕ ТОКОМ ПРВОГ СВЕТскоГ РАТА (1914-1918)

Сажетак

Национална и просветитељска улога коју је имала Српска Црква престала је да постоји у Првом светском рату (1914-1918). Њена целокупна делатност била је угашена доласком окупатора у Србију. Са гашењем цркве, угашена је и дуговековна традиција коју је имала у улози образовног и социјалног стожера, те духовног обновитеља народа. Другим речима, нестао је дуговековни темељ духовне спреге и везе са идентитетом. Тема образовне улоге цркве као циљ анализе, отвара ново поглавље савремене српске орбите, те добија на снази од како се враћа интересовање превасходно млађих генерација за теолошку науку. Друге друштвене науке повезане су са истом. Тако, политика, историја, филозофија и друга научна гледишта имају своје трајне везе са религијом. Спој науке и религије, у овом случају политичке науке и религије, важан је у разрађивању субјектата моћи који су у садејству са духовном едукацијом могли имати позитивног удела у рату и помоћи у менталном оснаживању током и након ратних страдања на тлу Србије.

Кроз упоредни метод, из позиције новог доба, анализа може указати какав је био статус и улога српске цркве у образовању народа пре и током Великог рата. Показаће се како се остваривала ова улога и зашто су носиоци тадашњег власти доносили поједине одлуке. На крају, показаће се какве ефекте су ове одлуке производиле кроз осврт на време данас. У том смислу, ретроактивна анализа разлога успеха односно неуспеха, значајна је у указивању на спону образовања и

* lj.katana@gmail.com

духовности коју је одувек имала црква, те може помоћи у будућој анализи исте или сличне тематике. У том смислу, анализа је несагледива без погледа на прошлост.

Кључне речи: Српска Црква, национална и образовна улога, образовна политика, просветитељство, периодика, Први светски рат.

УВОД

Фокус рада је на улоги цркве, као организације са чврстим устројством, постојаним кроз векове а која је током Великог рата, изгубила своју снагу под окупацијом државе. Црква је увек ишла уз свој народ, тако је и током овог рата, страдала заједно са страдањем српског народа. Предмет рада посматра се делом и са аспекта образовних политика¹. Будући да се односи на питање улоге српске цркве у политици образовања, потребно је истаћи важну улогу која није довољно помињана (свакако не - форсирана) међу српском интелигенцијом и српским медијима. Дајући осврте на претходни улазак просветитељства у Србију и битне ставке у развоју периодике, односно богословског (теолошког) учења у Србији, крајем 19. и почетком 20. века, тежи с одговорима на постављена питања кроз тумачења појединих академских аутора, свештених лица, монаха, те људи наше свакодневнице. Стога, тема је актуелна и неоспорно битна у разјашњењу улоге духовног образовања у Србији кроз један временски период српске историје.

Питање је како се остваривала ванвременска орбита духовног образовања на територији православне државе (православне од IV века). Међутим, не само у Србији као матичној земљи српског православља него и на свим деловима света где Православље постоји.²

Сходно томе, поставља се питање: Шта је било (и јесте)

---

1 Образовна политика односи се на “важно подручје промишљања и деловања у јавном и политичком животу сваког друштва...”, те се и разматрање ове теме не може спровести без почетних питања: “ко и како креира образовну политику; како се спроводи...”, као и “какви су ефекти” (Спасеновић 2019, 15, 18).

2 На тлу Европе и Северне Америке, православне хришћанске заједнице, парадоксално, чине се јачим у постојаности вере, него што је то на тлу савремене Србије. Имајући у виду посету ауторке рада овим верским српским и генерал-

суштинско у оквиру саме СПЦ која даје образовни дух односно дух науке кроз своја учења? Конкретније, шта је заправо просветитељска (образовна) улога Цркве? Кроз ово почетно питање, надовезујемо се на период - Првог светског рата.

Наиме, након атентата у Сарајеву (28.јуна 1914.године) и почетка рата (28.јула 1914.), највише на удару били су интелектуалци, посебно учитељи и свештена лица. Носиоце ове две врсте професија, страни завојевачи сматрали су главним подривачима непослушности и главним кривцима - у тровању душе и духа народа. У тадашњој штампи је писало: “Велики део српске интелигенције седи данас на оптуженичкој клупи...” (Ђоровић 1989, 60), као и да се: “позива свештенство да се не “политизира” (*Вјесник*, 1918).

Улога СПЦ током Првог светског (Великог) рата, била је практично угашена. Организација Цркве више није постојала (Радић и Исић 2014, 87). Осим војних свештеника који су били на положајима у ратовима, остала свештеничка и монашка лица, била су у избеглиштву, заробљена, мучена и неретко стрељана (Исто, 23). Поред тога, за време рата, бројне српске институције биле су исцрпљене. Од 15.априла 1916. латинично писмо је одређено као – “једино дозвољено у службама и приватно-правним односима”; док је од – “1.маја (18.априла) уведено обавезно рачунање времена по грегоријанском календару” (Кондић 2013, дисертација). Богословски факултет био је затворен (Исто). Традиција и ћирилично писмо, као носиоци националног идентитета српског народа такође, били су изгубљени у ратном страдању.

БУЂЕЊЕ ОБРАЗОВНЕ И КУЛТУРНЕ ДЕЛАТНОСТИ КОД СРБА ПРЕ РАТА

Српска култура и образовање имале су важан период буђења интелектуалне свести у другој половини 19. и почетком 20.века. Поред приличне духовне неусмерености, на територију Србије стигле су, већином европске филозофске

но, православним заједницама (оних где се поред Срба окупљају и други православци и хришћани), потребно је истаћи све већу снагу духовности народа у дијаспори. Поред све опсежније духовности, предњачи и окренутост духовном образовању деце и младих у оквиру часова веронауке у српским црквама на Западу, као и одржавања летњих кампова за децу у оквиру српских манастира.

идеје и интелектуалне преференције науке и уметности. Био је то период – “нагле и некритичке европеизације српске културе али и период слабљења и запостављања традиционалне светосавске мисли и духовности” (Биговић 1998, 15). Научни полет, процват књижевности, културе и уопште просвете, карактерисао је овај период у српској држави. Према статистикама, Београд је током овог периода имао више школа и ученика него читава Србија с почетка 20. века. Такође, у Београду је током 1911. године излазило више од 90 књижевних и стручних часописа међу којима се посебно истицао *Српски књижевни гласник*. Општенаучни и културни карактер овом процвату давале су институције – *Српска академија наука* и *Универзитет* у Београду. Томе доприноси и чињеница одвајања књижевности од филозофије, међу којима су се формирали и засебни књижевни правци: симболизам, експресија, експресионизам и реализам (Исто). Поједини аутори овај период српске историје назвали су временом “модернизма” (Павловић, 1969, Предговор) у Србији. С тим у вези, а везано за период истраживања, аутор Палавестра истакао је да: “златно доба почиње од крај деветнаестог века и траје до завршетка Првог светског рата, када је Србија уласком у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца (1918) престала да постоји као самостална заједница” (Палавестра 1986, 12).

Током друге половине 19. века наступио је трагичан дисбаланс у српској култури: Наиме, богословље се одвојило од школе, док су се просвета и школа секуларизовале (Биговић 1998, нав. дело, 19). У том времену расцепа чак ни Вук Караџић, као верујући човек, није заступао нити помињао религиозно образовање (у свом нарочитом пројекту о развоју школства у Србији, 1820. и 1832. године), чиме се дошло до закључка да је почетком 20. века, црква, заједно са теолошком науком, доживела кризу. Снажан утицај француске филозофије, политичности и њиховог споја, доприносио је развоју српске политичке ново-мисли (Исто, 18). Формирање политичких странака, почетак парламентарног демократског уређења, те тежња ка приступу модернизму новог света, доводили су до остварења све већег прикључивања европским модерним токовима. Сходно томе, огроман број српске младежи настојао је да настави своје школовање у иностранству, претежно на

универзитетима Запада. Иако се у другим наукама (попут филозофије, природних наука, итд.) тражило просвећивање ума кроз Ничеовог *натчовека* (Исто, 17), кроз правду и морал које се стичу у друштву, опште околности указивале су на све већу окренутост ка драстичном индивидуализму. Слично као данас, млади су желели да се школују у Бечу, Прагу, Цириху, Берлину, а за богослове у Русији и данашњој Украјини, Атини и незнатно у Берну. Такође, слично као данас, на све што је традиционално и српско гледало се са приличном дозом интелектуалног критицизма. Такви ставови, неретко прерастали су у самониподаштавајући тон, што је видљиво по записима преосталим из датог времена.

ФОРМУЛИСАЊЕ ПРОСВЕТИТЕЉСКЕ УЛОГЕ ЦРКВЕ

Аутономију српске цркве увео је Растко Немањић (Свети Сава), на сабору у Никеји. Назван, с правом – првим српским просветитељем, мудри Сава Немањић обновио је православље у Србији и увео *постулате* образовања кроз теолошку мисао и праксу у српски народ. Био је први просветитељ и први црквени дипломата код Срба. Од тада свештена и монашка лица, више нису имала улогу само духовних учитеља (иако је та улога, сама по себи велика), него и обновитеља свести и морала код људи.

С друге стране, просветитељски дух времена у Србији увео је Доситеј Обрадовић, на прелазу из 18. у 19. век, прихватавши га, најпре од протестантске европске тежње. Он је, као реформатор али и као верујући човек, увидео бројне негативне промене у оквиру цркве какве су биле тадашње – “сујеверице и поткупљивост спољашње стране српске православне цркве”, које је желео да исправи. Његове реформе становништво Србије искрено је прихватило (Јеротић 2017, 225-226).

СТАЊЕ СРПСКЕ ЦРКВЕ У ВЕЛИКОМ РАТУ

Аутори Радић и Исић детаљно су писали о стању српске цркве у Првом светском рату, њен крах током напада окупатора на српске светиње и више него неповољан

положај српских свештеника и монаха³. Такође, истакли су и побројали материјални крах српских светиња, због чега су молбе свештених лица упућене власти, биле разумљиво честе (Радић и Исић 2014, нав.дело, 70-71) у времену страдања.

У овом времену, бројне српске институције биле су исцрпљене, а од 15.априла 1916. латинично писмо је одређено као – “једино дозвољено у службама и приватно-правним односима”. Поред тога, био је уведен “грегоријански календар док је Богословски факултет током рата био затворен (Кондић 2013, н.дело). С друге стране, црква тадашње Србије, након балканских ратова, 1912-1913.године, имала је укупно око 1800 свештених лица на око 4 милиона верних; 140 монаха, те 23 монахиње (Петковић 1930, 8-10).

У Хрватској је укинута српска просвета и аутономија цркве и забрањено српско ћирилично писмо, док је у Војводини, поред “насилног скидања ћириличних натписа, разбијања прозора српских кућа, физичких насртаја”, вршено и масовно хапшење и стрељање (Исто, 19-20). Забрањене су проповеди и/или служење литургија за славу и име српског краља Петра I Карађорђевића, иако је било дозвољено служење за имана чланова династије Обреновић (Младеновић 2002, нав.дело, 180).

Духовни судови као институције нису били у функцији. У Србији више није било ни једног епископа од почетка рата, а црква као установа није више постојала (Ђорђевић 1969, 205-226).⁴ Поред важности очувања (спасевања) књига и што више црквених предмета у рату, било је и других потешкоћа са којима су се суочавале српске светиње. Поред смештаја избеглица, требало је обезбедити и храну, те спречити настале болести и заразе, због чега је Министарство просвете и црквених послова дало наређење старешинама појединих манастира да секу манастирске шуме и на тај начин обезбеде помоћ народу.

---

3 Списак српских свештеника и монаха страдалих и преживелих (и/или активних) током рата, такође, истакли су поменути аутори.

4 Иако је у октобру 1918.године било тражено да се пуне српске владике од Бугара и врате у своје епархије, окупација се ближила крају те је закашњено са овом мером (Исто).

ПОЛИТИКА ОБРАЗОВАЊА У РАТНО ВРЕМЕ

Будући да све до половине XX века образовање није привлачило нарочиту пажњу истраживача, па ни међународних организација, тако образовне политике биле су креиране готово увек само на националном нивоу, без уплитања других актера. Након оба светска рата било је потребно изнова формирати стабилност политике, изградити ново демократско друштво, те обновити привреду и економију које су биле уништене (Спасеновић, нав.дело, 66-67).⁵

Сходно томе, у сваком културно-политичком и историјском контексту, важно је одговорити на питања – шта функционише у образовању, зашто и у ком контексту (Исто, 52).⁶ Током Великог рата мало шта је функционисало, не само по питању образовања него и по питању осталих секторских политика. Држава је морала да на темељу постојећих политичких снага учини оно што је у њеној моћи а у односу на моћну силу окупатора (Деспотовић и Поповић 2014, 49).⁷ Тако је и поље образовања које је и само политички детерминисано подручје, (Simons et al. 2009, 23) било потребно усмерити у правцу – чувања онога што се може сачувати од српске културне баштине, историје и богате ризнице књига.

Образовне политике – “неодвојиве и од питања вредности” које су “садржане у одлукама које се доносе” као и мерама које се спроводе (Исто, 24), те је битно истаћи ко је доносио битније одлуке у том сегменту очувања националног блага током рата, тј. у које сврхе су била издвајана финансијска средства. У том смислу, одлуке министра просвете и владе биле су пренешене у праксу путем различитих актера којима су они сами додељивали улоге. Тиме су механизми државне

5 У том периоду, образовање је с правом препознато као средство и алат за будући развитак економије и трајности мира који би уједно захтевао уважавање принципа и вредности (Исто).

6 Будући да се образовне политике спроводе увек у оквиру раличитог социо-културног контекста, потребно је повезати политичке идеје/одлуке (Исто) које су се доносиле са искуством оних на које су се односиле у времену рата.

7 У нормалним условима држава треба да изрази своје вредносне и/или идеолошке ставове, преференције, чиме изражава и социо-економске циљеве а тако “усмерава праксу образовања и контекст у коме она делује” (Исто).

власти владе државе и министарстава могли да функционишу у ограниченом ресору моћи и уском или готово непостојећем домену рада и, у том смислу да чине само оно што је неопходно а у складу са њиховим функцијама. Штавише, како би се сачувало што више непобитно важних предмета за српску историју и традицију, Министарство просвете донело је одлуку да врховни судови престану са радом, док је Министар просвете и црквених послова дао наредбу да се књиге и предмети од важности из Народне библиотеке и Народног музеја пренесу у манастир Светог Стефана у близини Алексинца. Такође, током фебруара 1915. спаковани су и послати сви рукописи, инкунабуле и југословенски и српски часописи из Народне библиотеке у Ниш, како би се сачувало оно што је могуће од драгоцених предмета (Радић и Исић 2014, н.дело, 72-73.). Помоћ су тражили и српски богослови, оставши без икаквих прихода током рата, али и помоћ да им се омогући да буду пребачени у болничке из пешадијских чета. Већину ових молби, тадашњи министар просвете, Димитрије Павловић, прослеђивао је Министарству просвете и црквених дела, тражећи да им се омогући помоћ (Исто, 118-119).

ШКОЛСКИ СИСТЕМ НА ТЛУ СРБИЈЕ

Окупатор се понајвише окупио на школе и цркве о чему је писао и очевидац Рудолф Арчибалд Рајс (1928.): “Истина је да су српска црква и школа..., још више страдале,” истићући да непријатељи очигледно желе да – “засите свој бес над свим што је српско...” (Рајс 1928, 120). У настојању да погуби све српско и тако начини освету за атентат у Сарајеву прва на реду била је ћирилица. Писмо је било забрањено наставним програмом у школама, па је настао проблем са недостатком уџбеника. Такође, српске школе биле су затваране, славе су биле укинуте, чак је било забрањено и ношење *србијанких* шубара. Влада Хрватске укинула је “српску просветну и црквену аутономију и забранила ћирилицу,” а слично се дешавало у Војводини (Радић и Исић, нав.дело, 15).

Школе су од почетка рата биле опструисане и затворене, школски систем накнадно је разрађен у документу

под називом: *Основни принципи за оснивање основних и средњих школа у окупираној области Србије*. У документу су детаљно дати наставни програм, особље и језик наставе. Српски наставници нису могли бити запослени у школама. Парадоксално, била је дозвољена једино веронаука, као програм наставе о моралу и/или црквено појање, које су предавали српски свештеници. Током 1916.године биле су поново отворене основне школе, те је један од предмета била и наука о вери. Ипак, с обзиром на недостатак књига и забрану ћирилице, настава је била сведена на минимум (Митровић 1987, 388).

Народна библиотека у Београду, као ризница српских рукописа је, приликом евакуације фондова 1914–1915.године, током Првог светског рата, имала је велике губитке. Увидом у сачувана документа утврђено је да су нестала 56 највреднија рукописа библиотеке из тог периода. Временом, део рукописа се појавио у виду разних приватних збирки, док је део био враћен Народној библиотеци (Суботић-Голубовић 2015, 431).⁸ Тек након тога почело се са њиховим проучавањем кроз савремене поставке, чиме се показало да “српски рукописи представљају незаобилазну карику приликом научног рада у области текстолошких истраживања словенске писмености најстаријег периода” (Исто, 440). Неки од пронађених списа говоре о многодеценијској занемарености и мањку бриге за архивско наслеђе као културним богатством српског народа и значајним материјалом у систему историјског образовања (Пилиповић 2015, 187). Будући да све до 1. децембра 1918. године, “српске помесне православне цркве биле су подељене у шест области”, различитих јурисдикција и у различитим државама (Радић и Исић, исто, 11), у том смислу, обнова делатности архиве српске цркве (данас Српске Православне Цркве), покренута је 2007. и изнова током 2012.године, чиме је требало да доведе до истицања важности очувања прворазредних архивских докумената, чуваних у архиву Патријаршије (Исто, 186-187).

8 Међу враћеним рукописима Народне библиотеке били су и: Призренски - препис *Душановог законика*, *Београдски паримејник*, *Братков минеј*, *Зборник попа Драгоља*, “без којих би наша знања о духовном и културном животу средњовековне Србије била далеко оскуднија.” (Исто)

СТАЊЕ НАКОН РАТА

Након Првог светског рата, дошло је до појачаног развоја духовности и теологије путем јачег старања о духовној народној свести. Иако је држава постајала (све више) својеврсна самоинтересна сфера, па цркву није сматрала значајном окосницом у својим интересима, ипак, црква је будила своје снаге, што се може видети по великом броју новооснованих црквених часописа тог времена. Посебно је пробуђена народна свест о значајној улози повратка духовности путем теолошке науке, оснивањем Православног богословског факултета, 1920.године, као и са поновним буђењем богословских средњих школа истог периода.

Током и након рата, многе државе шириле су, кроз образовање (на Универзитетима и у школама), националне и патриотске идеје као и антипропаганду против државанепријатеља. Слично су чиниле Аусторугарске власти у Првом светском рату, ширећи идеје, најпре о лошем утицају учитеља и свештеника, али и анти-пропаганду упућену Србима као према геноцидном народу. Након оба светска рата, значајна реторика у смеру развоја образовања, отпочела је осамдесетих година, најпре у САД и Британији (Спасеновић, нав.дело, 48). Касније, било је важно пружити доказе у креирању политике образовања многих земаља (Исто) што за време рата није било могуће.

ПЕРИОДИКА

У времену између два светска рата, периодика је имала важан утицај на формирање настојања младих људи. По окончању Великог рата, појавио се значајан број омладинских часописа који су били различите програмске оријентације и периодичитета излажења (Тасић 2016, 2).⁹ Није занемарљив ни допринос омладинске периодике у ширењу идеја тадашњих политичких партија.¹⁰

---

9 Часописи су покретани како би указали на бројне социолошке проблеме југословенског друштва. Оснивачи су били професори, студенти, омладинска удружења и политичке партије.

10 Од 1918. до 1941. године на територији Краљевине Срба Хрвата и Словенаца,

Најистакнутији међу стручним богословским часописима, који су имали доприноса у науци и образовању народа почетком 20. века, био је: *Хришћански весник*. Након уједињења, примат је преузео *Гласник Српске православне патријаршије*, потом и *Богословље* (Биговић 1998, 22), лист Богословског факултета који и данас окупља српски и страни научни и стручни кадар. Ови часописи служили су обнови, не само духовности него и образовања у ширим размерама. За њих су писали, потписивали и уређивали врсни интелектуалци датог времена, те је неоспоран њихов значај у ширењу образовне свести, дуго затрте ратним циљевима бројних окупатора на тлу Србије. Поред тога, како видимо из црквене периодике у времену између два рата, мноштво подигнутих и обновљених манастира и храмова допринело је обнови и/или буђењу духовног живота и теолошког образовања, а тиме и жеље младих људи да изнова уче теолошку науку.

ШКОЛОВАЊЕ СРПСКИХ ЂАКА

Српски ђаци на крају 19. и почетком (и током) 20. века расли су у турском географско-историјском подручју непрестаних ратних сукоба. Нимало лаких и безбрижних година детињства (и школских и студентских дана), сучили су се са прекинутим школовањем, недовршеним образовањем и изгубљеном младости. Ипак, поједини међу њима, настојали су да у складу са могућностима, доврше своје образовање. Поједини српски богослови тражили су од тадашњег митрополита да им се омогући наставак образовања и током ратних година. Како су се претежно школовали у Русији, неки од њих тежили су Западу, тачније проширењу знања и на Западу. Управо ти студенти и неки од будућих владика, помогли су током Првог светског рата дошколовавање српских богослова на тлу Запада (прим. ради у Великој Британији).¹¹

излазило је преко сто омладинских часописа који су континуирано информисали југословенску јавност о актуелним дешавањима у културном и друштвеном животу. Мали број листова доживео је наставак периодичног излажења у штампу у току и по завршетку Другог светског рата. Исто.

11 Свакако, реч је о Епископу Николају Велимировићу, Охридском и Жичком, потоњем свецу, који је, будући и сам западни ђак, помагао током Великог рата

ШКОЛОВАЊЕ БОГОСЛОВА У РУСИЈИ ДО 1917. ГОДИНЕ

Од 1849.године - до бољшевичке револуције у Русији (1917. године), школовање је остварило преко 200 српских студената у оквиру неке од четири руске духовне академије: Московске, Кијевске, Санкт-Петербуршке, Казањске. Ове богословске школе представљале су главне расаднике образовања “српске богословске елите у другој половини XIX и почетком XX века” (Пузовић 2017, 143). Највећи број Срба, у поменутом периоду, школовао се на Кијевској духовној академији (Исто, 58).

На значај руског образовања код српских студената указује реченица Доситеја Обрадовића: „Гди би се могао један дијакон учити, развје у Кијеву или у Москви?“ (Обрадовичь 1783, 108) из друге половине VIII века као јасан пример мишљења која су у то време владала о местима где је било најбоље стећи добро теолошко образовање. Значајан податак јесте и чињеница да Срби нису били само студенти него и предавачи на поменутиим духовним академијама и на београдској Богословији (Пузовић 2017, н.дело, 56). Они су знатно утицали на формирање будуће структуре Православног богословског факултета у Београду, као и на формирање целокупног српског црквено-образовног и културно-религијског језгра.

ШКОЛОВАЊЕ У ДРУГИМ ЦЕНТРИМА ВИСОКОГ ОБРАЗОВАЊА

Током истог периода, мањи број Срба образовао се у другим центрима високог теолошког образовања. Након руских академија, најважније средиште духовног образовања био је *Факултет православне теологије* на тлу тадашњег Аустроугарског царства, садашње Украјине, у Чернивцима, где је, почевши од оснивања (1875.) па до Првог светског рата, студирало око 36 српских студената. Крајем 19. и почетком 20. века Факултет православне теологије у Атини био је значајан центар високог теолошког образовања српских ђака

српске студенте да доврше своје школовање на појединим факултетима на Западу.

(Исто, 452). У истом времену, један број Срба студирао је на Западу, где је међу главним центрима био Старо-католички теолошки Факултет у Берну (Фон Аркс 2007, 7-27). Владика Николај Валимировић докторирао је (1908.) теологију на овом факултету (он га је тако-рећи прославио у то време) а потом и филозофију (1909.), такође на Западу. На Универзитету у Атини, докторирао је Јустин Поповић, такође (једно време) студент у Русији. Потом је довршио теолошко школовање, заједно са другим богословима упућеним у Духовну семинарију у Русију, а под окриљем тадашњег јеромонаха Велимировића за време рата, у Оксфорду у Енглеској.

ИЗ УГЛА ДАНАШЊИЦЕ И МОГУЋА РЕШЕЊА

Циљ овог рада јесте да се истакне значај будности над сопственим мислима, делима и целокупним животом, на основу личног избора. Из истог разлога, православна веронаука као наука о вери у свету и код нас не поставља се као обавезна као што је случај у другим хришћански црквама. Она се поставља као опција у образовању. Црква је увек настојала да људима пружи опцију, да духовно образовање свима буде доступно а по осећају срца¹² или потреби за нешто друкчијим (а опет сличним) видом едукације и могућег просветитељства, које тежи да обухвати више спознаје и стања свести, изван класичног образовања.

Поента је од малих ногу увести постулате вере и духовног.¹³ Зато духовни избор у образовању и јесте – лични избор. Веронаука је придодата школском програму као избор уколико постоји жеља и/или потреба за спознајом темеља православног учења. Касније, уколико човек осети потребу, прошириће своју веру, веровање и, према сопственим тежњама, кренути путем дубљих сазнања. С тим у вези, како је у питању тематика која спада у домен – увек актуелних, будући да припада категорији вечних, чини се погрешно

12 Замисао Цркве јесте – свима доступно образовање, односно дата могућност да свако научи нешто ново. Ако жели. Није суштина у некаквим ритуалима, мистикама или архаичним учењима. Суштина је у осећају, као сржи духовног учења.

13 Овде се не мисли једино на православне постулате вере јер сваки човек има опцију.

заступати мишљења о некаквој тренутној актуелности или медијско помињање у смеру истог.¹⁴

Ранији проблем представљао је недостатак *ентузијаста-мисионара* у српској православној цркви, јер би они били кадри да избегну неизбежну бирократизацију верске наставе уз службовање, како је већином настава веронауке изгледала у периоду између два велика светска рата на тлу Србије и у Београду, због чега су исходи били поразни (Јеротић 2018, н.дело, 231-232). На жалост, мало се тога променило, иако постоје и данас светли примери нових црквених мисионара.¹⁵

Изнав се и са правом запитао један од просветитеља савременог доба, Јеротић (2018) – да ли је остала бар нека могућност а да није утопијска и у времену данас? Можда би то могло бити: “православно хришћанско просветитељство без активнијег мешања цркве у политику и политике у цркву” (Јеротић исто, 231)? Или би то могао бити нека врста просвећеног апсолутизма, о чему постоји савремено мишљење, као парадигме узорног васпитања нових генерација? Сходно томе, дане који су нам дати и садашњост ваља искористити за учење и целокупно образовање у смеру оснаживања младих личности у грађењу карактера. Црква је, у том смислу, одувек имала значајну улогу - образовног стожера, како код Срба, тако и код других народа, како у друштвено-политичком, тако и у свакодневном животу човека.

ЗАКЉУЧАК

За време Првог светског рата, мање државе биле су подстицане на сваку врсту поковања великим и моћним окупаторима и то се вршило на различите начине. У случају Срба, Аустроугарска је вршила притисак у виду ултимативног захтева за предајом српске територије, али и захтева за

---

14 Истина је да су теме које црква обухвата, саме по себи увек актуелне! Прошле године прославило се 8 векова од како постоји аутокефалност Српске Православне Цркве (СПЦ), од њеног устоличења односно аутокефалности (независности) коју је увео Растко Немањић (Свети Сава). У том смислу, иако се неретко карактерише као стара, застарела тематика, чињеница је да је тема – савремена будући да припада категорији *вечних!*

15 Демократија у народима је варка и својеврсна замка данас, јер се показује као карикатура онога што би требало да буде.

укидањем ћириличног писма, уништењем наставничких уџбеника писаних ћирилицом, као и изопштењем постојећег календара и других националних ознака. Неоспорно је да је српска држава, заједно са својом владом и министарствима морала да прикупи сву своју моћ и да се прилагоди насталој ситуацији неосноване окупације државе и страдања. Док је Министарство просвете настојало да сачува културне и историјске, односно националне ризнице у уметницама, књиге, *инкунабуле* и друго, тако је српска влада настојала да спасе националне и културне раднике, посебно истакнуте интелектуалне личности Србије датог времена, штавише повуче их са собом (у повлаћењу пред завојевачима). По далековидости, поједини представници српске владе, знали су да поједини од њих (међу њима је било и монашких лица) могу припомоћи у спасавању државе и представљати битан кадар у предстојећим међународним односима током овог рата.¹⁶

О револуцији у образовању на прелазу у 21. век највише се истиче утицај на начин на који људи живе (Sykes et al. 2009, 959). Препознавање сила које су обликовале образовање, историјски нам помаже у информисању о актуелностима глобалних снага које раде на обликовању основних компоненти образовне политике свуда, па и данас. У том смислу, постоји приличан број социолошких и историјских истраживања о томе зашто је образовна револуција започета и шта она одржава у свету (Исто). Кад је у питању политика образовања, видимо да је потпуно изван конкуренције растућа видљивост и употреба информација, са новим временом, долази и до растућег интересовања испољенијом улогом српске цркве у друштву.

Стога, потребно је вратити се на постављено питање: Шта је била и да ли је иста остала – просветитељска односно образовна улога Цркве? Могло се видети на који начин се испољавала делатност Цркве током Светског рата, односно на који начин је била угушена у истом временском периоду. Како су за њену улогу, као једног од главних стожера у ширењу више свести и знања код православних, знале моћне државе, тако су, управо из тог разлога настојале да укину њен

16 Ови појединци помогли су касније и у духовној послератној обнови српског народа на тлу државе и у дијаспори.

велики утицај на народ. На жалост, током рата у томе су и успеле. На другом део постављеног питања, одговор такође није задовољавајући, будући да је просветитељска улога Цркве и данас готово минорна.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Андријашевић, Живко. 2008. *Црногорска црква 1852-1918*, (Студија са збирком докумената о Православној цркви у Књажевини/Краљевини Црној Гори). Никшић: Филозофски факултет.
- Биговић, Радован. 1998. *Од Свечовека до Богочовека, Хришћанска философија владике Николаја Велимировића*. Београд: Рашка школа.
- Вјесник*. 1918. Мај 1, 1918., бр.6, 82. Сарајево.
- Деспотовић, Миомир, и Катарина Поповић. 2014. Стратегије образовања одраслих – жеље, потребе, могућности и резултати, Београд: Институт за педагогију и андрагогију, Филозофски факултет Универзитета у Београду.
- Ђорђевић, Димитрије. 1969. “Аустроугарски окупациони режим у Србији и његов слом 1918.године”, Научни скуп у поводу 50-годишњице распада Аустро-Угарске монархије и стварања југословенске државе. Загреб: Југославенска Академија знаности и уметности.
- Јеротић, Владета. 2017. *Вера и нација*. Београд: Арс Либри.
- Кондић, Павле Добросав. 2013. *Митрополија Црногорско-Приморска у другој половини XIX и почетком XX века (1851-1920)*. Докторска дисертација. Фоча: Универзитет у Источном Сарајеву, Православни богословски факултет, *Свети Василије Острошки*.
- Милошевић, Зоран. 2005. *Руска православна црква и глобализација*, Црква у свијету. Српско Сарајево: Филозофски факултет Универзитета у Сарајеву. 40, бр.2.
- Митровић, Андреј. 1987. 2016. *Устаничке борбе у Србији 1916-1918*, Београд: Завод за уџбенике.

- Младеновић, Божица. 2002. “Српска елита у Првом светском рату”, *Историјски часопис*, бр.49, Београд: Историјски институт.
- Обрадович, Досітей. 1783. *Животъ и приключенія Димитрія Обрадовича, нареченога у калуђер- ству Досіѳеа, т. I*, Лаипсікъ.
- Павловић, Миодраг. (1969. XLVIII издање); 1997.VII издање. *Предговор за антологију српског песништва* (Антологија српског песништва). Београд: Српска књижевна задруга.
- Палавестра, Предраг. 1986. *Историја модерне српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Петковић, Сава. 1930. *Моја парохија пре и после светскога рата*, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
- Пилиповић, Радован. 2015. *О Архивском наслеђу Српске Православне Цркве из времена Првог светског рата (1914–1918) – Фондови и збирке Архива СПЦ У Београду*, Зборник радова међународног научног скупа „Православни свет и Први светски рат“, Београд: Православни богословски факултет.
- Пузовић, Владимир. 2017. *Руски путеви српског богословља - Школовање Срба на руским духовним академијама, 1849-1917*, Институт за теолошка истраживања, Православни богословски факултет. Београд:Службени Гласник.
- Радић, Радмила и Момчило Исић. 2014. *Српска Православна Црква у Великом рату, 1914-1918*, Филип Вишњић, СПКД Просвјета, Београд-Гацко.
- Рајс, Рудолф Арчибалд. 1928. 2018. *Шта сам видео и преживео у великим данима*, Београд: Талија издаваштво.
- Спасеновић, Вера. 2019. *Образовна политика, глобални и локални порцеси*. Београд: Институт за педагогију и андрагогију Филозофског Универзитета у Београду.
- Суботин Голубовић, Татјана. 2015. “Судбина рукописа Народне библиотеке у Првом светском рату и њихово место у српској културној баштини.” Зборник радова

међународног научног скупа „Православни свет и Први светски рат.“ Београд: Православни богословски факултет.

Тасић, Радмила. 2016. *Омладинска међуратна периодика, Студија и библиографија*. Докторска дисертација. Београд.

Ђоровић, Владимир. 1989. 2015. *Црна књига, Патње Срба Босне и Херцеговине за време Светског рата 1914-1918*. Нови Сад: Прометеј.

Урс, Фон Аркс. 2007. *Епископ Николај Велимировић (1880-1956) и његове студије у Берну у оквиру старокатоличких и српско-православних односа*, Српска теологија у XX веку: истраживачки проблеми и резултати. бр.2. Београд: Православни богословски факултет.

Sykes Gary, Barbara Schneider, David Nplank and Timothy G.Ford, eds. 2009. *Handbook of Education Policy Research*. New York, London: American Educational Research Association.

Simons, Maarten, Mark Olssen and Michael Peters, eds. 2009. *Re-Reading Education Policies*. Rotterdam: Sense Publishers.

Ljupka Katana

**NATIONAL AND ENLIGHTENMENT ROLE OF THE
SERBIAN CHURCH IN THE FIRST WORLD WAR
(1914-1918)**

Resume

National activity and the educational role of the (Serbian) Church ceased to exist during The first World War (1914-1918). Entire activity of the Serbian Church was extinguished by the arrival of the occupiers on the territory of Serbia. With the extinction of the Church, the long-standing tradition that it had in the role of educational and social headquarters, and spiritual renewer of the people, both through books and through sermons and the other activities, under the auspices of the Church, was extinguished. In other words, the foundation of spiritual connection and connection with identity has disappeared. Tradition and the Cyrillic alphabet, as bearers of the national identity of the Serbian people, were also lost in this War.

Through the Comparative Method, from the position of the new age, in order to compare views on this topic, the analysis will show what was the status of the Serbian Church in the education of the people before and during The First World War. The paper refers to the topic of the educational role of the Serbian Church, as well as the existing knowledge of academic authors and research of selected literature on the same. It will be shown how this role was realized and why the bearers of the education at that time (the Ministry of Education) made certain decisions during the War. In the end, it will be shown what effects these decisions have produced and what possible solutions are available even today. In that sense, the reasons for the success or failure of the role of the Serbian Church in education before the War, as well as its activities during the War, are analyzed retroactively. Consequently, the analysis is inconceivable without looking at the past.

Keywords: Serbian Church, education, national and educational role, educational policy, periodicals, First World War.

---

* Овај рад је примљен 10. марта 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 12. јула 2021. године.

Јелена Миљковић Матић*

*Институт за политичке
студије, Београд*

Гојко Перовић

**О хришћанском
и грађанском
идентитету**

Разматрања о актуелним питањима
духовне ситуације нашег времена

ИСТОРИЈА И КУЛТУРА

Гојко Перовић, 2020,
*О хришћанском и грађанском
идентитету: Разматрања о
актуелним питањима
духовне ситуације нашег
времена,*

Приредио и предговор написао проф. Драган Јаковљевић, Никшић: Институт за српску културу, стр. 174.

Централни део књиге чине двадесетичетири краћа ауторска текста или интервјуа протојереја-ставрофора Гојка Перовића, ректора Цетињске богословије, пароха цетињског и предавача пастирског богословља, који су настали у периоду од преко шест година, од јуна 2013. до октобра 2019. године. Навешћемо неке од наслова који илуструју укупну тему књиге: О неистинама које против Цркве шире неки медији у Црној Гори (интервју ин4с, 20. 10. 2019.); Цивилизацијски пад (колумна Вијести, 04. 06. 2019.); Нема ништа канонски упитно у добијању аутокефалности Жичке архиепископије почетком 13. вијека! (интервју ин4с, фебруар 2019.); Живот Цетињске митрополије – највећи доказ аутокефалности Пећке патријаршије (интервју ин4с, март 2019.); „Агресивно“ Светосавље (отворено писмо предсједнику Црне Горе, Вијести, 22. 10. 2018.); Црногорски Солунци (колумна Вијести, 04. 05. 2018.); Свети Сава у Црној Гори (колумна Вијести, 26. 01. 2015.); Његош и Косово (колумна Вијести, 14. 06. 2013.).

* jelena.miljkovic.matic@ips.ac.rs

Текстовима о. Гојка Перовића претходи предговор приређивача, др Драгана Јаковљевића, професора на никшићком Филозофском факултету и научника са међународним угледом, под насловом „Изазови наше духовно-културне ситуације и тражење примерених одговора: између поретка секуларне државе и ,украјинског синдрома““.

Предговор није ту тек да би се задовољила форма, већ зналачки уводи читаоца у амбијент сложене духовне и друштвене ситуације којом се Перовићеви текстови баве. Јаковљевић у Предговору даје једну малу студију секуларизма, као идеологије и политичке праксе насталих из жеље да економске и политичке структуре преузму друштвену моћ и имовину од цркве. Данас је секуларизам увелико прерастао у свепрожимајући животни и друштвени став у многим земљама у којима је пратећа тзв. грађанска етика - код нас и комунистичка - сменила хришћанску или неку другу верску традицију. Међутим, иако је у већини секуларних друштава одавно нађена здрава мера у односу између цркве и безбожне државе, у

садашњој Црној Гори се појавила апсурдна иницијатива атеистичких државника да се наместо традиционалне Српске православне цркве, на којој почива црногорска државност и историја највећег дела црногорског друштва, декретом секуларне државе установи самостална црногорска црква, као што је то недавно учињено у Украјини. Јаковљевић теоријски разматра однос између цркве и секуларне државе из свих углова, да би нас увео у текстове о. Гојка Перовића које је изабрао за ову књигу као посебно значајан допринос расветљавању највећег броја питања која се појављују у конкретном црногорском случају.

Приређивач је текстове поређао уназад по времену њиховог настанка, почињући са онима из 2019. године а завршавајући са 2013. годином. Одлука за ову обрнуту хронологију може бити објашњена потребом да се најснажнија светлост усмери на најскорије актуелности, а претходне да потом захвати простирање тог снопа светлости низ временску перспективу. Јаковљевић као да није хтео да додатно подиже тензију код читалаца, који

могу бити и сами ангажовани у збивањима, тиме што би одговоре на врућа питања одлагао према крају књиге.

Главна тема књиге јесте, дакле, Српска православна црква у Црној Гори. Ово је тема за коју је аутор текстова, о. Гојко Перовић, школован као богослов и философ, вишеструко мотивисан: потпуно научно компетентан да је разматра, својим звањем упућен да поучава, звањем али и личним осећањима и ставовима надахнут да заступа ствар своје помесне Цркве, те актуелним догађајима покренут да не стоји по страни у ситуацији у којој Христова Црква страда. Спор између црногорских државних званичника и епархија Српске православне цркве које покривају територију Црне Горе траје и добија нове заплете, а читава проблематика вапи за поузданим руковођењем заинтересованог народа кроз опскурну кризу, која у људима изазива недоумице, колебања и сумње. Зналачко излагање, разматрање и тумачење свих аспеката проблема, какво даје о. Гојко Перовић у својим текстовима, детаљно, вишедиманзионално и исцрпно осветљава црногорску ситуацију и упућује на пра-

ви пут за излазак из тешког стања.

Укупан утисак који оставља ова збирка кратких текстова јесте идејна целovitост књиге. И то не кажемо само због више-мање једне тематике која стоји у основи свих ових текстова. Јединственост и доследност Перовићеве мисли потиче у највећој мери од његовог заступања истине. Како знамо да је оно што пише о. Гојко Перовић истина? То је јасно већ само одатле што он своја излагања оснива искључиво на проверљивим чињеницама.

Површно гледано чини се да књига нема научну вредност, пошто се састоји од новинарских кратких форми. Када, пак, „зарони“ у њу, читалац схвата да се налази пред текстовима која имају високу вредност, само им недостају карактеристичне формалне одлике научног текста – подробнија разрада и пратеће информације и коментари у фуснотама.

То што ова књига није збирка научних радова него новинских чланака ствар је околности у којима су текстови настајали и њихове намене. Потреба да се заинтересована јавност упозна

са историјским, канонским, законским, традиционалним, моралним чињеницама, у ширем културном контексту а у вези са спором који је црногорска држава отворила према Српској цркви у Црној Гори налагала је о. Гојку Перовићу да користи једноставну новинарску форму. Ипак, сасвим је јасна научна профилисаност аутора, који ништа не говори ни произвољно нити уопштено, не импровизује, не нагађа. Свака његова теза је аргументована од почетка до краја, заснована искључиво на проверљивим подацима. Само с ослоном на чињенице он прави поређења или изводи закључке, користећи логички беспрекорно резонавање и одмерену дозу финог и умесног хумора, а све то износи у прегледним реченицама.

Стилски квалитети су веома важни зато што естетиком текста оснажују аргументе. А то је веома важно у ситуацији у којој је потребно допрети до што више људи, јер супротна страна, са ауторитетом и моћи државе, користи и нечасна средства да дискредитује Српску цркву и оне који је заступају. Поред тога, текстови високог квалитета намењени најширој пуб-

лици представљају сведочанство поштовања које њихов аутор има према потенцијалним читаоцима – дакле, према људима уопште, било ког статуса, а посебно, природно, према својим црногорским суграђанима који морају бити и највише заинтересовани да у потпуности и исправно схвате шта им се догађа у њиховој земљи, у њиховом народу, са њиховом Црквом и њиховим државницима.

Поред своје главне намене – да мисли и осећања читалаца упуту у правом смеру у вези са нападима који се против Српске православне цркве изводе данас у Црној Гори – књига *О хришћанском и грађанском идентитету* остварује још једну, непланирану корист. У епохи у којој у медијима превладавају квалитети који воде народе у моралну и културну пропаст, новинарски текстови о. Гојка Перовића јесу пример најбоље традиције модерне Европе, а то је озбиљан и достојанствен грађански дух као оквир за комуникацију, који је укорењен у миленијумској хришћанској етици, ако већ не и у вери.

Што се тиче централне теме књиге, најчвршћи ослонац изложеној аргументацији против овог немилог

поглавља у историји Црне Горе представља чињеница да, како је писао Св. Николај Српски, „благодат је Божја та која учи, води, пастирствује“, а „свештеник је са суд те неисказане, страшне и сведовољне силе благодатне.“ (*Охридски пролог*, беседа за 30. мај/12. јун). То је свакако случај и овде, са свештеником Гојком Перовићем и његовим речима које упућује народу.

Верујемо да ће силом из истог непресушног извора благодати и ова књига, настала трудом писца о. Гојка Перовића и приређивача проф. Драгана Јаковљевића, проширити исправно разумевање ситуације и изван граница Црне Горе, тако што ће привући и освојити срца истинољубивих и поштених људи - верског и секуларног опредељења подједнако.

---

* Овај рад је примљен 10. априла 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 12. јула 2021. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Национални интерес* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском, руском и француском језику.

Часопис се објављује три пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. март, 1. јул и 1. новембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/rs/magazines/nacionalni-interes/authors_directions/.

Радове за часописа слати на имејл-адресу: ni@ips.ac.rs.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Национални интерес* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде)

по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*. Београд: Институт за политичке студије.

(Суботић 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет.

(Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводицац уместо аутора

Након навођења имена, ставитиarez, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.”, „прев.” „prir.”, „ed.”, „eds.”

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

(Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 2346. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели рушавања националних политичких

институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.

(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.” Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.

(Бурсаћ 2019, 145–147)

Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.” PhD diss. University of Iowa.

(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.” *Политика*, 8. децембар: 9.

(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.” Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.” July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гаџиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедне која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Book.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „ ... ”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „ ... ”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.

(Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.” „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Закон о наслеђивању [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19.

(ZN 2019, čl. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.

(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.

(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСРС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСРС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр-1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр-1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (*ECLI*).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или

(CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (*ECLI*).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:-0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или

(ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или

(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, r93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – ако је позната само фасцикла, а не и кутија

Dalhousie University Archives [DUA, Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*. Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење*

(ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Танјуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Танјуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: А4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).

- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori, a posteriori, sui generis* итд.

- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.

- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.

- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).

- **Угlastом заградом []** означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.

- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).

- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (‘ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

*Име и презиме првог аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова. **Поднаслов** навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике центрирано написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикона/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према Начину цитирања.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Текст поделити у **две колоне**.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење институционалне
имејл-адресе аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити
слику предње корице**

Испод слике предње корице
навести податке о књизи према
следећем правилу:

**Име и презиме. Година
издања. *Наслов*. Место
издања: издавач, број
страна.**

Текст приказа обрадити у
складу са општим смерницама
о обради текста.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензената је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
323.1(=163.41)

НАЦИОНАЛНИ интерес: часопис за национална и државна питања = National interest: Magazine for National and State Issues/главни уредник Милош Кнежевић: одговорни уредник Живојин Ђурић. - год. 4, бр. 4 (2005) Београд (Савски трг 7а); Институт за политичке студије, 2005 - (Београд: Бирограф) - 24 см

Три пута годишње - Другачије повезане серијске публикације: Национални интерес (CDROM)= ISSN 1452-2152 ISSN 18204996=Национални интерес (Штампано изд.) COBISS.SR-ID 125448460